

94 322

MINISTERSTWO OŚWIATY

**PROGRAM NAUKI
W 11-LETNIEJ SZKOLE OGÓLNOKSZTAŁCĄCEJ**

PROJEKT

JĘZYK POLSKI

**PAŃSTWOWE ZAKŁADY WYDAWNICTW SZKOLNYCH
WARSZAWA 1949**

MINISTERSTWO OŚWIATY

PROGRAM NAUKI
W 11-LETNIEJ SZKOLE OGÓLNOKSZTAŁCĄCEJ

PROJEKT

JĘZYK POLSKI

PAŃSTWOWE ZAKŁADY WYDAWNICTW SZKOLNYCH
WARSZAWA 1949.

UP - Kraków BG

1050146380

94322

BIBL WSP
1969-K 85-16

JĘZYK POLSKI

Uwagi wstępne

Język ojczysty jako narzędzie myśli i środek porozumiewania się jest nie tylko podstawowym elementem ogólnego wykształcenia człowieka, ale i jednym z najważniejszych czynników jego rozwoju.

Umiejętność należytego władania językiem ojczystym jest od najwcześniejszych lat niezbędnym warunkiem powodzenia w uczeniu się innych przedmiotów, ponieważ treść każdego przedmiotu nauczania podawana jest dziecku, przyswajana i wyrażana przez nie w formie słowa. Rozwój myślenia dziecka dokonuje się przede wszystkim przez rozwój mowy ojczystej i doskonalenie umiejętności czytania oraz wypowiadania się w piśmie. Nauka języka pozwala nam poprzez analizę dorobku piśmiennictwa śledzić i poznawać rozwój i prawa rządzące kształtowaniem się języka.

Lektura utworów literackich umożliwia poznanie skomplikowanych zagadnień życia społecznego, wyrabia zdolność przeżywania dzieła artystycznego, smak artystyczny i umiejętność stosowania właściwych kryteriów estetycznych, kształci ona również zdolność myślenia obrazowego.

Dzięki nauce języka ojczystego każde nowe pokolenie przyswaja sobie owoce postępowych myśli i szlachetnych uczuć minionych pokoleń — czerpie z ich dorobku siłę do dal-

szego rozwoju. Język jest więc zarówno potężnym środkiem poznania kultury, w szczególności własnego narodu, jak i wychowania przyszłych obywateli. Nauka języka i literatury, zwłaszcza współczesnej literatury postępowej, powinna rozwijać miłość i przywiązanie do kraju ojczystego oraz poczucie solidarności z klasą robotniczą całego świata, ze Związkiem Radzieckim i krajami demokracji ludowej walczącymi pod przewodnictwem ZSRR o pokój i socjalizm.

Cele nauczania

A. Cele poznawcze

1. Poznanie języka w jego historycznym rozwoju, jego roli jako czynnika społecznego oraz jako narzędzia twórczości artystycznej.
2. Poznanie dorobku kultury i literatury polskiej dawnej i współczesnej oraz arcydzieł kultury i literatury innych krajów.
3. Poznanie na podstawie lektury i kursu historii literatury przebiegu konfliktów społecznych i rozwoju idei postępowych w Polsce i świecie oraz zrozumienie związków zachodzących między rozwojem sił wytwórczych i stosunkami społecznymi a zjawiskami kultury, literatury i języka.
4. Zapoznanie z bogactwem środków wyrazu artystycznego, rodzajami i gatunkami literackimi oraz z rolą społeczną książki i piśmiennictwa.
5. Jak najwydatniejsze przyczynienie się do poznania na podstawie przerobionego materiału głównych problemów współczesnej rzeczywistości.

B. Cele kształcące

1. Wzbogacenie słownictwa w stopniu umożliwiającym swobodne, poprawne i ściśle wyrażanie myśli w mowie i w piśmie.

2. Opanowanie dialektu ogólnopolskiego w stopniu umożliwiającym czynny udział w życiu społecznym Polski Ludowej i kontakt z bieżącym życiem kulturalnym.
3. Umiejętność stosowania mowy i pisma jako środka porozumiewania się i oddziaływania.
4. Kształcenie smaku artystycznego i rozbudzenie wrażliwości estetycznej pozwalającej na korzystanie z twórczości artystycznej we wszystkich dziedzinach sztuki ze szczególnym uwzględnieniem literatury, teatru i kina.
5. Rozbudzenie zamiłowania do lektury wartościowych książek z dziedziny artystycznej i naukowej.
6. Rozbudzenie zamiłowania do stałego czytania prasy codziennej i periodycznej oraz umiejętności korzystania z niej.
7. Wykształcenie umiejętności korzystania z instytucji kulturalnych, jak biblioteki, czytelnie, świetlice itp., oraz publikacji pomocniczych, jak encyklopedie, słowniki itp.

C. Cele wychowawcze

1. Rozwijanie umiłowania Polski Ludowej, jako realizatora idei sprawiedliwości społecznej, wolności i budownictwa socjalistycznego.
2. Rozwijanie szacunku i przywiązania do międzynarodowych tradycji postępowych, w szczególności do tych tradycji narodu polskiego, które przyczyniły się do zwycięstwa idei postępu, do postaci wielkich bojowników o wolność i sprawiedliwość społeczną oraz postępowych twórców w dziedzinie nauki i sztuki.
3. Rozwijanie umiłowania mowy ojczystej i kraju rodzinnego.
4. Wychowanie aktywnych obywateli świadomych swych obowiązków wobec ojczyzny w jej dążeniach do budowy podstaw socjalizmu oraz wobec innych krajów de-

mokracji ludowej, walczących pod przewodnictwem ZSRR o światowy pokój i postęp.

5. Wyrabianie takich cech charakteru, jak: aktywność, poczucie odpowiedzialności, umiłowanie pracy, szacunek dla człowieka pracy, wytrwałość i gotowość do ofiar dla idei realizowanych przez Polskę Ludową.

STOPIEŃ PODSTAWOWY

Klasa I

11 godzin tygodniowo

Cwiczenia wstępne

Cwiczenia mające na celu stopniowe wprowadzenie ucznia w życie szkolne, zapoznanie z terenem i urządzeniami szkolnymi, wyrobienie umiejętności korzystania z tych urządzeń. Dzieci powinny przebywać często poza klasą — jeśli to możliwe — na boisku, w ogrodzie, na podwórzu czy w sali gimnastycznej.

W okresie tym należy stosować wiele łatwych gier ruchowych i śpiewów, ćwiczeń w zbiorowym wykonywaniu poleceń dawanych w klasie dla wytworzenia dyspozycji do słuchania tego, co nauczyciel mówi, oraz zdawania sobie sprawy z wykonywanych poleceń.

Rodzaje ćwiczeń wstępnych

1. Czytanie powiastek i wierszyków przez nauczyciela i ilustrowanie ich gestem, ruchami i mimiką przez dzieci.
2. Wzbogacanie słownika dziecka w związku z wszystkimi zajęciami w szkole.

3. Wprowadzanie do czynnego słownika dzieci wyrazów i zwrotów oznaczających najprostsze stosunki przestrzenne i czasowe, potrzebne przy nauce pisania i czytania: *wyżej, niżej, w górę, u dołu, na prawo, na lewo, najpierw, później, dalej, na początku, na końcu* itp.
4. Ćwiczenia polegające na wyrabianiu spostrzegawczości, umiejętności obserwowania i pamięci zmysłowej, na których przede wszystkim oprzemy naukę czytania i pisania (słuch, wzrok, zmysł ruchowomięśniowy). Podstawą tych ćwiczeń powinny być prace ręczne, wykonywanie łatwych i prostych zabawek, lepienie z gliny lub plasteliny, układanki, wycinanki, rysunki, naśladowanie kształtów i ruchów, śpiew oraz gry.

Okres ten, w zależności od potrzeby, powinien trwać od kilku dni do czterech tygodni.

Mówienie

Rodzaje ćwiczeń: Rozmowy nauczyciela z dziećmi na różne tematy. Swobodne i samorządne wypowiadanie się dzieci. Oglądanie obrazków i omawianie ich treści.

Czytanie

Rodzaje ćwiczeń

Odczytywanie wyrazów i zdań lub zdań i wyrazów (kolejność zależna od metody). Odpoznavanie wyrazów lub zdań podstawowych w tekście, wynajdywanie ich, zakreślanie, utrwalanie w pamięci.

Analiza i synteza wzrokowa i słuchowa wyrazów według głosek i liter lub według zgłosek, głosek, liter — zależnie od metody. Czytanie jednostkowe i zbiorowe, głośne i ciche pojedynczych wyrazów, krótkich zdań, łatwych czytanek z elementarza lub książeczek pomocniczych oraz tekstów napisanych na tablicy bądź na kartkach. Zaprawianie do głośnego czytania z naturalną intonacją, do cichego czytania ze zrozumieniem.

Słuchanie czytania lub opowiadania nauczyciela.

Opanowanie pamięciowe alfabetu.

Omawianie czytanek

Sprawdzanie stopnia zrozumienia treści odczytanego utworu. Nawiązywanie treści czytanek do przeżyć i spostrzeżeń dzieci. Ilustrowanie treści opowiadań, wierszyków i obrazków ruchami, mimiką dzieci, ulepiankami, wycinankami, rysunkami, śpiewem itp. Praktyczne wyróżnianie utworów wierszowanych.

Pisanie

Rodzaje ćwiczeń

Odzworowywanie wyrazów, liter i zdań lub zdań, wyrazów i liter (zależnie od metody) w związku z nauką czytania.

Przepisywanie z tablicy i z książki wyrazów i zdań (pod kierunkiem nauczyciela). Uzupełnianie zdań.

Pisanie z pamięci wyrazów i zdań dwu - lub trzywyrazowych. Pisanie ze słuchu dobrze znanych wyrazów i zdań.

Wspólne redagowanie i zapisywanie zdań na różne tematy w związku z przeżyciami dziecka.

W związku z mówieniem, czytaniem i pisanem

Cwiczenia słownikowe

Nazywanie przedmiotów i ich cech oraz ich czynności. Stopniowe przyzwyczajanie dzieci do posługiwania się wyrazami i zwrotami z języka ogólnopolskiego.

Wiersze

Uczenie się przez dzieci na pamięć krótkich i łatwych wierszyków o treści związanej z tematami pracy szkolnej oraz tekstów piosenek. Wygłaszanie wierszy: jednostkowe, chóralne i z podziałem na role.

Tematy ćwiczeń w mówieniu, czytaniu i pisaniu

1. Obrazy z życia dziecka: zabawy i zajęcia w domu i poza domem (w rodzinie, w szkole i w najbliższym otoczeniu miejskim lub wiejskim).

2. Wszystko z pracy ludzkiej. Pomagajmy sobie wzajemnie. Obserwacja pracy w domu i poza domem (zbiory w polu i w ogrodzie, przygotowania do zimy: robotnik w fabryce, rzemieślnik przy warsztacie; w sklepie spółdzielczym itd.). Odbudowa i rozbudowa najbliższej okolicy.

Narzędzia i zwierzęta w pracy człowieka (ples, koń, młockarnia, traktor, auto itd.).

Współpraca i współzycie dziecka z najbliższym otoczeniem. Poszanowanie wspólnej własności jako wytworu pracy ludzkiej.

3. Współzycie dziecka z przyrodą (ulubione zwierzęta, opieka nad zwierzętami, karmienie ptaków, pielęgnowanie roślin, zachowanie się w ogrodzie, w polu i w parkach itp.).
4. Czystość to zdrowie.
5. Opowiadania i baśni o krzywdzie, o przyjaźni człowieka ze zwierzętami itd. Zagadki i przysłowia ludowe.
6. Godło i barwy państwowe. Portret Prezydenta. Święto 1 Maja. Czerwony sztandar — godło wszystkich ludzi pracy.
7. Żołnierz polski — nasz przyjaciel i obrońca.

Wzajemna pomoc i przyjaźń żołnierzy polskich i radzieckich w ostatniej wojnie z Niemcami.

Ogólne wiadomości o książce i piśmiennictwie

Poszanowanie książki, umiejętność obchodzenia się z nią. Okładka. Karty i stronice.

Zakładka.

Wyniki nauczania

Mówienie

Umiejętność dania jasnej odpowiedzi na krótkie pytania dotyczące własnego życia lub treści usłyszanego powiastki.

Umiejętność wypowiedzenia kilku powiązanych ze sobą zdań o przeżytych osobiście lub widzianym zdarzeniu.

Pisanie

Umiejętność napisania ze słuchu czysto, czytelnie i poprawnie łatwego zdania składającego się z kilku wyrazów o prawidłowej fonetycznej z właściwym użyciem wielkiej litery i kropki.

Umiejętność bezbłędnego przepisania 4 — 5 krótkich i łatwych zdań.

Materiał ortograficzny:

Dwuznaki: *sz, cz, dz, dź, rz, ch, dż*.

Oznaczanie spółgłosek miękkich (*i* oraz przecinek nad literą) jako znaki pomocnicze).

Litery *q* i *ę*.

Czytanie

Umiejętność głośnego przeczytania ze zrozumieniem tekstu drukowanego złożonego z kilku zdań zawierających ogółem około czterdziestu łatwych wyrazów.

Umiejętność cichego przeczytania ze zrozumieniem podobnego co do rozmiarów tekstu.

Opanowanie pamięciowe alfabetu

Klasa II

10 godzin tygodniowo

Mówienie

Rodzaje ćwiczeń

Rozmowy nauczyciela z dziećmi.

Swobodne i samorzutne wypowiadanie się dzieci.

Zbiorowe układanie opowiadań.

Oglądanie obrazków, omawianie ich treści i nadawanie im tytułów.

Pisanie

Rodzaje ćwiczeń

Przepisywanie wyrazów i zdań z wzorów pisanych i drukowanych.

Uzupełnianie i przekształcanie tekstów.

Pisanie z pamięci łatwych wyrazów i krótkich zdań.

Pisanie ze słuchu.

Samodzielne układanie i zapisywanie zdań na różne tematy.

Wspólne redagowanie i zapisywanie opowiadań na podstawie obrazków i przeżyć dzieci z życia codziennego.

Materiał ortograficzny

Najpospolitsze wyrazy z ó wymiennym (np. wóz — wozy).

„ „ z rz „ (np. kura — kurze).

ę, ą przed spółgłoskami zwartymi (typ: dąb, święto) —
ą na końcu wyrazów (np. robią, idą).

Wielkie litery w imionach własnych.

Wielkie litery na początku zdania.

Przenoszenie wyrazów (typu ła - wa).

Znaki przestankowe: kropka na końcu zdania i pytańnik na
końcu zdania.

Pismo

Zaprawianie przy wszystkich ćwiczeniach piśmiennych do
czystego i czytelnego pisania liter i wyrazów.

Czytanie

Rodzaje ćwiczeń

Czytanie głośne i ciche krótkich opowiadań, baśni, bajek,
zagadek, łatwych opisów itp. oraz wierszyków z podręcznika,
książeczek i pisemek pomocniczych.

Zaprawianie do głośnego czytania z naturalną intonacją
i cichego czytania ze zrozumieniem.

Czytanie z podziałem na role.

Czytanie i opowiadanie nauczyciela

Omawianie czytanek

Sprawdzanie stopnia zrozumienia przez dziecko treści prze-
czytanego utworu.

Nawiązywanie treści czytanek do przeżyć z życia codzien-
nego dzieci.

Porównywanie przeżyć i doświadczeń dziecka z podobnymi
w czytance.

Zestawienie treści z ilustracją.

Odszukiwanie w czytance materiału odnoszącego się do osób działających i miejsca akcji. Ustalanie kolejności wydarzeń. Ilustrowanie treści opowiadań, wierszyków i obrazków ruchami i mimiką dzieci, ulepiankami, wycinankami, rysunkami, śpiewem itp.

Odróżnianie utworów wierszowanych od niewierszowanych.

W związku z mówieniem, pisanem i czytaniem

Cwiczenia słownikowe

Stopniowe okolicznościowe i systematyczne wzbogacanie czynnego słownika dzieci, wprowadzanie nazw przedmiotów, czynności i cech oraz prostych stosunków przestrzennych i czasowych związanych z przeżyciami i spostrzeżeniami dziecka. Wyjaśnianie niezrozumiałych wyrazów i zwrotów, podawanie i wyszukiwanie wyrazów o znaczeniu podobnym i zwrotów zastępczych.

Stopniowe przyzwyczajanie dzieci do posługiwania się wyrazami i zwrotami języka ogólnopolskiego.

Cwiczenia gramatyczne:

Uczeń poznaje przygodnie i praktycznie następujące zjawiska gramatyczne oraz uczy się je nazywać: *zdanie, wyraz, zgłoska, głoska, litera, nazwa litery, głoska miękka, oznaczanie zmiękczenia przez i, przez przecinek nad literą — samogłoska, spółgłoska.*

Zastosowanie praktyczne alfabetu (np. lista uczniów w dzienniku szkolnym).

Wiersze

Uczenie się przez dzieci na pamięć krótkich, łatwych wierszyków oraz tekstów piosenek.

Wyglaszanie wierszyków jednostkowe, chóralne i z podziałem na role.

Tematy ćwiczeń w mówieniu, czytaniu i pisaniu

1. Obrazy z życia dzieci w środowiskach miejskich i wiejskich, zabawy i zajęcia w domu i poza domem.

Dziecięce instytucje rozrywkowe (teatrzyk, teatr kukiełek, film dziecięcy itd.).

Obrazki z życia dzieci w ZSRR (koleżeństwo i przyjaźń między dziećmi różnych narodowości itp.).

2. Współżycie dziecka z przyrodą na tle pór roku.

Ochrona przyrody (święto lasu itd.).

3. Obrazki ilustrujące zespołowe życie w klasie.

Współpraca dzieci. Współdziałanie dzieci z ludźmi pracy w najbliższym otoczeniu.

4. Dbajmy o zdrowie (czystość odzieży i otoczenia, szczepienia ochronne, ośrodek zdrowia itd.).

5. Obrazki z życia w mieście (na ulicy, w sklepie spółdzielczym, w domu towarowym, środki komunikacyjne, urządzenia techniczne domu miejskiego; w fabryce).

Obrazki z życia wsi (urządzenie techniczne domu na wsi i jego braki, w spółdzielczej mleczarni, w sklepie spółdzielczym, stacja traktorowa itd.). Niektóre instytucje państwowe w bliższym i dalszym otoczeniu dziecka (np. poczta, stacja kolejowa, ubezpieczalnia itd.).

6. Odbudowa i rozbudowa Polski.

Budowa fabryk, domów i osiedli dla ludzi pracy, linii komunikacyjnych itd. Odbudowa wspanialszej stolicy.

7. Obserwacje miejscowych zwyczajów ludowych (piosenki, uroczystości, ubiory, sprzęty, naczynia itp.).

Opowiadania, baśni, przysłowia, zagadki — jak w klasie I.

8. Pierwszy Obywatel Polski — Prezydent Rzeczypospolitej.

Sztandar państwa polskiego.

Święta państwowe i uroczystości szkolne.

9. Polsko-radzieckie braterstwo broni (pomniki ku czci żołnierzy radzieckich).

Opowiadania z ostatniej wojny: opleka ZSRR nad dzieckiem polskim, przyjaźń dzieci polskich i radzieckich.

Marszałek Stalin — przyjaciel Polski

Ogólne wiadomości o książce i piśmiennictwie

Własna książka ucznia i wypożyczona. Poszanowanie książki. Wynajdywanie czytanek według podanej przez nauczyciela numeracji stronic.

Wyniki nauczania

Umiejętność swobodnego wypowiadania się na omawiane w szkole tematy. Umiejętność ułożenia kilku łączących się ze sobą zdań w odpowiedzi na zadane pytanie lub na temat związany z przeżyciami dziecka. Umiejętność płynnego i wyraźnego odczytania głośno lub cicho łatwej czytanki ze zrozumieniem treści.

Uzyskanie wprawy w czystym i czytelnym pisaniu.

Przyswojenie pisowni wyrazów w zakresie poprawnego używania dwuznaków w wyrazach z najbliższego otoczenia o pisowni fonetycznej, np. szkoła, zeszyt, ręcznik, czysty, dzwonek, chata itd.

Oznaczanie miękkości spółgłosek na końcu wyrazów: pisać, czytać, dzień, jesień itd.

Oznaczanie miękkości głosek za pomocą *i* przed samogłoską.

Opanowanie pisowni wyrazów z głoską *q* i *ę*, np. robią, skaczą, książka, wstążka, chorągiew, dąb, święto itd.

Przyswojenie pisowni wyrazów z *ó* wymiennym oraz wykazanie znajomości prawidła ortograficznego.

Przyswojenie pisowni wyrazów z *rz* wymiennym przy równoczesnym wykazaniu znajomości prawidła ortograficznego.

Znajomość zasady rozpoczynania zdania wielką literą i stawiania kropki na końcu zdania.

Umiejętność napisania ze słuchu 4—5 zdań składających się z 3 do 4 wyrazów z zakresu przerabianego materiału ortograficznego.

Klasa III

10 godzin tygodniowo w pierwszym półroczu,

8 godzin tygodniowo w drugim półroczu

Mówienie

Rodzaje ćwiczeń

Rozmowy nauczyciela z dziećmi na różne tematy wysunięte przez nauczyciela lub dzieci.

Samorzutne wypowiadanie się dzieci.

Zbiorowe i jednostkowe układanie opowiadań na podstawie przeżyć dzieci.

Zbiorowe i jednostkowe układanie opisów prostych przedmiotów na podstawie obserwacji.

Opowiadania nauczyciela w gwarze miejscowej (w wypadku, gdy nauczyciel dobrze nią włada).

Omawianie treści ilustracyj i obrazków, nadawanie tytułów pojedynczym obrazkom i ich cyklom (jako przygotowanie do układania planu), układanie na ich tle opowiadań.

Pisanie

Rodzaje ćwiczeń

Przepisywanie tekstów pisanych i drukowanych.

Pisanie z pamięci.

Pisanie ze słuchu.

Podpisywanie cyklu obrazków łatwymi zdaniami.
Zbiorowe redagowanie i zapisywanie krótkich opowiadań.
Samodzielne krótkie opowiadania.
Zbiorowe redagowanie i zapisywanie opisów.
Samodzielne krótkie opisy na podstawie obserwacji.
Wyróżnianie w wypracowaniach dzieci opowiadań i opisów.
Zbiorowe redagowanie listów do znajomych.

Materiał ortograficzny

Spółgłoski dźwięczne na końcu wyrazów, np. chleb.
Grupy spółgłoskowe, w których zachodzi utrata dźwięczności (typu ławka).
ó — wymienne.
Zakończenie — ów, — ówka, — ówna.
Wyrazy z ó niewymiennym.
Rz wymieniające się z r.
Wyrazy z rz niewymiennym.
Najpospolitsze wyrazy z h.
Wielkie litery w nazwach miejscowości, ulic, placów itd.
Przenoszenie wyrazów.
Najpospolitsze skróty, np. dn., r., im., ur., ul., nr.
Znaki przestankowe: użycie kropki, pytajnika, wykrzyknika.
Przecinek i dwukropek przy wyliczaniu.
Stałe korzystanie ze słownika ortograficznego.

Pismo

Dalsze zaprawianie się do wyraźnego, kształtnego i czystego pisma.

Czytanie

Rodzaje ćwiczeń

Czytanie głośne i ciche, jednostkowe i chóralne krótkich opowiadań, opisów, podań, legend, baśni, bajek, zagadek oraz wierszy z podręcznika, piśmierek, książek dla dzieci.

Wspólne przeczytanie większej całości ze spisu lektury uzupełniającej.

Czytanie tekstów pisanych (np. zeszytów, kalendarzy, listów).

Czytanie z podziałem na role.

Wzorowe czytanie nauczyciela.

Samodzielne czytanie dzieci w domu.

Omawianie lektury

Swobodne wypowiadanie się dzieci na temat czytanek.

Nawiązywanie treści czytanek do przeżyć dzieci, wynajdywanie w tekście momentów podobnych i różnych.

Zestawianie dialogów z rozmowami w życiu potocznym.

Wyodrębnianie postaci i zdarzeń, ustalanie kolejności zdarzeń.

Wydzielanie obrazków w tekście czytanki.

Zdawanie sprawy z momentów najciekawszych, „najładniejszych“, wynajdywanie i odczytywanie takich urywków.

Dłuższe wypowiedzi na podstawie lektury szkolnej i domowej.

Zestawienie treści z ilustracją.

Ilustrowanie czytanek rysunkami, wycinankami, ulepkami oraz mimiką i ruchami dzieci.

Praktyczne rozróżnianie utworów wierszowanych i niewierszowanych, zwrotek jako części składowych wiersza, rymowanek, zagadek i przysłów.

Próby inscenizacji.

W związku z mówieniem, pisanem i czytaniem

Ćwiczenia słownikowe

Dalsze wzbogacanie czynnego słownika ucznia.

Przyswajanie nazw przedmiotów, zjawisk, czynności, cech oraz stosunków przestrzennych i czasowych związanych ze spostrzeżeniami i doświadczeniami dziecka.

Objaśnianie niezrozumiałych wyrazów i zwrotów, zastępowanie ich innymi.

Zestawianie przedmiotów o cechach kontrastowych i w związku z tym dobieranie wyrazów o znaczeniu przeciwnym (wysoki — niski, tęgi — szczupły).

Grupowanie wyrazów około określonych tematów (np. deszcz). Ustalanie pochodzenia najłatwiej zbudowanych wyrazów (stolarz od stół, wieśniak od wieś).

Cwiczenia gramatyczne:

- 1) Praktyczne rozróżnianie zdań oznajmujących, pytających, wykrzyknikowych.

Praktyczne wydzielanie w łatwych zdaniach rozwiniętych grupy podmiotu i grupy orzeczenia.

2. Praktyczne rozróżnianie rzeczownika i przymiotnika z uwzględnieniem rodzaju i liczby; czasownika z uwzględnieniem czasu i liczby.
3. Dalszy ciąg praktycznego rozróżniania — w związku z nauką pisowni — głoski i litery, samogłoski i spółgłoski, zgłoski (sylaby).

Praktyczne rozpoznawanie spółgłosek dźwięcznych i bezdźwięcznych.

W związku z nauką ortografii praktyczne zapoznanie się ze zjawiskiem utraty dźwięczności.

Układanie wybranych wyrazów w porządku alfabetycznym.

Wiersze

Uczenie się na pamięć i wygłaszanie krótkich wierszy. Próby recytacji zespołowych i inscenizacji.

Jak uczyć się wierszy.

Tematyka

1. Obrazki ilustrujące życie dziecka z różnych środowisk pracowniczych ze szczególnym uwzględnieniem biedy wiejskiej.

Opieka nad dzieckiem robotniczym i wiejskim (żłobki, poradnie, domy dziecięce, wczasy itd.).

Opieka nad dzieckiem upośledzonym.

2. Obrazki ilustrujące życie społeczne w szkole (samorząd w klasie, pomoc w nauce itd.). Harcerska Służba Polsce

(opieka nad słabszymi i młodszymi dziećmi, udział w akcji zimowej, w zadrzewianiu itd.).

Obrazki ilustrujące życie pionierów w ZSRR.

3. Odbudowa i rozbudowa Polski:

Co wytwarzamy w naszych fabrykach (maszyny, parowozy, tramwaje, samoloty, statki, wyroby włókiennicze, szkło, ceramika, produkty spożywcze itp.).

Obrazki z nowoczesnej fabryki (świetlica, żłobek, biblioteka itp.).

Fabryki własnością narodu.

4. Obrazki z życia wsi (pomoc sąsiedzka, wydajność pracy zbiorowej, podnoszenie zdrowotności itd.).

Obrazki ilustrujące współdziałanie wsi i miasta.

5. W obronie ojczyzny.

Udział dzieci w partyzantce.

Żołnierz — obrońca i przyjaciel ludności pracującej.

Święto Zwycięstwa (9 maja). Marszałek Stalin — zwycięski wódz w wojnie z hitleryzmem i obrońca pokoju.

6. Zwyczaje ludowe i zdobnictwo w danej okolicy.

Bogaty i biedny w baśni ludowej.

Podanie o Kraku, Wandzie itd.

7. Obrazki związane z nauką prehistorii.

Pierwsze narzędzia w życiu człowieka; rozwój środków komunikacyjnych. Praca nowoczesnej maszyny.

8. Polska kroczy naprzód (aktualne wydarzenia na podstawie obserwacji, pisemek i dziecięcych audycji radiowych).

Ogólne wiadomości o książce i piśmiennictwie

Potrzeba znajomości alfabetu.

Słownik, lista alfabetyczna, alfabetyczny spis treści.

Wynajdywanie czytanek według spisu rzeczy.

Książka i jej autor, tytuł książki, zawartość a spis rzeczy.

Odsyłacze, objaśnienia.

Gazetka szkolna i pisemka dla dzieci.

Wyniki nauczania

Umiejętność wypowiadania się łatwymi zdaniami na tematy związane z przeżyciami i z materiałem zawartym w czytankach. Umiejętność samodzielnego napisania prostego i krótkiego opowiadania lub opisu złożonego z kilku powiązanych ze sobą zdań. -

Umiejętność wyraźnego, głośnego przeczytania łatwej czytanki z uwzględnieniem znaków przestankowych oraz umiejętność rozumienia treści po jednorazowym cichym przeczytaniu.

Umiejętność starannego, czytelnego i kaligraficznego pisma.

Umiejętność korzystania ze spisu rzeczy.

Umiejętność poprawnego pisania spółgłosek dźwięcznych na końcu wyrazów i rozumowego stosowania prawideł przy pisaniu.

Umiejętność pisania wyrazów, w których zachodzi utrata dźwięczności w grupie spółgłosek (np. ławka).

Opanowanie najpospolitszych wyrazów z ó niewymiennym (np. córka, góra, jaskółka, Józef, królik, pióro, płótno, wróbel itd.).

Opanowanie wyrazów z rz wymiennym i umiejętność stosowania prawidła ortograficznego w wyrazach tego typu. Opracowanie pospolitych wyrazów z rz niewymiennym z czynnego słownika dziecka, np. trzy, drzwi, krzaki itd.

Umiejętność stosowania kropki, pytajnika, wykrzyknika, przecinka i dwukropka przy wyliczaniu.

Umiejętność odróżniania w odpowiednio dobranym tekście oraz samodzielnego ułożenia zdania oznajmującego, pytającego i wykrzyknikowego.

Umiejętność wydzielania w zdaniu o szyku normalnym grupy podmiotu i orzeczenia przy pomocy odpowiednio postawionego pytania.

Umiejętność wyróżnienia w tekście oraz samodzielnego podania przykładów rzeczownika, przymiotnika i czasownika, ich rodzaju, liczby i czasu.

Umiejętność wyróżniania głosek w wyrazach oraz dzielenia na sylaby wyrazów o najprostszej budowie zgłoskowej.

Klasa IV

8 godzin tygodniowo

Mówienie

Rodzaje ćwiczeń

Rozmowy nauczyciela z dziećmi na tematy wysunięte przez nauczyciela lub dzieci.

Swobodne i samorzutne wypowiadanie się dzieci.

Zbiorowe i jednostkowe układanie opowiadań na podstawie przeżyć dzieci.

Zbiorowe i jednostkowe układanie opisów na podstawie obserwacji i wspomnień.

Zbiorowe i jednostkowe układanie sprawozdań.

Opowiadanie nauczyciela (w gwarze miejscowej w wypadku, gdy nauczyciel dobrze nią włada).

Komponowanie fabuły na podstawie obrazka ilustrującego fragment pewnej akcji. Rozmowy na temat filmu, audycji radiowej.

Porządkowanie wypowiedzi dzieci jako przygotowanie do układania planu.

Sporządzanie cykli ilustracji jako przygotowanie do układania planu.

Układanie planu.

Pisanie

Rodzaje ćwiczeń

Przepisywanie tekstów pisanych i drukowanych.

Pisanie z pamięci wyrazów i krótkich zdań.

Dyktando z objaśnieniami. Pisanie ze słuchu.

Zbiorowe układanie i zapisywanie krótkich opowiadań, opisów, sprawozdań.

Samodzielne krótkie opowiadania na tematy z bieżącego życia.

Samodzielne krótkie opisy na podstawie obserwacji i wspomnień.

Wyróżnianie w wypracowaniach dzieci opowiadań i opisów.

Listy do osób znajomych. Próby życiorysu, podania.

Obserwacja kolejności i porządku poruszanych w wypracowaniach momentów treści. Plan wypracowania.

Próby pisania do gazetki klasowej czy szkolnej.

Materiał ortograficzny:

Pisownia grup spółgłoskowych, w których zachodzi utrata dźwięczności (zwłaszcza ze zgłoską *ż*, np. *nóżka* — *nożyna*),

ó — niewymienne.

rz — niewymienne.

rz — po spółgłoskach.

Wyrazy z *h*.

Cząstka — *szy* w stopniu wyższym przymiotnika

j po *s*, *c*, *z*.

Najpospolitsze wyrazy z *om*, *on*, *em*, *en* w wyrazach obcego pochodzenia przed głoskami szczelinowymi i zwartoszczelinowymi (np. *sens*, *koncert*).

Końcówka *ę* w formach deklinacyjnych rzeczownika

— *ę* w wygłosie.

— *ł* w formach czasu przeszłego (*padł*, *mógł*).

Nie pisane rozłącznie z czasownikami.

Wielkie litery w tytułach książek, czasopism.

Stosowanie wielkich liter w korespondencji.

Dzielenie wyrazów przy przenoszeniu, ze szczególnym uwzględnieniem wyrazów, w których występuje zbieg jednako-
wych spółgłosek (senny, lekki).

Znaki przestankowe: użycie przecinka przy wyliczaniu, kropka, dwukropek przy wyliczaniu, wykrzyknik, przecinek przy wołaczu.

Pismo

Zaprawianie się przy wszystkich ćwiczeniach piśmiennych do czystego, czytelnego i kształtnego pisma.

Czytanie

Rodzaje ćwiczeń

Czytanie głośne i ciche krótkich opowiadań, opisów, obrazów historycznych, bajek, baśni oraz wierszy z podręcznika, książek dla dzieci, pisemek itp.

Czytanie przez dzieci książek ze spisu lektur

Czytanie tekstów pisanych.

Czytanie z podziałem na role.

Wzorowe czytanie nauczyciela.

Samodzielne czytanie dzieci w domu

Próby pięknego czytania.

Omawianie lektury:

Swobodne wypowiedzianie się dzieci na temat czytanek.

Nawiązywanie treści czytanek do przeżyć dzieci.

Wyodrębnianie postaci, zdarzeń i obrazów.

Wyszukiwanie w znanych czytankach podobnych postaci i podobnych zdarzeń.

Wynajdywanie w utworze urywków treści potrzebnych do omówienia postawionego zagadnienia.

Zbiorowe i jednostkowe zestawienia z pamięci momentów treści potrzebnych do ujęcia danego zagadnienia.

Wyszukiwanie w tekście ustępów przedstawiających opis zewnętrzny osób działających oraz ich cechy charakteru.

Wyszukiwanie w utworach najładniejszych urywków.
Wyszukiwanie urywków opowiadających i opisowych.
Wskazywanie w utworach wierszowanych rymujących się wyrazów.

Rymowane czytanki.

Dłuższe wypowiedzi na podstawie lektury.

Sprawozdania z lektury domowej.

Zbiorowe i jednostkowe streszczenia czytanek.

Ilustrowanie czytanek, inscenizacja.

W związku z mówieniem, pisanem i czytaniem

Ćwiczenia słownikowe:

Dalsze wzbogacanie czynnego słownika ucznia.

Przyswajanie nazw przedmiotów, zjawisk, czynności i cech oraz różnych odcieni stosunków przestrzennych i czasowych przy pomocy łatwych określeń, prostych porównań i przenośni.

Objaśnianie niezrozumiałych wyrazów i zwrotów, zastępowanie ich innymi.

Zestawienia przedmiotów o cechach kontrastowych i w związku z tym dobieranie wyrazów o znaczeniu przeciwnym.

Grupowanie wyrazów około określonego tematu.

Zestawienie wyrazów pokrewnych. Dalsze ćwiczenia w ustalaniu pochodzenia wyrazów (np. ręcznik — ręka).

Ćwiczenia gramatyczne:

1. Rozróżnianie zdań oznajmujących, pytających i wykrzyknikowych.

Wyróżnianie w zdaniu podmiotu, orzeczenia i określeń (dopełnienie, okoliczniki, przydawki — bez różnicowania rodzajów).

Praktyczne odróżnianie zdania pojedynczego od złożonego na podstawie ilości orzeczeń.

2. Praktyczne zapoznanie się z zaimekiem i liczebnikiem.

Wyróżnianie przypadków na tle zdania i znajomości ich nazw.

Wyróżnianie rodzaju i liczby.

Stopniowanie przymiotnika.

Wyróżnianie czasów, osób, form rodzajowych czasownika (czytał, czytała, czytało).

Praktyczne zapoznanie się z przysłówkiem.

Ćwiczenia w rozpoznawaniu poznanych części mowy.

3. Praktyczne odróżnianie samogłosek i spółgłosek — samogłosek ustnych i nosowych; spółgłosek twardych i miękkich; dźwięcznych i bezdźwięcznych.

Właściwe stosowanie akcentu wyrazowego.

Wiersze

Uczenie się na pamięć wierszy i urywków prozy. Wygłaszanie ich indywidualnie i zespołowo.

Tematyka

1. Obrazy z życia i współżycia dzieci i młodzieży: zabawy, sporty, wycieczki, przygody, podróże, samorząd szkolny; praca, życie społeczne w szkole, Harcerska Służba Polsce, uroczystości szkolne, bataliony Służby Polsce, nauka, czytelnictwo, teatr, kino.
2. Obrazy z życia i pracy instytucji państwowych, społecznych i samorządowych w danej miejscowości (gmina, poczta, stacja kolejowa, dom kultury, biblioteka, spółdzielnie handlowe itp.).

Udział obywateli w życiu publicznym (Rada Narodowa, Sejm).

3. Baśni i pieśni ludu jako źródło do poznania jego krzywdy, tęsknot i walki o sprawiedliwość społeczną.

Ludzie i przyroda w baśni ludowej.

4. Obrazki z życia robotniczego dawniej i dziś; w dawnej fabryce, jak walczyli robotnicy o swe prawa itp.
Lenin i Stalin — obrońcy robotników i chłopów.

5. Obrazki ilustrujące nierówność społeczną dawnej wsi: dola biedoty wiejskiej, komorników, służby folwarcznej; dwór i bogaci gospodarze.
6. Człowiek opanowuje przyrodę (melioracja gruntów, elektryfikacja itp.). Uczeń, wynalazcy i odkrywcy jako przyjaciele ludzkości (Pasteur, Stefenson, Amundsen, Czałow).
7. Obrazki historyczne, np. opowiadania o walce z naporem germańskim (Grunwald, obrona Warszawy w 1939 r., bitwa o Stalingrad, zdobycie Berlina; przykłady bratania się Polaków i Rosjan w rewolucyjnej walce z caratem i wyzyskiem społecznym (r. 1863, r. 1905).

Obrazki ilustrujące niektóre zjawiska kultury w dawnej Polsce, np. w średniowiecznej szkole i bibliotece, w drukarni XVI w. W dworku szlacheckim i w chacie chłopca pańszczyźnianego. W *Collegium Nobilium*, w Łazienkach. Obrazki z życia wielkich uczonych i artystów, np. Mikołaj Kopernik, Jan Kochanowski, młodość A. Mickiewicza, Fr. Szopena. W pracowni Jana Matejki.

Obrazki z życia wielkich reformatorów społecznych, np. Staszica, Kołłątaja, Kościuszki, Waryńskiego.

Ogólne wiadomości o książce i piśmiennictwie

Różnorodność form publikacji: plakat, ulotka, gazetka, czasopismo, książka.

Artykuły, ogłoszenia, ilustracje, kącik rozrywkowy w gazetach i czasopismach.

Redakcja i administracja pisma.

Jak powstała książka i jak do nas dotarła (autor, wydawca, papiernia, drukarz, ilustrator, intrologator, księgarnia; karta tytułowa, autor, tytuł, podtytuł, miejsce i rok wydania, nakład, wydawnictwo).

Wyniki nauczania

Umiejętność wypowiadania się na tematy z życia bieżącego i związane z lekturą.

Umiejętność napisania wypracowania w formie opowiadania, opisu, listu, składających się co najmniej z 6 zdań.

Umiejętność płynnego czytania z uwzględnieniem treści logicznej i uczuciowej tekstu.

Znajomość co najmniej dwu utworów z listy lektury uzupełniającej.

Wyrobienie starannego i czytelnego pisma.

Opanowanie wiadomości o powstaniu książki, jej układzie i higienie czytania.

Znajomość pisowni wyrazów z ó niewymiennym.

Umiejętność stosowania rz po spółgłosce.

Znajomość pisowni wyrazów z rz niewymiennym.

Opanowanie pospolitszych wyrazów z h.

Umiejętność stosowania prawidła: j po s, c, z.

Przyswojenie najczęściej używanych (10—15) wyrazów z om, on, en, em.

Umiejętność określania oraz podawania przykładu rodzaju znaczeniowego zdania we wskazanym tekście.

Umiejętność wyróżniania w zdaniu pojedynczym określeń i oznaczania ich związku z podmiotem bądź z orzeczeniem.

Umiejętność wskazania w tekście zdania złożonego.

Umiejętność określania w zdaniu przypadku rzeczownika i przymiotnika za pomocą pytania. Znajomość nazwy przypadków i ich kolejności.

Umiejętność określenia rodzaju i liczby rzeczownika.

Znajomość stopniowania przymiotników.

Znajomość podziału głosek na samogłoski i spółgłoski. Umiejętność wyróżniania samogłosek nosowych oraz spółgłoski twardej i miękkiej, dźwięcznej i bezdźwięcznej. Umiejętność wskazania w wyrazie sylaby akcentowanej.

Klasa V

7 godzin tygodniowo

Material nauczania

Tematyka

1. Obrazy z życia dzieci i młodzieży w Polsce, ZSRR i w krajach demokracji ludowej: zabawy, sporty, wycieczki, przygody, życie społeczne w szkole; udział młodzieży w ostatniej wojnie, pomoc młodzieży w odbudowie zniszczonych przez wojnę krajów ojczystych i sąsiedzkich; życie pionierów w ZSRR (pałace pionierów, ośrodki wypoczynkowe dla dzieci radzieckich, udział dzieci i młodzieży radzieckiej w walce z najazdem hitlerowskim).

Los dzieci i młodzieży w krajach uciemnionych, np. w Grecji, w koloniach itd. Solidarność młodzieży demokratycznej, zwłaszcza w ZSRR i krajach demokracji ludowej.

2. Obrazy ilustrujące pracę wielkich ośrodków przemysłowych w Polsce i w innych krajach (np. w hucie na Śląsku, w Zagłębiu Donieckim, w fabrykach Forda itd.).

Człowiek i maszyna (obowiązek pracy w państwie ludowym, troskliwość robotnika o maszynę, bezpieczeństwo pracy).

Bohaterowie pracy.

Technika w służbie człowieka. Uprzemysłowienie kraju drogą do postępu.

3. Piękno i różnorodność krain Polski w związku z twórczością malarską. Krajobraz Polski i jego odbicie w sztuce (np. Chełmońskiego, Fałata itd.).

4. Miłość ojczyzny.

Emigracja za chlebem.

Powrót polskiej emigracji zarobkowej do kraju.

5. Obrazy z życia przyrody.

6. Ciężka dola ludu w przeszłości i jego potrzeby na podstawie baśni, bajek, legend, przysłów i pieśni.

Bohater ludowy uosobieniem siły i sprawiedliwości społecznej.

Twórcy literatury ludowej, bajorze i lirnicy. Mity greckie (o Prometeuszu, Ikarze, Midasie itp.).

7. Spółdzielczość drogą do podniesienia dobrobytu i kultury (sklep spółdzielczy, centrala handlowa, spółdzielnie produkcyjne na wsi).

8. Bojownicy o sprawiedliwość społeczną w starożytności (np. bracia Grakchowie, Spartakus itp.).

9. Fragmenty z życia najwybitniejszych Polaków walczących o wyzwolenie narodowe i społeczne (Kościuszko, Lelewel, Mickiewicz, Traugutt, Jarosław Dąbrowski, L. Waryński, Dzierżyński i Świerczewski).

Ogólna wiedza o książce i zasadach pracy umysłowej

Wewnętrzna struktura książki. Numeracja i tytuły rozdziałów.

Jak można naprędce zorientować się w treści i poziomie książki (zobaczyć tytuł i podtytuł książki, przejrzeć spis rzeczy, zapoznać się dokładnie z tytułami rozdziałów — przeczytać przedmowę, motto, dedykację, przeczytać urywki tekstu w kilku miejscach książki, zwrócić uwagę, czy są odsyłacze, objaśnienia, obejrzeć ilustracje, wykazy, mapy itp.).

Higiena czytania.

Biblioteka w szkole. Regulamin biblioteczny. Karta katalogowa w bibliotece. Katalog alfabetyczny i działowy.

Korzystanie z biblioteki — ćwiczenia praktyczne w bibliotece szkolnej i pozaszkolnej.

Lektura

Materiał

a) Lektura podstawowa:

Wypisy zawierające czytanki z literatury polskiej i obcej dostosowane do poziomu umysłowego klasy V i związane z powyższą tematyką, z przewagą utworów o charakterze epickim (wiersze, poematy, nowele, opowieści, opowiadania itp.), lub wyjątki z większych utworów, stanowiące całość pod względem fabularnym i ideowym, z uwzględnieniem łatwiejszych tekstów lirycznych oraz piśmiennictwa popularnonaukowego.

b) Lektura dodatkowa:

Sienkiewicz — *Janko Muzykant*

Konopnicka — *Dym*

Konopnicka — *W piwnicznej izbie*

Mickiewicz — *Bajki, Pani Twardowska.*

Opracowanie

Czytanie głośne i ciche krótszych i dłuższych, dostosowanych do poziomu ucznia, utworów epickich, lirycznych i prozy popularnonaukowej z podręcznika, książek dla młodzieży, czasopism itp.

Czytanie tekstów pisanych, jak listy, zeszyt kolegi itp.

Czytanie z podziałem na role.

Słuchanie czytania nauczyciela.

Czytanie w domu i w szkole książek i czasopism dla młodzieży.

Omawianie lektury

Swobodne wypowiedanie się uczniów na temat czytanek.

Nawiązywanie lektury do przeżyć ucznia.

Wyodrębnianie z treści postaci, zdarzeń i obrazów.

Próby wyróżniania czasu i miejsca akcji. Próby wyróżniania środowiska.

Wyróżnianie w czytankach postaci głównych, podrzędnych, ich czynów, pobudek działania i zachowania się człowieka. Ocena ich postępowania. Ocena bohaterów przez autora.

Wyszukiwanie i porównywanie w znanych czytankach podobnych postaci i zdarzeń.

Wynajdywanie i zaznaczanie w tekście materiałów potrzebnych do omówienia danego zagadnienia.

Samodzielne zestawianie z pamięci momentów treści potrzebnych do ujęcia danego zagadnienia.

Zbiorowe i jednostkowe streszczanie czytanek.

Dłuższe wypowiedzi na podstawie lektury.

Sprawozdanie z lektury domowej.

Ilustrowanie czytanek. Inscenizacja.

Wiadomości z nauki o literaturze

1. Elementy utworu literackiego:

Wyróżnianie tematu utworu.

Wskazywanie postaci głównych i podrzędnych, ich czynów i pobudek działania, przyczynowego związku wydarzeń i ich czasowego następstwa. Odróżnianie fragmentów opisowych i opowiadających.

2. Język utworu literackiego:

Wyróżnianie w tekście porównań, epitetów, przenośni i wyrazów dźwiękonaśladowczych.

3. Praktyczne odróżnianie następujących gatunków literackich:

Opowiadanie, baśń, bajka, przysłowie, zagadka, pieśń.

Praktyczne odróżnianie utworu realistycznego i fantastycznego.

4. Wiersz:

Rym męski i żeński. Budowa stroficzna wiersza.
Najpopularniejsze rodzaje zwrotek: aabb, abab, abba.

Cwiczenia w mówieniu, pisaniu i czytaniu

a) Rozmowy nauczyciela z dziećmi na tematy z życia.

Dyskusja na dostępne dla dziecka tematy.

Swobodne wypowiadanie się dzieci (niekiedy w miejscowej gwarze).

Rozmowy i opowiadania na temat filmu, przedstawienia, audycji radiowej.

Samodzielne opowiadanie na tematy z bieżącego życia.

Samodzielne opisy na podstawie obserwacji i wspomnień.

Zbiorowe i jednostkowe układanie opisów sytuacji (np. na polu przy kopaniu ziemniaków, na dworcu kolejowym).

Krótkie i zwięzłe sprawozdania z bieżącego życia.

Porządkowanie wypowiedzi dzieci, układanie planu opowiadań i opisów.

Omawianie obrazów malarzy polskich (o łatwej i nieskomplikowanej treści).

b) Zbiorowe i jednostkowe redagowanie i zapisywanie wypracowań lub ich fragmentów w obrębie niżej podanych form:

Opowiadania na tematy z bieżącego życia.

Opisy na podstawie obserwacji i wspomnień.

Opisy sytuacji.

Wypracowania na łatwe tematy z lektury.

Streszczanie czytanek.

Listy (do radia, redakcji itp.).

Artykułiki do gazetki szkolnej.

Plany opisów, opowiadań, czytanek.

Cwiczenia słownikowe

Nazywanie prostych przejawów życia psychicznego.

Objaśnianie niezrozumiałych wyrazów i zwrotów.

Grupowanie wyrazów około określonego tematu.

Wyrazy bliskoznaczne i wieloznaczne.

Dalsze ustalanie pochodzenia wyrazów, próby wyjaśniania nazw okolicznych miejscowości i niektórych nazwisk.

Material ortograficzny

ó — niewymienne.

rz — niewymienne.

Wyrazy z *h*.

Om, on, em, om, przed szczelinową, a innymi głoskami (np. konferencja, sens, fundament).

Wyrazy typu: odjazd, objaśnienie itp.

Przedrostki: *roz-* i *bez-*.

Przedrostek *z* przed *s, sz, h* w czasownikach.

Zakończenie wyrazów — *wski*, — *dzki*, — *dztwo*.

ę — w wygłosie.

Nie — pisane rozłącznie z czasownikami.

Użycie wielkich liter w skrótach.

Znaki przestankowe w zdaniu pojedynczym rozwiniętym.

Przecinek w zdaniu złożonym oddzielający poszczególne zdania.

Pismo

Czyste, czytelne, kształtne pisanie wszystkich prac piśmiennych.

Gramatyka

1. Głoska a litera. Podział głosek na otwarte i zamknięte — samogłoski i spółgłoski. Głoski ustne i nosowe. Głoski dźwięczne i bezdźwięczne. Podział spółgłosek na wargowe i językowe, twarde i miękkie (na podstawie obserwacji ruchów warg, języka, podniebienia miękkiego oraz drgania krtani). Zgłoska (sylaba) otwarta i zamknięta.
2. Budowa słowotwórcza wyrazu. Rodzina wyrazów. Wyrazy podstawowe i pochodne, rdzenne i rozwinięte. Rola słowotwórcza rdzenia, przedrostka i przyrostka. Rdze-

nle oboczne. Znaczenie najczęściej używanych przedrostków i przyrostków.

3. Akcent w wyrazach rodzimych i zapożyczonych.
4. Przypomnienie oraz stałe okolicznościowe stosowanie nabytych umiejętności praktycznego rozróżniania części mowy i części zdania. Częstki wyrazu odmiennego. Temat i końcówka.
5. Znaczenie rzeczowników. Podział rzeczowników na osobowe i nieosobowe, żywotne i nieżywotne, pospolite i własne. Rodzaj rzeczowników wedle znaczenia i zakończenia.

Deklinacja rzeczowników. Obserwacja odmiany rzeczownika z wyróżnieniem tematu i końcówki.

6. Znaczenie przymiotnika. Odmiana przymiotnika w rodzaju męskim, żeńskim i nijakim w liczbie pojedynczej, w rodzaju męskoosobowym i rzeczowym w liczbie mnogiej.

Zgodność przymiotnika w rodzaju, liczbie i przypadku z rzeczownikami określanymi.

Stopniowanie przymiotników: zwyczajne, nieregularne, opisowe.

7. Odrębności gwarowe najbliższej okolicy.
8. W związku z nauczaniem słowotwórstwa i ortografii okolicznościowe zestawienie pokrewnych wyrazów języków słowiańskich, np. rzeka — rieka, góra — gora, przyjazd — prijezd.

Wiersze

Uczenie się na pamięć i wygłaszanie poezji i urywków prozą. Recytacje indywidualne i zespołowe.

Wyniki nauczania

Umiejętność swobodnego wypowiadania się w prostej formie językiem ogólnopolskim na tematy: a) z życia — w formie opowiadania i opisu, b) z lektury — uwagi własne w związku z postaciami, wydarzeniami i treścią ideową czytanych utworów, łatwe streszczenia.

Umiejętność napisania niewielkiego opowiadania, opisu, listu i planu.

Umiejętność praktycznego rozróżniania następujących gatunków literackich: bajki, baśni, przysłowia, zagadki, pieśni.

Umiejętność głośnego i płynnego czytania z uwzględnieniem momentów logicznych i uczuciowych oraz umiejętność cichego czytania większych utworów ze zrozumieniem treści.

Wykazanie się umiejętnością starannego i kaligraficznego pisma.

Umiejętność oceny książki pod względem przydatności osobistej (pierwszy sąd o treści i przeznaczeniu książki na podstawie karty tytułowej, przedmowy, spisu treści i rzutu oka na tekst).

Opanowanie materiału ortograficznego przewidzianego w programie.

Umiejętność podziału wyrazów na głoski litery oraz sylaby.

Umiejętność rozpoznawania głosek dźwięcznych i bezdźwięcznych, miękkich i twardych, wargowych i językowych oraz znajomość sposobów ich rozpoznawania.

Znajomość zasad akcentowania w języku polskim.

Umiejętność wyróżniania przedrostka, przyrostka i rdzenia w wyrazie o prostej budowie słowotwórczej.

Umiejętność zestawienia rodziny wyrazów i podania ich cech charakterystycznych.

Umiejętność rozpoznawania rzeczownika i przymiotnika oraz umiejętność określania ich przypadku, rodzaju i liczby, wyróżnienia tematu i końcówki.

Znajomość stopniowania przymiotników.

Znajomość nazywania i praktycznego rozpoznawania zdań oznajmujących, pytających, wykrzyknikowych. Umiejętność wskazania w zdaniu podmiotu, orzeczenia i określeń (przydawka, okolicznik, dopełnienie).

Umiejętność praktycznego odróżniania zdań pojedynczych i złożonych przez wskazanie ilości orzeczeń.

Klasa VI

6 godzin tygodniowo

Tematyka

1. Z minionych wieków.

Powstawanie książek rękopiśmiennych. W średnio-wiecznej szkole. Żacy wędrowni (waganci). Nauka u mi-strza cechowego. W chacie kmiecej i na zamku ry-cerskim.

2. Dzieje odkryć i wynalazków u progu ery nowożytnej (Kolumb, Kopernik, Galileusz, Leonardo da Vinci).

Wynalazek druku. Pierwsi drukarze polscy.

3. Obrazki ilustrujące światła i cienie złotego wieku kul-tury polskiej. Sylwetki wybitnych pisarzy i reforma-torów społecznych na tle ich twórczości (Rej, Kocha-nowski, Modrzewski, Szymonowicz itd.).

4. U schyłku kultury szlacheckiej. Obrazki ilustrujące egoizm i rządy magnatów i szlachty, dolę chłopą pań-szczyźnianego, ucisk mieszczan (w świetle utworów pi-sarzy XVII wieku i późniejszej literatury).

5. Portrety biograficzne bojowników o wyzwolenie spo-łeczne i narodowe (np. Staszic, Konopka, Lelewel, Dem-bowski itd.).

6. Najpiękniejsze tradycje międzynarodowej solidarności wszystkich ludzi pracy; Polacy na barykadach w r. 1848; obrazki z komuny paryskiej (Jarosław Dąbrowski); Polacy w Wielkiej Rewolucji Listopadowej (np. Dzierżyński) i walki Brygady Międzynarodowej w wojnie hiszpańskiej 1936 r. (Karol Świerczewski).
7. Poszanowanie godności ludzkiej i twórczego wysiłku jednostki i zbiorowości. Rodzina i społeczeństwo.

Dostęp do kultury i nauki młodzieży chłopskiej i robotniczej na tle przemian społecznych w Polsce i innych krajach.

8. Obrazy z życia w różnych krajach Europy i globu. Obrazy z życia w ZSRR. Krajobraz i piękno Polski w cenniejszych utworach literackich. Opowiadania ze świata przyrody.
9. Motywy twórczości ludowej w literaturze i sztuce (np. Mickiewicz, Chopin).

Charakterystyczne właściwości literatury ludowej różnych narodów; cudowność i alegoryczność;

10. Obrazy z życia dzieci i młodzieży w domu, w szkole, w organizacjach; praca, nauka, zajęcia, koleżeństwo, przyjaźń, sport itp. w Polsce i w innych krajach. Życie młodzieży w ZSRR.

Młodzież przy pracy zawodowej.

Lektura

A. Materiał

a) Lektura podstawowa:

Wypisy zawierające czytanki z literatury polskiej i obcej, dostosowane do poziomu umysłowego klasy VI i związane z powyższą tematyką, z przewagą utworów o charakterze epickim (wiersze, poemaciki, nowele, opowieści, opowiadania itp. lub wyjątki z większych utworów stanowiące całość pod względem fabularnym i ideowym), z uwzględnieniem łatwiejszych tekstów lirycznych oraz piśmiennictwa popularnonaukowego.

b) Lektura dodatkowa:

Kochanowski — *Treny* (VII i VIII)

Szymonowicz — *Żeńcy*

Konopnicka — *Przed sądem, Jaś nie doczekał*

Kraszewski — *Stara baśń*

c) Lektura uzupełniająca:

B. Opracowanie

Technika czytania i wygłaszania

1. Czytanie głośne i ciche w domu i szkole w całości bądź fragmentach krótszych i dłuższych tekstów prozaicznych lub poetyckich zaczerpniętych z wypisów, listy lektury dodatkowej i uzupełniającej oraz czasopism dla młodzieży.
2. Czytanie w szkole poprawne, wyraźne, płynne z uwzględnieniem przestankowania, akcentu logicznego i uczuciowego oraz odpowiedniej modulacji głosu i przygotowywanie się do takiego czytania w domu i w szkole.
3. Słuchanie czytania nauczyciela.
4. Czytanie z podziałem na role i czytanie chóralne nadających się do tego utworów.
5. Inscenizacje czytanek i wierszy.
6. Uczenie się na pamięć i ćwiczenia w wygłaszaniu indywidualnym i zespołowym wybranych wierszy oraz fragmentów prozy artystycznej.

Omawianie lektury

1. Swobodne wypowiedzianie się uczniów na temat lektury.
2. Nawiązywanie lektury do przeżyć uczniów.
3. Układanie planu omawiania lektury oraz wyszukiwanie i zaznaczanie w tekście lub utrwalanie w formie notatek materiałów potrzebnych do omówienia wysuniętych zagadnień.
4. Omawianie zawartości rzeczowej, uczuciowej i ideowej przerabianych utworów.

5. Omawianie na podstawie odpowiednio dobranego tekstu zagadnień z zakresu podstawowych wiadomości z nauki o literaturze.
6. Porównywanie nadających się do tego utworów pod względem treści.
7. Opracowywanie ćwiczeń w mówieniu i pisaniu związanych z lekturą.
8. Zdawanie sprawy z lektury domowej.
9. Wiadomości biograficzne o autorach omawianych utworów wskazanych w programie.
10. Oglądanie i omawianie ilustracji związanych z przerabianymi utworami.

C. Podstawowe wiadomości z nauki o literaturze

1. Elementy utworu literackiego.

Idea utworu. Obrazy rzeczywistości w utworze.

Bohater utworu jako siła działająca. Jego charakterystyka na podstawie zachowania się, wyglądu zewnętrznego, sposobu myślenia i mówienia, ze szczególnym zwróceniem uwagi na oblicze społeczne bohatera.

Rozwinięcie tematu w utworze literackim: główny wątek treściowy i wątki poboczne. Miejsce i czas akcji. Środowisko społeczne, klasa (ogólnie).

Postacie podobne i kontrastowe w utworze.

Osoba opowiadająca i opisująca: autor lub postać utworu.

Dialog i monolog.

Stosunek autora do przedstawionej rzeczywistości — treść ideowa utworu.

2. Język utworu literackiego.

Obrazowość i emocjonalność języka poetyckiego w odróżnieniu od języka potocznego i naukowego.

Artystyczna rola porównań, epitetów, przenośni i uosobień.

Środki artystyczne języka poezji ludowej: powtó-

rzenia, zdrobnienia, porównania przeczące, paralelizm składniowy.

3. Rodzaje literackie .

Odróżnianie następujących rodzajów utworów epicznych: powieść podróżnicza, historyczna, obyczajowa, nowela, gawęda, powieść poetycka, ballada.

Wyróżnianie utworów lirycznych.

4. Wiersze: wiersze regularne rytm (liczba sylab, rozłożenie akcentu, średniówka), rym.

Budowa jednolita i zwrotkowa.

D. Ogólna wiedza o książce i zasadach pracy umysłowej

Encyklopedia i słownik wyrazów obcych: układ i sposób korzystania z nich.

Wypisywanie cytatów z podaniem źródła.

Biblioteka pozaszkolna — publiczna. Zawartość księgozbioru, regulamin wypożyczania, czytelnia, korzystanie z poradnictwa, katalog imienny i działowy; jak się zapisać do biblioteki (praktycznie, w bibliotece publicznej).

Umiejętność oceny książki pod względem przydatności osobistej.

Umiejętność korzystania z programu radiowego i teatralnego. Umiejętność posługiwania się książką telefoniczną i prostym rozkładem jazdy.

Zasady zapamiętywania (kojarzenie, wiązanie nowej treści z przyswojoną wcześniej, rozkładanie powtórzeń, rozmowy z otoczeniem o przyswojonej treści).

Rodzaje i rola prasy. Układ treści w czasopismach, jak czytać gazety. Gromadzenie wycinków i ilustracji z czasopism wedle zainteresowań.

Cwiczenia w mówieniu, pisaniu i czytaniu

Cwiczenia zbiorowe (redakcyjne) i jednostkowe (samodzielne wypracowania) w obrębie niżej podanych form:

1. Opowiadanie na tle przeżyć ucznia.
2. Opis sytuacji; opis przedmiotów bardziej złożonych; opis określonych krajobrazów miejskich i wiejskich; opis osób rzeczywistych, postaci literackich, malar-
skich; omawianie dzieł sztuki stosowanej (np. kilimy, ceramika itd.).
3. Wypracowania na łatwe tematy z lektury z przewagą opisu lub opowiadania. Artykuły do gazetki szkolnej.
4. Sprawozdania z przeżyć, lektury, widowisk, słuchowisk itd.
5. Streszczanie czytanek.
6. Plany czytanek, opowiadań, opisów.
7. Korespondencja międzyszkolna; listy do redakcji, radia, ogłoszenia, zawiadomienia, zaproszenia.
8. Prowadzenie notatek przy zbieraniu materiałów do wypracowania (w czasie wycieczki, obserwacji, lektury itd.).
9. Wprowadzanie formy dyskusji w związku z mówieniem, czytaniem i pisanem. Zabieranie głosu w dyskusji. Przemówienie.

Ćwiczenia słownikowe

1. Bogacenie czynnego słownika ucznia w zakresie nazw osób, rzeczy, zjawisk, cech, czynności, ruchów, barw, kształtów oraz różnych odcieni stosunków przestrzennych i czasowych.
2. Wyrażanie tej samej treści w różnorodny sposób (przy pomocy epitetu, porównania, przenośni, uosobienia).
3. Wyrazy bliskoznaczne, ich odcienie znaczeniowe, wieloznaczniki.
4. Grupowanie wyrażań około określonych tematów (np. ulica). Szczególną opieką należy otoczyć w tej klasie:
 - a) Słownictwo związane z opisem zewnętrznym osób (postać, postawa, budowa ciała itd.).
Dobieranie w tym zakresie odpowiednich epitetów

(np. postać — wysmukła, zgrabna, młodzieńcza, pełna życia itd.), wyrazy oznaczające cechy charakteru osób rzeczywistych i postaci z lektury.

- b) Słownictwo technicznopopularne (np. przy opisie ratusza: fasada, wieża, attyka itp.).
- c) Słownictwo związane z życiem społecznym klasy (np. przy dyskusji: prosić o głos, zabrać głos itd.).
- d) Słownictwo w związku z nowymi formami ćwiczeń (np. przy sprawozdaniach z zebrania wyrazy oznaczające następstwo czasowe: następnie, potem, w dalszym ciągu itd.).

Gramatyka

Rola zastępcza zaimków. Podział ich na rzeczowe, przymiotne i przysłówne. Odmiana zaimka rzeczownikowa i przymiotnikowa.

Podział liczebników na główne i porządkowe. Główne typy odmian liczebników (jeden, dwa, trzy, cztery, pięć, sto, tysiąc, milion).

Znaczenie czasownika. Podział czasowników na przechodne i nieprzechodne, dokonane i niedokonane. Zasób form czasownika. Formy osobowe; czasy: teraźniejszy, przeszły i przyszły; tryby: oznajmujący, przypuszczający, rozkazujący; strony: czynna i bierna; formy nieosobowe: imiesłów nieosobowy czynny i bierny; imiesłów przysłówkowy współczesny i uprzedni; bezokolicznik.

Znaczenie przysłówka. Przysłówki złożone; przypomnienie zaimka przysłówkowego. Stopniowanie przysłówków.

Przyimek, wyrażenie przyimkowe.

Spójnik.

Wykrzyknik.

Wyrazek.

Stałe okolicznościowe stosowanie nabytych umiejętności praktycznego rozróżniania części zdania.

Ortografia i przestankowanie

Utrwalanie poprawnej pisowni wyrazów z *ó* niewymien-
nym, *rz* niewymiennym i *h*.

Om, on, em, en przed szczelinowymi a innymi głoskami.

Ke, ge w często używanych wyrazach obcego pochodzenia.

j po *s, c, z* i po innych głoskach.

Cząstka *bym, byś, by* łącznie z formą osobową czasowni-
ków.

ł w formach czasu przeszłego (*mógł, padł*).

Imiesłowy zakończone na *-wszy* i *łszy*.

Nie z imiesłowami.

Przymyki złożone.

Pisanie łączne i rozłączne wyrażen przysłówkowych (przy-
imkowych).

Wielkie litery w nazwach geograficznych i historycznych.

Znaki przestankowe: brak przecinka przed spójnikami: *i, ani, oraz, tudzież, lub, albo, ni, ani* — w zdaniach pojedynczych i złożonych.

Przecinek przed powyższymi powtarzającymi się spójnika-
mi.

Cudzysłów i dwukropek w przytoczeniach.

Wyniki nauczania

Umiejętność poprawnego wypowiedzania się językiem ogólnopolskim na tematy: a) z życia — w formie opowiadania, sprawozdania, opisu przedmiotów, sytuacji, osób; b) z lektury — w formie charakterystyki postaci literackiej, malarskiej, sprawozdania z lektury, z uwzględnieniem treści ideowej utworu.

Umiejętność wygłoszenia krótkiego przemówienia na tematy związane z życiem szkoły.

Umiejętność poprawnego napisania ogłoszenia, zaproszenia, zawiadomienia, podania, sprawozdania z przeżyć i lektury, artykułu do gazetki szkolnej, listu, charakterystyki postaci.

Praktyczne rozróżnianie w podanym tekście porównań, epitetów, przerośń i uosobień.

Odróżnianie następujących gatunków literackich: powieść obyczajowa, historyczna, podróżnicza, nowela, gawęda, powieść poetycka, ballada.

Umiejętność: a) poprawnego, wyraźnego i płynnego czytania z uwydatnieniem przestankowania, akcentu logicznego i uczuciowego oraz odpowiedniej modulacji głosu; b) cichego, zupełnie biegłego czytania większych utworów ze zrozumieniem treści.

Praktyczna umiejętność posługiwania się słownikiem wyrazów obcych i encyklopedią, robienia notatek z encyklopedii i książek, oceny książek pod względem ich przydatności osobistej, orientowania się w miejscowej bibliotece publicznej.

Sprawność w kaligraficznym, estetycznym i czytelnym piśmie.

Sprawność w stosowaniu materiału ortograficznego przewidzianego programem.

Umiejętność wyróżnienia w zdaniu odmiennych części mowy i określania ich formy.

Znajomość odmiany najczęściej używanych zaimków i liczebników.

Znajomość odmiany czasowników (osoby, czasy, tryby).

Umiejętność zastosowania w zdaniu strony czynnej i biernej, postaci dokonanej i niedokonanej czasownika, imiesłowu i bezokolicznika.

Umiejętność rozpoznawania i nazywania nieodmiennych części mowy.

Umiejętność stopniowania przysłówka.

Znajomość definicji znanych części mowy.

Klasa VII

6 godzin tygodniowo

Tematyka

- I. 1. Idea postępu na przełomie XVIII i XIX stulecia w związku z nowymi formami wytwarzania (XVIII w.) i rozwojem techniki. Walka z przesądami, ciemnotą i zacofaniem. Program reform społecznych Kuźnicy Kołłątajowskiej. Plebejski nurt w insurekcji kościuszkowskiej i legionach.
2. Utwory i fragmenty ilustrujące dążenia niepodległościowe narodu polskiego i walkę o wyzwolenie społeczne pod zaborami. Obrazy z życia wybitnych pisarzy i myślicieli polskich XIX i XX stulecia (np. Mickiewicz, Słowacki, Prus, Orzeszkowa, Konopnicka, Żeromski, Orkan, Krzywicki, Nałkowski) w związku z charakterystycznymi wyjątkami z ich twórczości.
3. Emancypacja społeczna, polityczna i kulturalna warstw ludowych w okresie 20-lecia międzywojennego i jej odbicie w utworach pisarzy postępowych (Kruczkowski, Wasilewska, Broniewski itp.).
4. Rozkwit sztuki teatralnej na przełomie XIX i XX wieku (np. Wyspiański, Modrzejewska, Pawlikowski).

Najwybitniejsi plastycy i muzycy polscy (np. Matejko, Gieryski, Chelmoński, Fałat, Skoczylas, Duniowski, Chopin, Moniuszko, Karłowicz, Szymanowski).

5. Rodzaje sztuki ludowej i gatunki literatury ludowej. Motywy dawnej twórczości ludowej w sztuce dzisiejszej. Folklor dawnych czasów skarbnicą wiadomości o życiu i dążeniach ludu w warunkach wyzysku społecznego.
- II. 6. Fragmenty literackie i publicystyczne ilustrujące rolę kierowniczą stronnictw postępowych i partii politycznych w ruchu wyzwoleniczym (np. Towarzystwo Demokratyczne, Gromada Grudziąż, „Proletariat“, SDKP i L, PPS—Lewica, KPP.).

Portrety biograficzne bojowników o wyzwolenie społeczne i narodowe (np. Waryński, Okrzeja, Dzierżyński).

Opowiadania z życia Marksa, Engelsa, Lenina i Stalina.

7. Udział młodzieży w ruchach wolnościowych; strajk szkolny, KZMP, TUR, partyzantka, AL, Związek Walki Młodych, Komsomoł.

Rola Warszawy w ruchach wyzwoleniczych; manifestacja przed sejmem r. 1791, r. 1794, 25 stycznia 1831 r., w powstaniu styczniowym, obchód 1 Maja 1890, 1905 r.

8. Walka z uprzedzeniami narodowościowymi, rasowymi i wyznaniowymi na podstawie wyjątków z twórczości współczesnych pisarzy postępowych polskich, radzieckich i innych.

Na straży pokoju i sprawiedliwości społecznej.

Współpraca międzynarodowa w różnych dziedzinach życia (np. wymiana kulturalna).

9. Młodzież w dążeniu do lepszych form życia (walka z analfabetyzmem, opieka nad młodocianymi, wybór zawodu, odbudowa kraju itp.). Młodzież w organizacjach SP, ZMP, Komsomoł. Światowa Federacja Młodzieży.

Lektura

A. Materiał:

a) lektura podstawowa:

Wypisy zawierające czytanki z lektury polskiej i obcej, dostosowane do poziomu umysłowego tej klasy i związane z podaną tematyką, o charakterze epickim, lirycznym i popularno-naukowym wiersze, nowele, opowieści, opowiadania itp. lub wyjątki z większych utworów stanowiące całość pod względem fabularnym i ideowym).

b) Lektura dodatkowa:

Fredro — *Zemsta*

Mickiewicz — *Pan Tadeusz*

Prus — *Placówka*

Konopnicka — *Mendel Gdański*

Broniewski — *Elegia o śmierci Ludwika Waryńskiego*

Broniewska — *O człowieku, który się kulom nie kłaniał.*

c) Lektura uzupełniająca.

B. Opracowanie

Technika czytania i wygłaszania

1. Czytanie głośne i ciche w domu i w szkole w całości lub fragmentach krótszych i dłuższych tekstów prozaicznych lub poetyckich zaczerpniętych z wypisów, listy lektury dodatkowej i uzupełniającej oraz z czasopism dla młodzieży.
2. Czytanie w szkole poprawne, wyraźne, płynne z uwzględnieniem przestankowania, akcentu logicznego i uczuciowego oraz odpowiedniej modulacji głosu i przygotowanie takiego czytania w szkole i w domu.
3. Słuchanie czytania nauczyciela.
4. Czytanie z podziałem na role i czytanie chóralne nadających się do tego utworów.
5. Inscenizacja tekstów mowy związanej lub niewiązanej

z uwzględnieniem baśni i pieśni ludowej. Próby przedstawiania w formie artystycznej pracy grup społecznych z towarzyszącymi im śpiewami, tańcami itp.

6. Uczenie się na pamięć i ćwiczenie w wygłaszaniu indywidualnym i zespołowym wybranych wierszy i fragmentów prozy artystycznej. Próby melodeklamacji.

Omawianie lektury

1. Swobodne wypowiadanie się uczniów na temat lektury.
2. Nawiązywanie lektury do przeżyć uczniów.
3. Układanie planu omawiania lektury oraz wyszukiwanie i zaznaczanie w tekście lub utrwalanie w formie notatek materiałów potrzebnych do omawiania wysuniętych zagadnień.
4. Omawianie zawartości rzeczowej, uczuciowej, ideowej przerabianych utworów oraz zagadnień, których punkt wyjścia stanowi lektura.
5. Omawianie na podstawie odpowiednio dobranych tekstów zagadnień z zakresu podstawowych wiadomości z nauki o literaturze.
6. Porównywanie utworów pod względem treści i formy.
7. Opracowywanie związane z lekturą ćwiczeń w mówieniu i pisaniu przewidzianych programem klasy siódmej.
8. Zdawanie sprawy z samodzielnej lektury książek lub pism dla młodzieży.
9. Opracowywanie sylwetek wybitniejszych autorów omawianych utworów.
10. Oglądanie i omawianie ilustracji związanych z przerabianymi utworami.

C. Podstawowe wiadomości z nauki o literaturze

1. Elementy utworu literackiego:

Obrazy rzeczywistości w utworze literackim (środowisko, czas, miejsce, bohater).

Wyróżnienie postaci typowych dla różnych grup społecznych.

Różne sposoby charakteryzowania postaci na podstawie ich zachowania, wypowiedzi autora i innych postaci utworu.

Rozwój akcji: zawiązanie się, rozwinięcie, rozwiązanie.

Kolejność wydarzeń chronologiczna i przedstawiona.

Wyróżnienie w utworze momentów lirycznych, epicznych i dramatycznych.

Ideologia utworu (stosunek do postaci, ocena ich postępowania, tendencja).

Prawda i fikcja w literaturze. Utwór jako wyraz społecznego doświadczenia autora i jego klasy. Literatura w walce społecznej (np. Kuźnica Kołłątajowska. Wasilewska).

2. Język utworu literackiego:

Rola archaizmów, neologizmów, wyrażeń gwarowych i żargonowych i ich związek z treścią utworu.

3. Rodzaje utworu literackiego:

Zasadnicze cechy utworów dramatycznych (dialog, akcja przedstawiana, wskazówki inscenizacyjne).

4. Wiersz:

Łatwiejsze przykłady wierszy regularnych; 8-, 11- i 13-zgłoskowce. Rymy dokładne i niedokładne, wiersz biały i wiersz wolny.

D. Ogólna wiedza o książce i zasadach pracy umysłowej

Zasady samouctwa (osobistego) i samokształcenia (zespołowego).

Korzystanie z odsyłaczy w książce, skorowidzów, skrótów, tablic, statystyk itp.

Sposoby wybierania i zakupywania książek (połączone z wycieczką do księgarni i objaśnieniami księgarza). Korzystanie z katalogu księgarskiego.

O bibliotece domowej.

Zestawienie bibliografii dla potrzeb samouctwa.

Korzystanie z czasopism popularnonaukowych.

Jak słuchać odczytu i jak notować.

Korzystanie z radia i filmów oświatowych.

Korzystanie z muzeum (połączone z wycieczką).

O książkach dawnych: rękopiśmiennych, drukowanych; książka jako środek poznania przeszłości; o książce pięknie wydanej (papier, krój czcionek, ilustracje, układ graficzny, oprawa artystyczna).

Ćwiczenia w mówieniu i w pisaniu

Ćwiczenia zbiorowe (redakcyjne) i jednostkowe (samodzielne wypracowania) w obrębie niżej podanych norm:

1. Barwne, żywe opowiadania na tle przeżyć, próby użycia dialogu w opowiadaniu.
2. Barwne, żywe opisy sytuacji (np. przed przedstawieniem szkolnym) i zjawisk (np. burza). Opisy określonych krajobrazów miejskich lub wiejskich. Opisy osób rzeczywistych, postaci literackich i malarskich, omawianie dzieł sztuki, opisy przedmiotów bardziej złożonych (np. auto).
3. Charakterystyka postaci.
4. Wypracowania na łatwe tematy z lektury wymagające motywowania sądów lub związane z lekturą.
5. Streszczanie utworów czytanych, słuchowisk itd.
6. Sprawozdanie z przeżyć, lektury i dyskusji. Protokoły zebrań uczniowskich.
7. Plany czytańek z podziałami pierwszego stopnia. Plany jako dyspozycja do ćwiczenia w mówieniu i pisaniu (np. przemówienia).
8. Korespondencja międzyszkolna, listy do różnych instytucji, zawiadomienia, ogłoszenia, pokwitowania, zaświadczenia, depesze.

9. Prowadzenie notatek w czasie odczytów. lekcji, słuchowisk itp.; prowadzenie notatnika i terminarzyka klasowego (przez pewien czas).
10. Dyskusja, zagajenie dyskusji, przemówienia związane z potrzebami życia szkolnego.

Ćwiczenia słownikowe

1. Bogacenie czynnego słownika ucznia w zakresie nazw, osób, rzeczy i różnych odcieni cech (barw, kształtów), czynności oraz stosunków przestrzennych i czasowych.
2. Rozróżnianie wartości obrazowych, uczuciowych i nastrojowych wyrazu. Wyrażanie tej samej treści w rozmaity sposób.
3. Wyrazy bliskoznaczne, ich walory językowe dla barwności i żywości stylu.
4. Grupowanie wyrażań dokoła określonych tematów, zwłaszcza z dziedziny życia wewnętrznego (np. strach, smutek, zaInteresowania).

Szczególną opieką należy otoczyć w tej klasie:

- a) Słownictwo związane z wewnętrznymi przejawami stanów psychicznych (np. postać złamana bólem, przygniecioną smutkiem itd.).

Dobleranie epitetów do wyrazów oznaczających stany psychiczne (np. uczucie — wielki smutek, beznadziejny itp.), określanie cech charakteru.

- b) Słownictwo technicznonaukowe w związku z pewnymi dziedzinami życia, np. komunikacją, lotnictwem, rolnictwem, przemysłem itp.).
- c) Wyrazy ze słownika politycznego i gospodarczego związane z czytaniem prasy i omawianiem zagadnień życia współczesnego.

Gramatyka

1. Rodzaje zadań — pojedyncze i złożone. Zdanie pojedyncze nierozwinięte i rozwinięte.

2. Budowa zdania pojedynczego.
 Podmiot. Sposoby wyrażania podmiotu.
 Orzeczenie czasownikowe i imienne.
 Wyraz określany i określający. Główne rodzaje przydawki i okolicznika.
 dopełnienie.
 Równoważnik zdania.
3. Zdanie złożone: współrzędnie i podrzędnie.
 Zdania podrzędne: podmiotowe, orzecznikowe, określające (dopełnieniowe, przydawkowe, okolicznikowe).
4. Powtórzenie całego materiału gramatyki.

Ortografia i przestankowanie

Wyrazy z *ó* niewymiennym.

Rz niewymienne.

Wyrazy z *h*.

Wyrazy z *om*, *on*, *em*, *en*.

Ke, *ge* w często używanych wyrazach obcego pochodzenia.

Pisownia dopełnienia liczby pojedynczej i mnogiej rzeczowników żeńskich na *ja* po samogłosce (typu: *aleja*).

Przymyki złożone (*sprzed*, *znad*).

Pisanie łączne i rozłączne wyrażen przyimkowych (przysłówek złożonych).

By ze spójnikiem.

Partykuły.

Dzielenie wyrazów o złożonej budowie słowotwórczej.

Znaki przestankowe w zdaniu złożonym. Współrzędne łączenie zdań przy pomocy spójników: *i*, *oraz* itp. bez użycia przecinków.

Użycie przecinka przed powtarzającymi się spójnikami: *i*, *oraz* itp.

Cudzysłów i dwukropek w przytoczeniach.

Znaki pisarskie po równoważnikach zdań.

Znaki przestankowe przy użyciu wykrzykników w zdaniu.

Wyniki nauczania

Umiejętność poprawnego wypowiedzania się językiem ogólnopolskim, na tematy: a) z życia — w formie barwnego i żywego opowiadania, dialogu, opisów przedmiotów i osób, sprawozdania z przemówień; b) z lektury — w formie streszczenia i sprawozdania. Umiejętność poprawnego napisania pokwitowania, zaświadczenia, podania, życiorysu własnego, charakterystyki postaci, protokołu, streszczenia, planu, opisu, opowiadania.

Umiejętność scharakteryzowania jak najogólniejszego stosunku autora do bohaterów, idei utworu, postępowości utworu.

Umiejętność wyróżnienia w utworze elementów lirycznych, epicznych i dramatycznych.

Rozumienie takich pojęć, jak: fabuła, temat, kompozycja utworu, wątek, akcja, idea, tendencja, postępowość, wstecznicstwo, środowisko, typ; epitet, przenośnia, porównanie, uosobienie; archaizm, neologizm; opowiadanie, opis, charakterystyka, monolog i dialog; poezja i proza; powieść, nowela, bajka, baśń, satyra, sielanka.

Znajomość podstawowych elementów budowy wiersza — rym, rytm, strofa.

Umiejętność: a) głośnego, estetycznego czytania, b) cichego czytania ze zrozumieniem utworów literatury pięknej, prozy popularnonaukowej, artykułów z gazet itp.

Znajomość utworów wybitnych pisarzy zamieszczonych w wypisach i spisie lektury, jak: Mickiewicz, Słowacki, Prus, Żeromski, Wasilewska, Broniewski itp.

Umiejętność korzystania ze skorowidzów i tablic w książce; umiejętność korzystania z gazet, biblioteki i radia.

Biegłość w szybkim, czytelnym, estetycznym i ortograficznym piśmie.

Sprawność w rozpoznawaniu i umiejętność charakterystyki części mowy i części zdania.

Umiejętność wyróżniania i łączenia w pary wyrazów określanych i określających.

Umiejętność wydzielenia w zdaniu złożonym zdań pojedynczych i wyjaśnienie ich stosunku (współrzędny czy podrzędny). Umiejętność określenia rodzaju zdania pojedynczego.

Umiejętność podziału wyrazu na głoski i ich scharakteryzowania.

Umiejętność grupowania wyrazów pokrewnych i wyróżniania w nich przedrostków i przyrostków.

Znajomość podstawowych definicji związanych z materiałem gramatycznym przewidzianym przez program.

STOPIEN ICEALNY

K L A S A VIII

5 godzin tygodniowo

Wstępne wiadomości z historii literatury

A. Lektura podstawowa

Utwory z literatury polskiej

- I. A. Asnyk — *Liryka programowa*
M. Konopnicka — *Liryka społeczna*
Mendel Gdański
Dym
E. Orzeszkowa — *Obrazek z lat głodowych*
B. Prus — *Anielka*
Powracająca fala
A. Sygietyński — *Wywłaszczona*
S. Żeromski — *Szyzyfowe prace, Siłaczka*
- II. G. Daniłowski — *Pociąg*
J. Kasprowicz — *Z chałupy* (wybór)
Obrazki i gawędy (wybór)
Wł. Orkan — *Juzyna*
L. Staff — *Ścieżki polne* (wybór)
A. Strug — *Z powrotem*.
L. Waryński — *Mowa przed sądem*.

- III. H. Boguszewska, Kornacki — *Ludzie wśród ludzi*
St. Sempołowska — *Na ratunek*
Wł. Broniewski — *Troska i pieśń*
J. Kornacki — *Oczy i ręce*
L. Pasternak — *Lata powrotu*
A. Ważyk — *Serce granatu*
L. Rudnicki — *Stare i nowe* (wyjątki)

Utwory z literatury powszechnej

- Dickens — *Dawid Copperfield*
Gorki — *Dzieciństwo*
Fadiejew — *Młoda gwardia* (wyjątki)
Makarenko — *Poemat pedagogiczny* (wyj.)
Turgieniew — *Burmistrz, (Z zapisek myśliwego)*. *Mumu*
Aragon — *Niewola i wielkość Francji* (wyj.).

B. Wypisy zawierające utwory (w całości lub w wyjątkach) z literatury polskiej i powszechnej o charakterze epickim, lirycznym, dramatycznym i popularnonaukowym oraz materiały z dziedziny publicystyki, pomocne przy interpretacji literatury w poszczególnych epokach. Szczególnie doniosła rola wypisów wystąpi przy omawianiu literatury współczesnej ze względu na to, że nie wszystkie przejawy życia powojennego znalazły już odzwierciedlenie w większych utworach odpowiednich do poziomu klasy VIII.

Tematyka

Podany wyżej dobór lektury określa tematykę, w której jako zagadnienie ogniskowe występuje budzenie się świadomości społecznej robotnika, chłopca i inteligenta w walce z różnorodnymi formami ucisku w ustroju kapitalistycznym.

Utwory z okresu pozytywizmu pozwolą zwrócić uwagę na odzwierciedlenie w literaturze następujących zagadnień: rozkład klasy szlacheckiej (np. w *Anielce*), niedola chłopca (np. w *Obrazku z lat głodowych*, w liryce społecznej Konopnickiej)

i jego niezawiniona ciemnota (np. w *Wywłaszczonej Sygietyńskiego*), kult wiedzy i oświaty, dążenia samokształceniowe młodzieży (np. w liryce programowej Asnyka, w *Szyfrowych pracach*, w *Siłaczce*), rozwój przemysłu i narastające konflikty między kapitalizmem a światem robotniczym (np. w *Dymie*, w *Powracającej fali*).

Przy utworach z końca XIX w. należy podkreślić potężnienie ruchu robotniczego i wzrost świadomości klasowej (np. w *Mowie Waryńskiego przed sądem*). Przejawy poczucia klasowej krzywdy społecznej wśród chłopów można zilustrować na sonetach *Z chałupy* Kasprowicza. Szerzenie się nastrojów rewolucyjnych wśród inteligencji pod wpływem klasowego ruchu robotniczego znajdzie swe odbicie w noweli Struga. (Zestawić je należy następnie z postawą działaczy robotniczych w *Stare i nowe* Rudnickiego).

W związku z wzrastającymi w minionym dwudziestoleciu tendencjami ideologii faszystowskiej i zmaganiem się z nimi, nauczyciel wydobędzie tu m. in. sens społeczny walczącej poezji Broniewskiego.

Ostatnia wojna, walka o wyzwolenie narodowe i społeczne, twórcze siły zwycięskiej klasy robotniczej, Polska na drodze do socjalizmu, nowy stosunek do wytwórczości społecznej, do pracy i człowieka, zapoznanie się z przodującą rolą Związku Radzieckiego w budowaniu sprawiedliwego, socjalistycznego ustroju — oto przykłady zagadnień, wokół których należy skupić zainteresowanie młodzieży opracowując odpowiednie utwory literatury współczesnej.

Nauka o języku i literaturze

I. Fonetyka: w uzupełnieniu wiadomości z klas V—VII:

- a) Funkcja narządów mowy podczas procesu mówienia: wydech, stan wiązań głosowych (głoski dźwięczne i bezdźwięczne), położenie podniebienia miękkiego (głoski ustne i nosowe), języka i warg (stopień zwarcia, miejsce artykulacji). Przekroje głoskowe.

- b) Głoski w wyrazie: upodobnienia pod względem dźwięczności wewnątrzwyrazowe i międzywyrazowe. Najprostsze upodobnienia pod względem miejsca artykulacji (zmiękczenia) i stopnia zwarcia (wymowa nosówek przed zwartymi i szczelinowymi).

II. Słowotwórstwo:

w uzupełnieniu wiadomości z klas V—VII:

- a) Realne i etymologiczne znaczenie wyrazów. Przenośnie w języku potocznym i utworach literackich; wybitna wartość obrazowa i emocjonalna przenośni jako elementów języka poetyckiego.
- b) Związek budowy słowotwórczej wyrazów z ich zabarwieniem uczuciowym (zdrobnienia, zgrubienia, przyrostki zdrabniające i zgrubiające).

III. Fleksja:

w uzupełnieniu wiadomości z klas V—VII:

- a) Ważniejsze osobliwości w deklinacji.
- b) Temat i końcówka w koniugacji; tematy oboczne. Budowa form czasownikowych w oparciu o tematy czasu teraźniejszego i przeszłego. Trzy koniugacje. Ważniejsze osobliwości w odmianie czasownika.
- c) Akcent w formach koniugacyjnych.
- d) Funkcja stylistyczna czasów w języku literatury (w opisach, narracji, dialogu).

IV. Składnia:

w uzupełnieniu wiadomości z klas V—VII:

- a) Podmiot gramatyczny i logiczny. Główne wypadki użycia podmiotu logicznego (po przeczeniu, po liczebnikach, po czasownikach oznaczających brak, ubytek, przybywanie).
- b) Związek zgody, rzędu i przynależności.
- c) Zdanie wielokrotnie złożone, stosunek znaczeniowy zdań pojedynczych wchodzących w jego skład: zdanie

główne i zdanie poboczne, sposoby łączenia zdań pojedynczych w zdaniu wielokrotnie złożonym.

- d) Szyk wyrazów w zdaniu: przykłady odchyień od nich. Funkcja stylistyczna szyku przestawnego w języku poetyckim.
- e) Logiczny i uczuciowy akcent w zdaniu.
- f) Wpływ uczucia i woli na budowę zdania: zdanie urwane, niezupełne, równoważniki zdań. Ich rola w języku literatury.

V. Rodzaje i gatunki literackie:

w uzupełnieniu wiadomości z klas V—VII:

- a) Wyróżnianie elementów epiki, liryki i poezji dramatycznej w większych utworach (opisy, narracje, dialogi).
- b) Najważniejsze gatunki poezji lirycznej, epickiej i dramatycznej ze szczególnym uwzględnieniem cech powieści, noweli, dramatu i komedii. Stylizacja patetyczna, humorystyczna i groteskowa.

VI. a) Zwrotka i jej główne rodzaje (m. in. budowa sonetu).

- b) Akcenty chwiejne, wyrazy bezakcentowe. Rola akcentów w wierszu: wiersz sylabiczny, sylabotoniczny, toniczny. Najważniejsze stopy w wierszu sylabotonicznym (jamb, trochej, amfibrach). Średniówka. Rymy męskie i żeńskie, dokładne i niedokładne.

- c) Najważniejsze gwary polskie i ich najbardziej charakterystyczne właściwości.

Funkcja stylizacji gwarowej, żargonowej, archaicznej w utworze literackim.

Ćwiczenia w mówieniu i pisaniu

Ćwiczenia redakcyjne i samodzielne wypracowania w obrębie niżej podanych form.

1. Ćwiczenia kształcące wyrażanie indywidualnych przeżyć w zasadniczych formach literackich.

Opowiadania (próby użycia dialogu w opowiadaniu), opisy sytuacji, zjawisk, opisy osób rzeczywistych, postaci literackich — charakterystyki postaci.

II. Ćwiczenia kształcące ścisłość wyrażania myśli, planowość, wierne oddanie obcej myśli: streszczenie książek i artykułów, wypracowanie na tematy z lektury, dyskusji, protokoły z lekcji, plany dyspozycyjne do ćwiczeń w pisaniu i w mówieniu, notatki z lekcji, odczytów, słuchowisk. Tłumaczenie na język ogólnopolski łatwych tekstów gwarowych, łatwe rozprawki.

Ćwiczenia słownikowe

Bogacenie czynnego słownika ucznia w oparciu o materiał lekcyjny.

Grupowanie wyrazów wokoło określonych tematów, zwłaszcza z dziedziny życia wewnętrznego (jako przygotowanie do charakterystyki postaci) i ze słownika politycznego oraz gospodarczego związanego z czytaniem publicystyki i prasy.

Rozróżnianie w związku z lekturą wartości obrazowej, uczuciowej i nastrojowej wyrazu. Różne sposoby wyrażania tej samej treści.

Wyrazy bliskoznaczne, ich walory językowe dla barwności i żywości stylu.

Ćwiczenia w poprawnym i estetycznym mówieniu, umiejętności czytania i wygłaszania wierszy.

Wyniki nauczania

Rozumienie treści omawianych utworów, ich sensu społecznego i wyrazu artystycznego (z uwzględnieniem elementów nauki o literaturze zawartych w programie).

Umiejętność motywowania wypowiedzianych sądów.

Rozumienie prostej kompozycji rzeczy słyszanej, czytanej lub oglądanej oraz zdolność samodzielnego ułożenia planu

Umiejętność poprawnego wyrażania się w słowie i piśmie, w szczególności w formach: streszczenia, sprawozdania, opowiadania, opisu, łatwej rozprawki.

Umiejętność dokonania charakterystyki postaci z lektury lub z życia.

Przyswojenie materiału gramatyki opisowej.

Opanowanie ortografii i przestankowania.

Opanowanie pamięciowe przynajmniej pięciu fragmentów poetyckich z materiału przewidzianego programem.

Klasa IX

5 godzin tygodniowo

HISTORIA LITERATURY

I.

Sredniowiecze

(15 godzin lekcyjnych *)

Sredniowiecze na tle feudalnej struktury społecznej.

Ośrodki twórców kultury i piśmiennictwa.

- a) Kościół (pieśni religijne, kazania, żywoty świętych, legendy).
- b) Dwór książęcy (kroniki i ich związki z poezją rycerską na Zachodzie i Wschodzie).
- c) Mieszczaństwo (pieśni wagantów, powieści o Sowizdrzale i Marcholcie).

Literackie przejawy zarysowujących się konfliktów w ustalonej strukturze społecznej: utwory satyryczne.

*) Podawane ilości godzin mają charakter orientacyjny i obejmują cały materiał poszczególnych epok łącznie z ćwiczeniami w mowie i pisaniu

Lektura

Bogurodzica. Zale Matki Boskiej. Kazania miechowskie,
Literatura polska:

(świętokrzyskie) — wyjątki, *Legenda o św. Aleksym* (wyj.)
Kroniki — wyjątki (np. z kroniki Galla — o Bolesławie Chrobrym, o Bolesławie Krzywoustym, z kroniki Kadłubka — o Kazimierzu Sprawiedliwym i Mieszk, z kroniki Długosza — o bitwie pod Grunwaldem). *Rozmowa mistrza ze śmiercią* (wyj.).
Słota — O chlebowym stole. Satyra na leniwych chłopów. Pieśń o zamordowaniu Tęczyńskiego.

Literatura powszechna:

Kwiatki św. Franciszka (wyjątki np. o wilku z Gubio).
Dies irae. Pieśń o Rolandzie (wyjątki), *Słowo o pułku Igora* (wyjątki). Ludowe pieśni słowiańskie. Powieści o Sowizdrzale (wyjątki) i Marcholcie (wyjątki).

Wiadomości z nauki o języku i literaturze (w związku z lekturą)

Dwujęzyczność średniowiecza: 1. Łacina (np. kronika) — język kościoła, administracji państwowej i dyplomacji, 2. Polszczyzna (pieśni, żywoty, opowieści, satyry) — język potoczny. Pochodzenie polskiego dialektu kulturalnego; wpływy obce (łacina, czeski, niemiecki).

Powstanie pierwotnych form literackich w związku z praktycznymi potrzebami ówczesnego życia (np. pieśni religijne i świeckie, kazania, kroniki). Powstawanie form literackich w związku z potrzebami społeczno-kulturalnymi (np. żywoty świętych, opowieści, satyry).

Przy lekturze tekstów porównywanie ówczesnych form językowych z dzisiejszymi (np. *raczy* — *racz*, *śmirć* — *śmierć*); zwracanie uwagi na życie wyrazów (zmiany znaczeń, zanikanie wyrazów i form itp.).

II

Odrodzenie

(40 godzin lekcyjnych)

Odrodzenie i humanizm na Zachodzie Europy na tle wielkich odkryć geograficznych i związanego z nim rozwoju gospodarczo-społecznego (wzrost bogactwa mieszczan np. we Włoszech, szlachty i dworu np. we Francji).

Utrwalenie społecznej i gospodarczej przewagi klasy szlachecko-ziemiańskiej w Polsce.

Nowa kultura na Zachodzie, przewrót w poglądzie na świat i na człowieka. Laicki ideał życia i szczęścia. Wielcy humaniści a Kościół (Erazm z Rotterdamu, Rabelais); krytyka autorytetu duchownego, indeks książek zakazanych.

Społeczno-polityczne oblicze reformacji w Polsce. Jej znaczenie dla rozwoju kultury. Rola różnowierstwa polskiego w dziedzinie oświaty i postępu społecznego.

Literatura mieszczańsko-ludowa. Beletrystyka i teatr popularny jako wyraz potrzeb kulturalnych szerokiego ogółu. Literatura straganowo-sowizdrzalska. Biernat z Lublina. Działalność i twórczość pisarska Modrzewskiego. Rola mecenatu w tworzeniu elitarnej kultury humanistycznej i w odrywaniu wybitnych jednostek z klas upośledzonych (Janicki, Górnicki, Modrzewski). Literatura szlachecka. Prądy postępowe i zachowawcze. Życie i twórczość Mikołaja Reja. Życie i twórczość Jana Kochanowskiego. Dorobek ideowy Odrodzenia: rozbudzenie krytycyzmu, zeświecczenie kultury, pochwała radości życia, rozbudzenie poczucia narodowego w zestawieniu z tendencjami kosmopolitycznymi kultury średniowiecznej. Zdobywcze artystyczne literatury wieku złotego.

Lektura

Literatura polska

Ostroróg. *Memoriał w sprawie uporządkowania Rzeczypospolitej.*

Wybór z literatury sowizdrzalskiej.

Biernat z Lublina — *Żywot Ezopa Fryga* (wyjątki).
 A. Fr. Modrzejewski — *Pisma* (wybór)
 K. Janicki — *Elegie* (wybór, np. *Elegia o sobie samym*)
 Ł. Górnicki — *Dworzanin* (wyjątki)
 Mikołaj Rej — *Krótką rozprawą* (wyjątki)
 Żywot człowieka (wyjątki)
 J. Kochanowski — *Satyr* (wyjątki)
 Muza (wyjątki)
 Pieśni i psalmy (wybór)
 Odprawa posłów greckich
 Treny (wybór)
 Fraszki (wybór)

Literatura powszechna

Homer — *Iliada* (wyj.)
 Sofokles — *Antygona*
 Horacy — *Pieśni* (wybór)
 Petrarka — *Sonet* (wybór)
 Boccaccio — *Dekameron* (wyjątki)
 Szekspir — jedna ze sztuk, np. *Sen nocy letniej*

Wiadomości z nauki o języku i literaturze (w związku z lekturą)

Wypieranie łaciny przez język ojczysty z literatury i życia codziennego, religijnego i politycznego, znaczenie reformacji w upowszechnianiu języka polskiego.

Dalsze kształtowanie się dialektu kulturalnego; wpływy obce (łacina, języki słowiańskie, niemiecki, włoski, węgierski).

Narodziny języka poetyckiego i jego wartości estetyczne. Bogactwo form literackich Odrodzenia: epika, pieśni, fraszki, sielanki, treny, satyry, paszkwile i pamflety, dramaty, sonety, różne rodzaje prozy (np. dialogi, traktaty, retoryka); bogactwo wersyfikacyjne poezji Kochanowskiego.

Przy lekturze tekstów porównywanie ówczesnych form językowych z dzisiejszymi (np. barzo — bardzo, wszytki —

wszystkie, najlepiej — najlepiej)); zwracanie uwagi na życie wyrazów.

III

Kontrreformacja i czasy saskie

(30 godzin lekcyjnych)

Uwsteczniczenie Polski od końca XVI wieku:

- a) przegrana absolutyzmu oświeconego, wzrost bezprawia szlacheckiego i oligarchii możnowładztwa,
- b) okres wojen domowych i zewnętrznych,
- c) upadek gospodarczy miast oraz pogorszenie sytuacji ekonomicznej i prawnej chłopów.

Polityka Kościoła i wzrost reakcji katolickiej (Skarga). Przejawy upadku kulturalnego, np. obniżenie poziomu wykształcenia, prześladowanie szkół dysydenckich, osłabienie kontaktów z ośrodkami kulturalnymi za granicą, upadek druku i sztuki innowierczego i świeckiego.

Rola jezuitów i dworu w kształtowaniu się baroku polskiego (M. Sarbiewski, A. Morsztyn).

Życie i twórczość Wacława Potockiego.

Krytyka społeczno-polityczna, głosy protestu przeciw uciskowi społecznemu i wyznaniowemu, ruch ariański i jego publicystyka. Poezja ariańska.

Literatura mieszczańska-sowizdrzańska jako wyraz krytyki panujących stosunków społecznych.

Realizm obyczajowy szlachecki (Potocki i Pasek) i mieszczański (Klonowicz).

Upadek literatury w dobie saskiej.

Lektura

Literatura polska:

M. Sęp-Szarzyński — *Sonety* (wybór)

- S. Kłonowicz — *Worek Judaszów* (wyjątki), *Flis* (wyjątki).
 Sz. Szymonowicz — *Żeńcy*
 P. Skarga — *Kazania* (wybór II, VI).
 A. Morsztyn — *Wiersze liryczne* (wybór)
 W. Potocki — *Wojna chocimska* (wyjątki), *satyry i liryki społeczne*.
 Z. Morsztyn: wybór liryk
Antologia poetów arikańskich
 W. Kochowski — jeden psalm. *Wiersze liryczne* (wybór)
 J. Ch. Pasek — *Pamiętniki* (wyjątki)
 Sz. Starowolski — *Robak sumienia* (wyjątki)
 K. Opaliński — *Satyra na ciężary i opresyję chłopską w Polsce*
Fragmenty z powieści w. XVII.
 Wybór z literatury mieszczańskiej (m. in. *Lamenty chłopskie, Szkolna miseria*, Walenty Roździeński — *Huta i warsztat z kuźniami*).

Literatura powszechna:

- T. Tasso: *Jerozolima wyzwolona* (wyjątki) przekład Piotra Kochanowskiego
 P. Corneille — *Cyd* — przekład A. Morsztyna
 J. Racine — *Andromacha* — przekład S. Morsztyna
 Serbskie pieśni ludowe — *Królewicz Marko i zbójnik Musa*.

Wiadomości z nauki o języku i literaturze (w związku z lekturą)

Nawrót do łaciny w języku potocznym i poetyckim: skazanie polszczyzny makaronizmami. Wzrastający wpływ języków ruskich oraz języków tatarskiego i tureckiego; dalszy wpływ języka włoskiego. Rola języka polskiego w kształtowaniu się dialektów kulturalnych Słowian wschodnich.

Rozszerzenie zakresu języka poetyckiego: bogactwo słownictwa i metaforyki, wzrost ekspresji językowej w wyrażaniu ruchu, barwy, światła itp., wprowadzenie języka potocznego do poezji. Typowe dla epoki baroku formy literackie, np. epos, powieść, obrazek rodzajowy, panegiryk, satyra, pamiętnik, sonet, komedia rybałtowska; wyszukane formy poezji dworskiej

A. Morsztyna i bogactwo jego wersyfikacji. Przy lekturze tekstów porównywanie ówczesnych form językowych z dzisiejszymi; zwracanie uwagi na życie wyrazów.

IV

Oświecenie

(45 godzin lekcyjnych)

1. Wzrost znaczenia stanu trzeciego na zachodzie Europy na tle stosunków społecznych epoki absolutyzmu oświeconego — w wyniku rozwoju przemysłu i handlu. Oświecenie jako wyraz reformatorskiej ideologii i rosnących tendencji rewolucyjnych mieszczaństwa.
2. Polska na przełomie życia gospodarczego. Słabość mieszczaństwa. Postępowe elementy możnowładztwa w sojuszu z bogatym mieszczaństwem czynnikiem walki o polityczne i społeczno-gospodarcze unowocześnienie państwa, z zachowaniem przewagi warstwy rządzącej. Opozycja żywiołów konserwatywno-sarmackich. Kompromisowy charakter haseł i reform polskiego oświecenia jako wynik układu sił społeczno-politycznych. Oświecenie jako przełom w rozwoju kultury narodowej. Nowożytny charakter kultury w przeciwieństwie do kultury staropolskiej (średniowiecze — czasy saskie).
3. Przejawy odrodzenia kulturalnego: reforma szkolnictwa, wpływ kultury francuskiej, mecenat królewski i magnacki, rozkwit drukarstwa, rozwój czasopism, powstanie teatru publicznego, biblioteka narodowa Załuskich, wznowienia pisarzy „wieku złotego“.
4. Pierwsze projekty reformatorskie (Leszczyński, Konarski). Proza polityczna sejmu wielkiego jako wyraz dojścia do głosu nowych sił społecznych (mieszczaństwa).

Nurt plebejski w publicystyce Kuźnicy Kołłątajowskiej (Fr. Jezierski) i w poezji powstania kościuszkowskiego.

Literatura piękna w służbie idei Oświecenia (Naruszewicz, Krasicki, Zabłocki, Niemcewicz, Bogusławski, Jasiński).

Dworski charakter klasycyzmu i sentymentalizmu literatury stanisławowskiej.

Okolicznościowa poezja drobnoszlachecka.

Wartość i znaczenie tradycji oświecenia dla epok późniejszych. Żywotność idei oświecenia w nowożytnej kulturze polskiej.

Lektura

Literatura polska

S. Leszczyński — *Głos wolny wolność ubezpieczający* (wyjątki)

St. Konarski — *O skutecznym rad sposobie* (wyjątki)

O poprawie wad wymowy (wyjątki)

Wybór artykułów z czasopism

A. Naruszewicz — *Chudy literat*

I. Krasicki: *Satyry* (wybór)

Bajki (wybór)

Monachomachia (wyjątki)

Przypadki Mikołaja Doświadczyńskiego (wyjątki)

F. Zabłocki — *Sarmatyzm*

Fircyk w zalotach (do wyboru)

J. U. Niemcewicz — *Powrót pośła*

S. Trembecki — *Bajki* (wybór)

Wiersze (wybór)

F. Karpiński — *Wiersze* (wybór)

P. Książnin — *Wiersze* (wybór)

F. K. Dmochowski — *Sztuka rymotwórcza* (wyjątki)

W. Bogusławski — *Cud mniemany czyli Krakowiacy i Górale* (wyjątki)

St. Staszic — *Przestrogi dla Polski* (wyjątki), *Uwagi nad życiem Jana Zamoyskiego* (wyjątki)

H. Kołłątaj — *Do prześwieatnej deputacji* (wyjątki),

Prawo polityczne narodu polskiego (wyjątki)

J. Jasiński — *Wiersz w czasie obchodzenia żałoby przez dwór polski po Ludwiku XVI.*

F. Jezierski — *Pisma* (wyjątki)

Literatura powszechna:

Molier — *Świętoszek*

Lafontaine — *Bajki* (wybór)

Voltaire — *Pisma* (wyjątki)

Łomonosow — *Oda*

Diderot — *Pisma* (wyj.)

Swift — *Podróże Guliwera* (wyj.)

Wiadomości z nauki o języku i literaturze (w związku z lekturą)

Dążenie do poprawności i czystości językowej w dialekcie kulturalnym i poezji po reformie Konarskiego. Wzrost zainteresowań językoznawczych (Kopczyński). Wzrastający wpływ języka francuskiego. Zdyscyplinowanie języka poetyckiego, logiczność, precyzja i wytworność kształtującego się stylu klasycznego.

Charakterystyczne gatunki literackie epoki stanisławowskiej: bajka, satyra, pamflet polityczny, komedia, epika heroikomiczna, list poetycki, sielanka, powieść.

Wersyfikacja w poezji klasycznej (np. Krasickiego).

Przy lekturze tekstów porównywanie ówczesnych form językowych z dzisiejszymi — z podkreśleniem zacierania się różnic.

Współczesne życie literackie

(30 godzin lekcyjnych)

1. Stała lektura współczesnych czasopism społeczno-literackich. W związku z tym: odczytywanie i omawianie w klasie utworów poetyckich, krótszych fragmentów beletrystycznych, artykułów publicystycznych i przykładów prozy krytycznej.
2. Zainteresowanie młodzieży życiem współczesnej literatury przez informowanie o aktualnych zdarzeniach literackich, jak nagrody literackie, rocznice itp. Omawianie stosunku literatury do życia bieżącego.

3. Wprowadzenie literatury nowszej i współczesnej w aktualizującym ujmowaniu przeszłości, wprowadzenie utworów wiążących się z omawianymi epokami.

Lista lektury zostanie ogłoszona osobno.

Ćwiczenia w mówieniu i pisaniu

Cel: osiągnięcie sprawności w mowie i piśmie niezbędnej do jasnego wypowiedzenia myśli, spostrzeżeń i wrażeń, jak też dla przeprowadzenia dłuższego wywodu rozumowego.

Rodzaj ćwiczeń

I. Ćwiczenia kształcące ściśle wyrażanie myśli, logiczny układ treści, planowość, wierne oddanie obcej myśli.

Rodzaje ćwiczeń: streszczenia, rozprawki i sprawozdania wyodrębniające zasadnicze elementy utworu literackiego, jak tło, fabuła, postacie, akcja, motyw. Rozprawki uwzględniające na tle lektury i zjawisk życiowych problemy etyczne i społeczne. Ćwiczenia porównawcze w zakresie jednego lub paru utworów. Krótkie reportaże z wystaw, przedstawień, wycieczek, referaty, notatki, protokoły.

Dyskusja: zagajenie, wymiana zdań i wnioski.

II. Ćwiczenia kształcące wyrażanie indywidualnych przeżyć w zasadniczych formach literackich.

Rodzaje ćwiczeń: opowiadania, opisy, dialogi, charakterystyki, rozprawki, przemówienia okolicznościowe.

III. Ćwiczenia słownikowe: bogacenie zasobu językowego w oparciu o materiał lekcyjny.

IV. Ćwiczenia w poprawnym i estetycznym mówieniu, umiejętność czytania i wygłaszania wierszy.

Wyniki nauczania

Znajomość ogólnych linii rozwojowych literatury staropolskiej na tle przemian gospodarczo-społecznych.

Szczegółowa znajomość twórczości najwybitniejszych przedstawicieli myśli demokratycznej (Modrzewski, Staszic, Kołłątaj) oraz najznakomitszych poetów staropolskich (Kochanowski, Potocki, Krasicki); pamięciowe opanowanie przynajmniej pięciu fragmentów poetyckich z materiału przewidzianego programem.

Ogólna orientacja w bieżących czasopismach społeczno-literackich oraz przejawach aktualnego życia literackiego (np. nagrody). Znajomość co najmniej dwu większych dzieł w całości z listy lektury literatury współczesnej.

Opanowanie najważniejszych wiadomości z nauki o języku i literaturze (powstawanie i rozwój dialektu kulturalnego i języka poetyckiego), umiejętność praktycznego rozróżniania poznanych gatunków literackich i elementów utworu literackiego.

Opanowanie dialektu w stopniu pozwalającym na poprawne wypowiedzianie się w mowie i piśmie.

Klasa X

5 godzin tygodniowo

Historia literatury

Wstęp

(3 godziny lekcyjne)

Sentymentalizm i preromantyzm jako dalszy etap politycznej i kulturalno-literackiej walki trzeciego stanu z uciskiem feudalno-monarchistycznym przy równoczesnym osłabieniu dążeń reformatorskich i bojowego charakteru literatury oświecenia. Walka z arystokratyczną, elitarną estetyką klasycyzmu. Natura i uczucie przeciwstawione kulturze klasy panującej. Rozszerzenie zasięgu tematyki literackiej (osjanizm, Herder, poezja balladowa w Anglii i Niemczech, rozwój powieści sentymentalnej).

Okres „burzy i naporu“ w Niemczech jako przejaw buntowniczności w warunkach niedojrzalej rewolucji mieszczańskiej.

V

Romantyzm

(55 godzin lekcyjnych)

Romantyzm — pierwsza reakcja na rewolucję francuską i związane z nią ideały oświecenia. Romantyzm — wyraz buntu przeciwko nowym warunkom życia w społeczeństwie kapi-

talistycznym. Socjalizm utopijny (Owen, Saint Simon, Fourier, Proudhon).

Nurt reakcyjny i postępowy w romantyzmie odbiciem sprzeczności stworzonych przez kapitalizm (np. Chateaubriand i Byron).

Powieść w okresie romantyzmu. Teatr romantyczny. (V. Hugo).

Romantyzm wobec rzeczywistości pańszczyźnianej w Rosji i absolutyzmu. Ideologia dekabrystów. Gribojedow i romantyczny nurt rewolucyjny w poezji rosyjskiej. Puszkina.

• •

Księstwo Warszawskie i Królestwo Kongresowe kontynuacją struktury gospodarczej i politycznej Polski przedrozbiorowej (mimo reform napoleońskich).

Trzy kierunki życia politycznego i kulturalnego w pierwszym trzydziestolecu w XIX: obskurantyzm, liberalizm, romantyzm polityczny lewicy szlacheckiej — jego słabość i pesymizm.

Poezja legionów. Nowe formy życia literackiego w dobie Księstwa Warszawskiego i Królestwa Kongresowego (Towarzystwo Przyjaciół Nauk, rozwój czasopiśmiennictwa, teatr, konkursy literackie, wydania zbiorowe, wyższe uczelnie).

Klasycyzm jako odpowiednik kierunku liberalno-oświeceniowego oraz wpływów XVIII-wiecznej kultury francuskiej bez jej społecznego radykalizmu).

Sentymentalizm dworskiej literatury w Polsce jako objaw filantropijno-uczuciowego stosunku do człowieka.

Rewolucyjne podłoże społeczne romantyzmu polskiego. Stosunki dekabrystów ze spiskowcami w Królestwie Kongresowym.

• •

Początki walki romantyków o literaturę narodową z dworską arystokratyczną kulturą klasyków.

Życie i twórczość Adama Mickiewicza do wyjazdu do Rosji. Pobyt Mickiewicza w Rosji. Zetknięcie się z rewolucyjną i demokratyczną poezją rosyjską.

Twórczość innych poetów romantycznych przed rokiem 1830 (Goszczyński, Malczewski).

A. Fredro jako przedstawiciel nurtu konserwatywnego w dobie romantyzmu. Realizm szlachecki komedyj Fredry wyrazem postępu komediopisarstwa polskiego.

Poezja związana z powstaniem (Mickiewicz, Słowacki, Pol i inni). Zetknięcie się rozbitków powstania listopadowego z „młodymi Czechami”. Wpływ polskiego romantyzmu na czeską twórczość literacką (Macha).

Wpływ powstania listopadowego na sytuację polityczną i kulturalną po r. 1831 (w kraju i na emigracji).

Zasadnicze prądy społeczno-polityczne Wielkiej Emigracji:

1. obóz konserwatywny ks. A. Czartoryskiego,
2. kierunki demokratyczne z Tow. Dem. Pol. na czele,
3. przejawy socjalizmu utopijnego, Lud Polski.

Odbicie tych prądów w publicystyce w kraju i zagranicą. Literatura piękna, elementy postępowe i zachowawcze. Mickiewicz III część *Dziadów*, *Księgi pielgrzymstwa polskiego*, *Pan Tadeusz*. Słowacki — *Kordian*, *Balladyna*, *Anielli*, *Lilla Weneda*, *Grób Agamemnona*, *Beniowski*. Z. Krasiński — poeta reakcji — *Nieboska komedia*, *Psalm*y. Mistycyzm na emigracji i jego podłoże — oderwanie od konkretnych procesów historyczno-społecznych w kraju. Towianizm. Przewyciężenie towianizmu; Mickiewicz — pisarz i działacz rewolucyjny.

Powieści wolnościowe T. T. Jeża.

Ruchy wyzwolenczo-rewolucyjne w kraju (Ściegienny, rok 1846, rok 1848). Działalność propagandowo-spiskowa demokracji emigracyjnej.

Nurt postępowy poezji w kraju — Ryszard Berwiński — poeta rewolucyjny; E. Wasilewski, G. Ehrenberg, K. Ujejski, M. Romanowski — poeci demokratyczni.

Ośrodki literatury postępowej w Warszawie po roku 1840.
Grupa *Przeglądu Naukowego* (E. Dembowski, H. Kamiński).
Entuzjaści i entuzjastki. Cyganeria.

C. K. Norwid — Wybór poezji.

Walka w literaturze polskiej ze stosunkami niewolniczo-
pańszczyźnianymi na ziemiach litewsko-ruskich (powieści ludo-
we J. I. Kraszewskiego, W. Syrokomli).

Krytyka obyczajowości i uprzedzeń staroszlacheckich w ko-
mediach i powieściach J. Korzeniowskiego.

Nurt konserwatywny w literaturze polskiej po r. 1831: neo-
sarmatyzm i apoteoza szlachetczyzny (H. Rzewuski, W. Pol, Z.
Kaczkowski, A. Fredro).

Wzrost uprzemysłowienia w Królestwie w piątym dziesię-
cioleciu wieku XIX i znaczenie mieszczaństwa.

Powstanie roku 1863.

Lektura:

Literatura polska

J. Wybicki — *Mazurek Dąbrowskiego*

A. Feliński — *Barbara Radziwiłłówna* (wyjątki)

L. Osiński — *Wiersz na pochwałę Kopernika*

J. Niemcewicz — *Alonzo i Helena. Pogrzeb ks. Józefa*
(ze *Śpiewów historycznych*)

J. Śniadecki — *O języku polskim* (wyjątki)

K. Brodziński — *O klasyczności i romantyczności* (wyjątki)

A. Mickiewicz — *Pieśń filaretów. Oda do młodości. Wybór*
ballad. Grażyna, Dziady cz. II i IV. Sonety krymskie,
Farys, Konrad Wallenrod, Do Matki Polki. Dziady
cz. III. Ustęp. Do przyjaciół Moskali. Pan Tadeusz.
Księgi pielgrzymstwa polskiego (wyjątki). *O dążeniu*
ludów Europy z Pielgrzymą Polskiego. Liryki lo-
zańskie. Skład zasad legionu polskiego we Włoszech.
Wybór artykułów z *Trybuny Ludów*

A. Fredro — *Śluby panińskie lub Pan Jowiański*

- J. Słowacki — *Oda do wolności, Kordian, Balladyna, An-
helli i Lilla Weneda. Grób Agamemnona, Beniowski*
(fragmenty). *Do autora trzech psalmów. Wybór liryki.*
Manifest. Tow. Demokr. Pol. w r. 1836 (wyjątki)
- Kamieński — *Prawdy żywotne narodu polskiego* (wyjątki)
- St. Worcell — *O własności* (wyjątki)
- Z. Kasiński — *Nieboska komedia. Psalmi* (wyjątki)
- Ściegienny — *Złota książeczka*
- Berwiński — *Marsz w przyszłość*
- Ehrenberg — *O cześć wam panowie*
- Ujejski — *Maraton. Wybór liryk*
- Syrokomla — *Wybór wierszy*
- Romanowski — *Wybór liryk*
- E. Dembowski — *Odezwa krakowskiego powstańczego*
Rządu Narodowego (1846)
- C. K. Norwid — *Wybór liryk*
- Lenartowicz — *Wybór liryk*
- Korzeniowski — *Kolokacja*
- H. Rzewuski — *Pamiętki Soplicy* (wyjątki)
- W. Pol — *Wybór wierszy* (wybór)
- J. I. Kraszewski — *Ułana*

Literatura powszechna

- Szekspir — *Jeden z dramatów*
- Goethe — *Cierpienia młodego Wertera* (wyjątki), *Ballady*
(wybór)
- Schiller — *Zbójcy* (wyjątki)
- Byron — *Wędrowki Child Harolda* (wyjątki)
- Puszkina — *Eugeniusz Oniegin* (wyjątki). *Wybór liryk.*
- Gribojedow — *Bieda z tym rozumem* (wyjątki)
- Szeużenکو — *Wybór liryk*
- Herzen — *Przeszłość i myśli* (wyjątki)

Wiadomości z nauki o języku i literaturze w związku z lekturą

Salonowa poprawność języka poezji sentymentalnej pseu-
doklasycznej, dostosowana do ograniczonego kręgu odbiorców

(elita towarzyska i umysłowa) jako wyraz jednostronności tematyki i słabego związku z zasadniczymi problemami epoki.

Bogactwo języka romantyzmu:

- a) Swobodne wprowadzanie do literatury dialektyzmów i prowincjonalizmów jako wyrazu postępu ideologicznego rozszerzania podstawy społecznej narodu.
- b) Odbicie indywidualizmu romantycznego w tworzeniu neologizmów, wprowadzaniu archaizmów i w przełamywaniu jednolitego stylu poezji pseudoklasycznej przez stosowanie różnorodnych stylów wypowiedzi (składnia, słownictwo, przenośnie, porównania) zgodnie z postawą liryczną autora lub stanem duchowym występujących postaci oraz przedstawianą w utworze sytuacją.
- c) Ekspresyjność stylu poetyckiego polegająca na usunięciu w cień komunikatywnej strony języka na rzecz jego wartości emocjonalnych.

Burzenie zastanych norm w zakresie rodzajów literackich:

- a) Mieszanie rodzajów epickich, lirycznych i dramatycznych.
- b) Łączenie realizmu z fantastyką, wzniosłości i tragizmu z komizmem i groteską. Ironia romantyczna.

Rodzaje literackie epoki romantyzmu: ballada, powieść poetycka, gawęda, poemat, epos, dramat fantastyczny, proza rytmiczna i stylizowana. Rozwój komedii i powieści.

Wzbogacenie wersyfikacji:

- a) Sylabotonizm (anapest, jamb, trochej, amfibrach).
- b) Próby stworzenia polskiego heksametru (np. *Pieśń Wajdeloty*).
- c) Dbłość o instrumentację głoskową wiersza (np. onomatopeja).

VI

Pozytywizm

(80 godzin lekcyjnych)

1. Rozwój kapitalizmu na Zachodzie w pierwszej połowie XIX wieku. Polityczna władza mieszczaństwa. Proletariat w

walkach społecznych (rewolucja 1830 roku i rok 1848). Socjalizm naukowy Marksa jako rewolucyjna ideologia proletariatu.

Rozkwit nauk przyrodniczych. Postępy techniki. Pozytywizm i liberalizm (Comte, Spencer, Darwin) jako ideologia mieszczaństwa u władzy.

Rozwój mieszczańskiej powieści realistycznej. Realizm krytyczny w twórczości Stendhala i Balzaka jako wyraz reakcji na rzeczywistość kapitalistyczną (Engels). Zwężenie horyzontów powieści realistycznej i fałszywy obiektywizm w powieściach Flauberta. Mały realizm i naturalizm po roku 1880 (Zola). Teoria rasy, klimatu i momentu historycznego (Taine). Naturalistyczne pojmowanie kultury i rozwoju społecznego u Taine'a i w powieściach Zoli. Pesymizm powieści naturalistycznej (Zola, Maupassant).

2. Odmienny niż na Zachodzie rozwój kapitalizmu w Polsce. Szybki rozwój przemysłu w Królestwie (otwarcie granicy celnej, wejście Rosji na drogę rozwoju kapitalistycznego). Półkolonialny i eksterytorialny charakter przemysłu w Kongresówce. Słabość mieszczaństwa. Uwłaszczenie chłopów w r. 1864.

Przewaga struktury ziemiańsko-folwarcznej w Poznańskim. Rolniczy charakter Galicji i pozostałości feudalizmu w Galicji.

Pozytywizm warszawski jako ideologia mieszczaństwa w początkowym okresie rozwoju kapitalizmu. Optymistyczne przeświadczenie o możliwości rozwiązania konfliktów klasowych przez postęp nauki i techniki.

Walka o prawa kobiet i równouprawnienie Żydów. Światopogląd naukowy, walka z przeżytkami feudalizmu. Rzeczywisty sens społeczny pracy organicznej i pracy u podstaw — solidaryzm społeczny. Ugoda polityczna klas posiadających wobec caratu.

Narodziny klasowego ruchu robotniczego w Polsce. Rewolucyjnospołeczne i wyzwolenicznarodowe dążenia klasy robotniczej.

Pierwsza rewolucyjna partia robotnicza: Proletariat.

Konserwatywno-arystokratyczny charakter pozytywizmu galicyjskiego. Postępowe ruchy wśród inteligencji i chłopstwa. Początki zorganizowanego ruchu chłopskiego.

3. Postępowa publicystyka warszawskiego pozytywizmu. Młoda prasa, Świętochowski, Krupiński, Prus i Orzeszkowa.

Realizm jako styl literacki epoki. Rozkwit powieści, jej związek z publicystyką (Orzeszkowa, Prus, Sienkiewicz). *Lalka* jako wielka powieść o mieszczaństwie. Realizm krytyczny w powieściach Orzeszkowej i pierwszych opowiadaniach Sienkiewicza. Pierwsze utwory na temat klasy robotniczej (Prus, Konopnicka). Pamiętniki chłopów z tego okresu. Sienkiewicz: *Trylogia* jako wyraz solidaryzmu szlachecko-mieszczańskiego (Sądy o *Trylogii* Prusa, Nałkowskiego i Brzozowskiego).

4. Poezja (Asnyk, Konopnicka). Literatura dramatyczna (Komedia mieszczańska, Bliziński, Bałucki).

5. Przemiany pozytywizmu warszawskiego w związku z coraz wyraźniej ujawniającymi się sprzecznościami ustroju kapitalistycznego i wystąpieniem klasy robotniczej. Załamywanie się społecznego optymizmu burżuazji i mieszczaństwa. Krytyka racjonalizmu. Rezygnacja z tradycji postępowych. Wrogość wobec socjalizmu. Załamanie się stylu realistycznego w powieści (np. Orzeszkowej — *Dwa bieguny*).

Pierwsi publicyści socjalistyczni (Krzywicki, Nałkowski). Przejmowanie przez socjalizm postępowych tradycji kultury polskiej.

6. Początki naturalizmu w latach 1886 — 1890. Dygasiński, Sygietyński, Zapolska. Naturalistyczna koncepcja człowieka i społeczeństwa. Ograniczenie krytyki kapitalizmu do krytyki obyczajowości mieszczańskiej.

Lektura

Literatura polska

Publicystyka (wybór).

Asnyk — Wybór poezji.

Prus — (wybór nowel) m. in. *Powracająca fala*, *Placówka*, *Lalka*, *Emancypantki* lub *Faraon*.

Orzeszkowa — Wybór nowel, *Marta* (fragmenty), *Meir Eze-
fowicz* (fragmenty), *Niziny*, *Nad Niemnem* (fragmenty)
Sienkiewicz — Wybór nowel. *Szkice węglem*. *Potop*
Konopnicka — Nowele, wybór poezji
Dygasiński — *Zając*
Sygietyński — Wybór nowel
Zapolska — Wybór nowel
Lam — Wybór nowel
Bliziński — *Pan Damazy*

Literatura powszechna

Wyjątki z pism Marksa, Engelsa, Lenina (np. wypowiedzi
na temat literatury i sztuki)

Stendhal — *Czerwone i czarne* (wyj.)

Balzac — *Ojciec Goriot*

Flaubert — *M-me Bovary* (fragmenty)

Zola — *Germinal* (fragmenty)

Maupassant — Wybór nowel

Turgieniew — Wybór nowel

Czechow — Wybór opowiadań

Tołstoj — Wybór opowiadań.

Wybór rewolucyjnej publicystyki rosyjskiej w latach 1860
— 1890.

Wiadomości z nauki o języku i literaturze (w związku z lekturą)

Styl językowy pozytywizmu jako wyraz nowej, racjonalis-
tycznej ideologii:

- a) Wysunięcie na czoło komunikatywnej strony języka ko-
sztem jego wartości emocjonalnych (poezja programowa
i filozoficzna, publicystyka i elementy publicystyczne
w powieści).
- b) Naturalny, wzięty z życia układ zdań i zasób słownic-
twa.
- c) Przenośnie i porównania służące realnemu wzbogaceniu
wiedzy o przedstawianym świecie.

Spółeczne kryteria różnicowania języka powieści (współczesny dialekt kulturalny w języku autora — dialekt kulturalny, dialekty ludowe i prowincjonalne, języki zawodowe itp. w języku występujących postaci).

Rodzaje literackie w epoce pozytywizmu i naturalizmu:

- a) Ograniczenie roli poezji na rzecz powieści.
- b) Znaczenie upośledzonych dotąd gatunków prozy, jak np. artykuł publicystyczny, rozprawa, recenzja, kronika tygodniowa, rozprawa polemiczna.
- c) Rozkwit powieści i jej znaczenie jako współczesnej epopei mieszczaństwa w dobie wzrastającego kapitalizmu; podstawowe cechy realizmu krytycznego (typowość konfliktów i bohaterów, bohater pozytywny, obraz życia społecznego, elementy publicystyki i tendencji).
- d) Rozwój obyczajowej komedii mieszczańskiej jako wyraz rezygnacji z przedstawienia istotnych konfliktów epoki w dobie naturalizmu.

Współczesne życie literackie

(22 godziny lekcyjne)

1. Stała lektura współczesnych czasopism społeczno-literackich.

W związku z tym: odczytywanie i omawianie w klasie utworów poetyckich, krótszych fragmentów beletrystycznych, artykułów publicystycznych i przykładów prozy krytycznej.

2. Zainteresowanie młodzieży życiem współczesnej literatury przez informowanie o aktualnych zdarzeniach literackich, jak nagrody literackie, rocznice itp. Omawianie stosunku literatury do życia bieżącego.

3. Wprowadzanie literatury nowszej i współczesnej w aktualizującym ujmowaniu przeszłości, wprowadzanie utworów wiążących się z omawianymi epokami.

4. Podstawowe wiadomości o organizacji życia kulturalnego w Polsce (teatr, kino, radio, walka z analfabetyzmem itp.).

Lista lektury zostanie ogłoszona osobno.

Ćwiczenia w mówieniu i pisaniu

Rodzaje ćwiczeń

I. Ćwiczenia kształcące ściśle wyrażenia myśli, logiczny układ treści, planowość, wierne oddanie obcej myśli.

Rodzaje ćwiczeń: notatki z wykładu, streszczenia, rozprawki, sprawozdania z lektury, z pracy organizacji. Rozprawki uwzględniające na tle lektury i zjawisk życiowych problemy etyczne i społeczne. Ćwiczenia porównawcze w zakresie jednego lub paru utworów. Reportaże z wystaw, przedstawień, wycieczek, referaty, notatki, protokoły. Recenzja przeczytanej książki, sztuki teatralnej i filmu.

Dyskusje, zagajenia, wymiana zdań, wnioski.

II. Ćwiczenia kształcące wyrażenie indywidualnych przeżyć w zasadniczych formach literackich.

Rodzaje ćwiczeń: opowiadania, opisy, dialogi, charakterystyka, rozprawki, felietony, przemówienie okolicznościowe.

III. Ćwiczenia słownikowe: bogacenie zasobu językowego w oparciu o materiał lekcyjny.

IV. Ćwiczenia w poprawnym i estetycznym mówieniu, umiejętność czytania i wygłaszania wierszy.

Wyniki nauczania

Znajomość głównych kierunków rozwojowych literatury wieku XIX w powiązaniu z przemianami społecznymi.

Pogłębiona znajomość twórczości najwybitniejszych poetów okresu romantyzmu (Mickiewicz, Słowacki) — ogólna innych utworów wymienionych w programie oraz publicystyki na emigracji i w kraju. Pogłębiona znajomość twórczości najwybitniejszych pisarzy okresu pozytywizmu (Prus, Orzeszkowa, Żeromski) — ogólna innych autorów wymienionych w programie oraz publicystyki tego okresu.

Umiejętność wyróżnienia ideologii utworu i jego związków z życiem społecznym.

Opanowanie pamięciowe przynajmniej pięciu fragmentów poetyckich z materiału przewidzianego programem. Ogólna orientacja w istniejących czasopismach społeczno-literackich oraz przejawach aktualnego życia literackiego (np. nagrody, konkursy). Znajomość całości co najmniej dwu większych dzieł z listy lektury literatury współczesnej. Przyswojenie najważniejszych wiadomości z nauki o języku i literaturze (charakterystyczne rodzaje literackie, cechy i rozwój języka poetyckiego w dobie romantyzmu i pozytywizmu); umiejętność praktycznego rozróżniania poznanych gatunków literackich i elementów utworu literackiego.

Opanowanie dialektu kulturalnego, norm gramatycznych i ortograficznych w stopniu pozwalającym na swobodne wypowiadanie się w mowie i piśmie.

Klasa XI

VII

Młoda Polska

(25 godzin lekcyjnych)

Cechy charakterystyczne epoki imperializmu i kultury tego okresu

1. Wzrastające objawy rozkładu kapitalizmu i zerwanie mieszczańskiej myśli z racjonalistycznymi i humanistycznymi tradycjami pozytywizmu.

Pesymizm poznawczy myśli mieszczańskiej (hasła bankructwa wiedzy) jako wyraz słabości i załamania się ideologii kapitalizmu. Optymizm myśli socjalistycznej. Przejęcie przez klasę robotniczą postępowych elementów nauki i myśli wieku XIX.

Zanik tradycji realizmu krytycznego w powieści na przełomie wieku XIX i XX. Psychologizm w literaturze i symbolizm jako dekadenskie kierunki w sztuce mieszczańskiej.

2. Wstrząsy w strukturze gospodarczej Królestwa w związku z rozwojem przemysłu rosyjskiego. Wzrastanie proletariatu przemysłowego i inteligencji zawodowej.

Stopniowy rozwój przemysłu w zaborze pruskim. Przemysł rolny. Silne drobnomieszczaństwo i zamożne chłopstwo.

Opóźnienie postępu gospodarczego w Galicji. Kraj nędzy chłopskiej, przeżytków feudalnych i inteligencji biurokratycznej.

Dalsze organizowanie się klasowego ruchu robotniczego (Polska Partia Socjalistyczna, Socjal-Demokracja Królestwa Polskiego i Litwy). Klasa robotnicza jako zasadnicza siła w walce o wyzwolenie społeczno-narodowe. Ruchy rewolucyjne, rok 1905. Walka reakcji z ruchem robotniczym i próby osłabienia dynamiki rewolucyjnej klasy robotniczej przez elementy oportunistyczne przenikające do organizacji socjalistycznej.

Wsteczny sens społecznych ideologii partii mieszczańskich (nacjonalizmu) i hasła ugody z zaborcą. Zwycięstwo fideizmu w filozofii i sztuce mieszczańskiej. Przejawy schyłkowości (dekadentyzmu) i ludomania (ukryta niechęć do rzeczywistego postępu społecznego ruchów chłopskich); wsteczny charakter tej ideologii w okresie, kiedy siłą postępu jest ruch robotniczy.

3. Hasła estetyzmu i manifesty artystyczne. Rzeczywiste znaczenie hasła „sztuki dla sztuki“ w okresie wzrastających walk klasowych (ucieczka od rozwiązywania trudności społecznych). Osłabienie poznawczej wartości literatury z powodu wysunięcia się na czoło symbolizmu, nastrojowości i psychologizmu.

Poetyzowanie i przejawy manieryzmu.

Zanik wielkich tradycji powieści realistycznej.

Przewaga pesymizmu w poezji. Programowe odrzucenie dyscypliny poetyckiej — rozlewność, poetyzowanie, rozwichrzona kompozycja, zatarcie się granic gatunków.

Publicystyka socjalistyczna. Rok 1905 w literaturze. Literatura podejmująca problematykę robotniczą i chłopską (wczesne poezje Kasprowicza, Żeromski, Orkan — w szczególności *Komornicy* — Strug). Postępowy sens tej literatury (obnażanie wyzysku i krzywdy społecznej) osłabiony niezrozumieniem klasowego charakteru ruchów społeczno-wyzwoleńczych.

Życie i twórczość Stefana Żeromskiego, ukazywanie sprzeczności i zakłamania ustroju kapitalistycznego, protest przeciwko krzywdzie ludzkiej — indywidualizm, ideologia ofiarnictwa, utopijność programu społecznego, „żeromszczyzna“.

Rozwój literatury dramatycznej. Twórczość Zapolskiej i J. Kisielewskiego. Krytyka obyczajowości mieszczańskiej pomija-

jąca istotne konflikty społeczne; sytuacja artysty w kulturze kapitalizmu.

Nowe formy dramatyczne i teatralne Wyspiańskiego. Poszukiwanie mitów narodowych zamiast rzeczywistego programu społeczno-wyzwoleńczego.

Lektura

Literatura polska

Publicystyka i krytyka literacka (wybór). Antologia poezji młodopolskiej (m. in. K. Tetmajer, T. Miciński, L. Staff).

Kasprowicz — *Hymny* (wybór)

Kasprowicz — *Liryki* (wybór) m.in. sonety *Z chałupy*

Reymont — *Chłopi* (fragmenty)

Orkan — *Komornicy*

Strug — *Ludzie podziemni* (wybór)

Zeromski — *Opowiadania i nowele, Ludzie bezdomni, Róża* (fragmenty), *Popioły* (fragmenty)

J. A. Kisielewski — *W sieci*

St. Wyspiański — *Wesele, Warszawianka*

Zapolska — *Moralność pani Dulskiej* (fragmenty)

Literatura powszechna

France — *Wyspa pingwinów* (wyj.)

Wybór z symbolistów francuskich (według antologii Ważyka)

Jedna z powieści Conrada

Romain Rolland — *Jan Krzysztof* (wyjątki)

Poezja rosyjska — według antologii *Dwa wieki poezji rosyjskiej*

Wiadomości z nauki o języku i literaturze

(w związku z lekturą)

Wielosłowie poetyckie i dążenie do sugestywności języka (liryzm, nastrojowość, stylizacja, symbolizm) jako jeden ze sposobów narzucenia czytelnikowi nierzeczywistej, irracjonalnej wizji świata, nie znajdującej potwierdzenia w realnym doświad-

czeniu, zatem nie będącej w stanie przemówić normalnymi środkami językowymi.

W związku z tym oddalenie języka poetyckiego od obowiązującej normy językowej przy pomocy następujących środków:

- a) niepomierne uprzywilejowanie monologowych form wypowiedzi, w opisach zaś wysunięcie na czoło wrażeń doświadczonych przez obserwatora na miejsce obserwowanego przedmiotu;
- b) zerwanie z logicznym tokiem składni na rzecz zdań fragmentarycznych i eliptycznych oraz rozluźnienie logicznych związków międzyzdaniowych na rzecz swobodnego kojarzenia;
- c) niezwykle słownictwo (neologizmy, archaizmy i pseudoarchaizmy, dialektyzmy i pseudodialektyzmy), bogata synonimika, zwłaszcza z zakresu przeżyć duchowych, epitety oraz wyszukane i obfite metafory zmierzające do podkreślenia emocjonalnej wartości słowa;
- d) wysunięcie na pierwszy plan dźwiękowej wartości języka (bogata rytmizacja, instrumentacja głoskowa).

Zatarcie granic gatunków literackich, zbliżenie prozy do wiersza (frazowanie poetyckie i rytmizacja w prozie), w gatunkach epickich i dramatycznych zaniedbanie akcji, która odgrywała dotychczas rolę logicznej zasady kompozycyjnej, na rzecz zasad kompozycji lirycznej, opartej nie na przebiegu wydarzeń, lecz narastających nastrojów i emocji.

Powstanie nowych gatunków i form literackich; poemat prozą, dramat niesceniczny (z tekstem pomocniczym o charakterze poetyckim dla podtrzymania nastroju rozwijanego w tekście głównym), wiersz toniczny, wiersz wolny.

VIII

Literatura międzywojenna (1918 — 1939)

(25 godzin lekcyjnych)

1. Zwycięstwo Rewolucji Październikowej w Rosji. Utrwalenie i rozbudowa ustroju socjalistycznego.

Rozwój realizmu socjalistycznego (Gorki).

Ruchy rewolucyjne w Europie środkowej. Załamanie się ruchów rewolucyjnych i utrwalenie kapitalizmu imperialistycznego w państwach środkowo-europejskich. Kształtowanie się ideologii i powstawanie ustrojów faszystowskich. Rasizm.

Idealizm, antyhistoryzm i psychologizm w filozofii i teorii sztuki.

Przewaga tendencji naturalistycznych i psychologicznych w literaturze mieszczańskiej.

2. Polska w grupie państw kapitalistycznych. Interwencja kapitału obcego w krajach pogranicza Radzieckiego (m. in. w Polsce) — jej charakter ekonomiczny i tło polityczne.

Ścieranie się wpływów dwóch ideologii — mieszczańskiej i proletariackiej.

Przewrót majowy (1926). Walka obozu Piłsudskiego z parlamentaryzmem w oparciu o sferę ziemiańską i przemysłową, narastanie faszyzmu.

Spotęgowanie walki między klasą robotniczą a obozem rządzącym, zaostrożona przez długotrwały kryzys ekonomiczny.

Inicjatywa KPP i lewicy socjalistycznej stworzenia jednolitego frontu robotniczo-chłopskiego, udaremniona przez oportunistów prawicy socjalistycznej.

Przedwiośnie Żeromskiego jako najpełniejszy obraz rzeczywistości polskiej w pierwszym okresie niepodległości. (Ukazanie ostrości walk klasowych. Typowa dla liberalnego mieszczaństwa ograniczoność programu społecznego Żeromskiego, solidaryzm; reformizm jako środek łagodzenia konfliktów klasowych i ochrony ustroju demokracji parlamentarnej; syndykalizm, mit szklanych domów).

Grupa poetycka Skamander jako wyraz ideologii liberalnego mieszczaństwa.

Poeci Awangardy — problematyka pracy, maszyny, miasta. Przejawy buntu społecznego.

Przechodzenie myśli mieszczańskiej na pozycje ideologiczne coraz bardziej wsteczne w wyniku faszyzacji ustroju (Ka-

den-Bandrowski, Wierzyński). Pisarze liberalnego mieszczaństwa — kompromisowy reformizm społeczny. Formy małego realizmu. Grupa „Przedmieście“. Psychologizm (Z. Nałkowska, M. Dąbrowska).

Wystąpienie świadomych pisarzy rewolucyjnych: W. Broniewski, L. Kruczkowski, W. Wasilewska.

IX

Okres okupacji

(5 godzin lekcyjnych)

Zahamowanie twórczości literackiej w okresie okupacji i terroru.

Poezja emigracyjna. (Broniewski, Słonimski, Tuwim). Poezja związana z I Armią i ideologią postępu (np. Jastrun, Szenwald, Ważyk).

X

Okres powojenny

(30 godzin lekcyjnych)

Polska na drodze do socjalizmu. Organizacja życia kulturalnego przez państwo. Literatura jako doniosły czynnik w walce o socjalizm. Dążenie do przezwyciężenia tradycji literatury mieszczańskiej.

Realizm socjalistyczny jako postulat nowej rzeczywistości.

Literatura związana z okresem okupacji o charakterze reportażowo kronikarskim i tendencjach realistycznych. *Medaliony* Z. Nałkowskiej.

Literatura współczesna — próby pokazywania obrazu Polski Ludowej i jej bohaterów. *Stare i nowe* Lucjana Rudnickiego.

Lektura

Literatura polska

S. Żeromski — *Przedwiośnie*

M. Dąbrowska — *Noce i dnie* (fragmenty)

L. Kruczkowski — *Pawie pióra* lub *Kordian i cham*

W. Wasilewska — *Ojczyzna*
Z. Nałkowska — *Medaliony*
Pamiętniki bezrobotnych (fragmenty)
Młode pokolenie chłopów (fragmenty)
Antologia poezji dwudziestolecia
W Broniewski — Wybór poezji
Wybór publicystyki i krytyki dwudziestolecia (z uwzględnieniem Boya)
K. Brandys — *Między wojnami* (fragmenty)
J. Andrzejewski — *Popiół i diament* (fragmenty)
L. Rudnicki — *Stare i nowe*
Jastrun — *Rzecz ludzka*
Wybór poezji współczesnej
Publicystyka powojenna (wybór)

Literatura powszechna

Gorki — *Matka*
Majakowski — Wybór poezji
Szołochow — Jedna z powieści
Simonow — *Dni i noce*
Fucik — *Reportaż spod szubienicy*
Antologia współczesnej poezji czeskiej
H. Fast — Jedna z powieści
Eluard — Wybór poezji
Aragon — *Dzwony Bazylei* (wyj.)

Synteza

(45 godzin lekcyjnych)

W drugim półroczu w klasie XI nauczyciel przystąpi do syntezy historycznoliterackiej. Synteza ta nie może stać się mechanicznym powtórzeniem materiału z klas IX — XI. Cele jej są następujące:

utrwalenie zdobytych dotychczas przez młodzież wiadomości historyczno-literackich;

dokonanie **pełniejszej** niż w latach poprzednich **oceny** ideologicznych i artystycznych wartości literatury różnych epok, w oparciu m. in. o lekturę wybranych dzieł i artykułów krytycznych;

w szczególności chodzi o **przeprowadzenie** (korzystając z większej dojrzałości młodzieży) **świadomego wyboru** dziedzictwa literackiego, utrwalanie szacunku i miłości dla postaci, zjawisk i epok, które wyrażały postępowe dążenia narodu, oraz określenie roli literatury jako oręża w walce klasowej na podstawie przerobionego materiału z historii literatury i literatury współczesnej.

*

*

*

W praktycznym przeprowadzeniu syntezy nauczyciel oprze się zarówno na referatach uczniów (wskazując im odpowiedni materiał), jak i na własnych wykładach. Trzeba to podkreślić z naciskiem: w przeprowadzeniu syntezy nauczyciel powinien stać się zdecydowanym przewodnikiem w ustalaniu wartości ideowych zgodnie z wychowawczymi i poznawczymi założeniami programu.

Pracę ułatwi nauczycielowi ogłaszana w każdym roku lista lektury dzieł i artykułów krytycznych.

Ćwiczenia w mówieniu i pisaniu

Rodzaje ćwiczeń

1. Ćwiczenia kształcące ściśle wyrażanie myśli, logiczny układ treści, planowość, wierne oddanie obcej myśli.

Rodzaje ćwiczeń: notatki z wykładu, sprawozdania z lektury artykułów krytyczno-literackich i społeczno-politycznych.

Sprawozdania z pracy organizacji, z lektury utworów literatury współczesnej. Rozprawki uwzględniające na tle lektury

i zjawisk życiowych problemy etyczne i społeczne. Ćwiczenia porównawcze w zakresie jednego lub paru utworów. Referaty syntetyzujące i utrwalające wiadomości historycznoliterackie oparte na materiale wskazanym przez nauczyciela.

Recenzje książki, sztuki teatralnej i filmu.

II. Ćwiczenia kształcące wyrażenia indywidualnych przeżyć w zasadniczych formach literackich.

Rodzaje ćwiczeń: opowiadania, charakterystyki, opisy, rozprawki, przemówienia okolicznościowe.

III. Ćwiczenia słownikowe: bogacenie zasobu językowego w oparciu o materiał lekcyjny.

IV. Ćwiczenia w poprawnym i estetycznym mówieniu, umiejętność czytania i wygłaszania wierszy.

Wyniki nauczania

Znajomość głównych kierunków rozwojowych literatury przełomu XIX i XX wieku oraz literatury XX wieku do chwili obecnej, w powiązaniu z przemianami społecznymi.

Pogłębiona znajomość wiadomości historycznoliterackich (synteza) zdobytych w klasach IX — XI z pełniejszą niż w latach poprzednich oceną wartości ideologicznych i artystycznych literatury.

Przyswojenie najważniejszych wiadomości z nauki o języku i literaturze (charakterystyczne gatunki literackie i cechy języka poetyckiego w dobie Młodej Polski).

Opanowanie pamięciowe przynajmniej pięciu fragmentów poetyckich.

Dobra orientacja w istniejących czasopismach społeczno-literackich oraz przejawach aktualnego życia literackiego.

Opanowanie dialektu kulturalnego, norm gramatycznych i ortograficznych w stopniu pozwalającym na swobodne i całkowicie poprawne wypowiadanie się w mowie i piśmie.

UWAGI METODYCZNE

A. Część ogólna

I. Układ i dobór materiału

Program języka polskiego obejmujący 11-letni okres nauczania stanowi jednolitą całość, w której ze względu na cezu-ry ustrojowe, poziom rozwojowy uczniów i wiążące się z nim formy pracy, wyodrębnione zostały 3 następujące cykle:

- 1) Cykl propedeutyczny obejmujący pierwsze cztery lata nauki (klasy I—IV).
- 2) Cykl wstępnej systematyki — obejmujący 5, 6 i 7 rok nauczania (klasy V—VII).
- 3) Cykl systematyczny obejmujący kurs nauki na stopniu licealnym (klasy VIII—XI).

Materiał każdego z tych cyklów stanowi całość zapewniającą młodzieży, zgodnie z założeniami ustrojowymi naszego szkolnictwa, możliwość przejścia do szkół zawodowych różnych stopni organizacyjnych bądź też do innych form kształcenia.

Materiał klas poziomu propedeutycznego zawiera lekturę czytanek i kilku większych całości dostosowanych do tematyki dającej najbardziej ogólną orientację w zagadnieniach gospodarczych, politycznych, społecznych i kulturalnych współczesności i czasów dawnych; przewiduje on równocześnie zaznajomienie młodzieży z kilku najwybitniejszymi pisarzami polskimi. Nadto propedeutyczne wiadomości o języku (gramatyki opisowej i normatywnej), konieczne dla celów praktycznego opanowania języka w mowie i piśmie oraz wiedzę o książce i zasadach pracy umysłowej w zakresie umożliwiającym korzystanie ze zdobyczy umasowienia kultury.

Na poziomie wstępnej systematyki, który ma na celu przygotowanie do udziału w życiu społecznym, a także umożliwienie dalszych studiów w klasach poziomu licealnego szkół ogólnokształcących i zawodowych, lektura przede wszystkim rozszerza wiadomości o świecie współczesnym i przeszłości pol-

skiej. Poza tym ma ona dać młodzieży ogólną orientację w dorobku kulturalnym narodu polskiego, ze szczególnym uwzględnieniem literatury. Ułożone w pewną systematyczną całość wiadomości z nauki o literaturze i wiedzy o książce podnieść mają ogólny poziom kulturalny młodzieży oraz rozwinąć jej wrazliwość estetyczną. Systematyczny kurs nauki o języku powinien dać nie tylko znajomość współczesnej polszczyzny, lecz również zaprawę do logicznego, naukowego myślenia.

Program klas poziomu licealnego przewiduje systematyczny kurs historii literatury z uwzględnieniem literatury współczesnej w powiązaniu z ogólnymi wiadomościami z historii języka i bardziej szczegółowymi niż w klasach stopnia podstawowego wiadomościami z nauki o literaturze.

Materiał klas IX-XI, obejmujący nie tylko całokształt historii literatury polskiej, ale i jej związki z kulturą i literaturą innych narodów, ma na celu dostarczenie młodzieży rzetelnej wiedzy z dziedziny rozwoju i obecnego stanu kultury polskiej, wychowywanie uświadomionego społecznie i politycznie czynnego obywatela Państwa Ludowego oraz wykształcenie nie tylko stojącego na wysokim poziomie odbiorcy dóbr kulturalnych, lecz i ich współtwórcy.

W strukturze programu klas licealnych systematyczny kurs historii literatury rozpoczyna się w klasie IX, klasa VIII natomiast jest ujęta jako okres przygotowawczy do realizacji kursu klas IX—XI.

Przygotowanie to polega: 1. na wyrównaniu możliwych różnic w zakresie wiadomości i umiejętności młodzieży przychodzącej z różnych szkół podstawowych oraz na uzupełnieniu systematycznych wiadomości z dziedziny nauki o języku; 2. na wzbogaceniu zasobu materiału literackiego oraz na wdrożeniu do metod interpretacji zjawisk literackich, według których prowadzona będzie praca w klasach następnych.

II. Organizacja pracy i metody

Miarą pracy zarówno uczniów, jak i nauczyciela są osiągnięte wyniki nauczania. Gwarancją uzyskania wyznaczonych

przez program wyników nauczania jest w znacznym stopniu odpowiednie zorganizowanie pracy, które możliwe jest jedynie przy dokładnej znajomości programu.

Tylko takie ustosunkowanie się pozwoli nauczycielowi na dokonanie realnego i celowego rozkładu rocznego materiału nauczania z uwzględnieniem perspektyw na lata przyszłe. W rozkładzie materiału każdy dział programu powinien mieć nie tylko odpowiednio wyznaczony dla siebie czas, ale i gruntownie przemyślaną i określoną pozycję w stosunku do innych działów.

Na stopniu propedeutycznym wszystkie działy nauki języka ojczystego są równorzędne i ściśle z sobą powiązane, wobec czego niewłaściwe byłoby uprzywilejowanie któregoś z nich w rozkładzie materiału. Duża ilość godzin lekcyjnych pozwoli nauczycielowi na równomierne stosowanie przewidzianych w programie ćwiczeń, jak czytanie, pisanie, rozwijanie umiejętności wypowiedzania się, ćwiczenia pamięci itp. Nie przekreśla to rzecz jasna konieczności pamiętania o zasadniczym celu nauczania, którym w tych klasach jest nabycie biegłości w czytaniu i elementarnej poprawności w mówieniu i pisaniu.

W klasach V—VII, gdzie dział lektury i związanej z nią tematyki jest podstawą, na której oparte są pozostałe działy, rozkład materiału powinien być dokonany przede wszystkim pod kątem potrzeb tego zasadniczego działu. Pozostałe powinny być w zasadzie włączone do toku pracy nad lekturą.

Przy tak przeprowadzonym rozkładzie materiału nauczyciel powinien jednak pamiętać, że tematy w programie są ogólną wskazówką wyznaczającą kierunek interpretacji czytanek i większych utworów oraz orientującą w sumie wiedzy, jaką należy dać uczniom; nie są natomiast sztywnymi sformułowaniami celu nauczania. Opracowując na przykład grupę czytanek dobranych do tematu: Najpiękniejsze tradycje międzynarodowej solidarności wszystkich ludzi pracy (temat 6 w klasie VI), nauczyciel nie będzie dążył do tego, by młodzież wyuczyła się drobiazgowo faktów związanych z poszczególnymi

wydarzeniami i postaciami historycznymi, jak to ma miejsce na lekcjach historii, lecz potraktuje go jako wskazówkę przy wyborze i ugrupowaniu czytanek oraz sposobie ich interpretacji. Interpretowanie ugrupowanych tematycznie czytanek powinno uwypuklić momenty zarówno poznawcze, jak i emocjonalne oraz czysto literackie.

Wobec tego rozkład materiału niekoniecznie musi być oparty na kolejności tematów i zagadnień programowych. Nauczyciel może grupować czytanki i większe utwory również według jakiejś innej zasady. Obowiązujące jest jednak wyczerpanie tematyki.

Na poziomie licealnym momentem pierwszoplanowym przy rozkładzie materiału jest kurs historii literatury. Inne działy, jak np. nauka o języku i literaturze, współczesne życie literackie itd., muszą być z tym kursem ściśle powiązane. Czas przeznaczony na omawianie poszczególnych epok wyznaczany jest przez hierarchię ważności tych epok dla całokształtu kultury polskiej, co podkreślone zostało w programie przez orientacyjne ilości godzin wyznaczonych na poszczególne okresy.

Łączność nauki o języku i literaturze z tokiem historycznoliterackim zaznaczona jest w samym układzie programu (historyczne ujęcie zagadnień). Natomiast przy opracowaniu literatury współczesnej należy utwory nowszej literatury wiążące się swą treścią z historycznymi epokami włączać w tok historyczny kursu, jako jeden z jego elementów. Omawianie utworów o tematyce współczesnej oraz lektura bieżących czasopism powinny być prowadzone niezależnie od toku historycznoliterackiego, z uwzględnieniem możliwej w danych warunkach planowości pracy.

Ponieważ lekturę czasopism należy prowadzić systematycznie w ciągu całego roku, nauczyciel musi przy rozkładzie materiału przewidzieć odpowiednie godziny na nią, jak również na omawianie bieżącej twórczości literackiej.

Poza ustalonym planem lektury czasopism i bieżącej twórczości literackiej należy z góry przeznaczyć pewną ilość go-

dzin na omówienie lektury okolicznościowej, związanej z nie dającymi się przewidzieć wydarzeniami w życiu społeczno-politycznym i kulturalnym (np. zjazdy, kongresy, nagrody, jubileusze itp.).

Przechodząc do zagadnień związanych z metodą nauczania należy stwierdzić, że program pod tym względem pozostawia nauczycielowi znaczną swobodę. Dozwolona jest każda metoda, która prowadzi najpewniejszą i najprostszą w danych warunkach drogą do osiągnięcia przewidzianych programem wyników nauczania, tj. daje młodzieży systematyczną wiedzę, konkretne wiadomości, umiejętności i nawyki, kształci naukowy pogląd na świat, planowo rozwija zdolności umysłowe i zalety moralno-społeczne.

Unikać jedynie należy metod prowadzących do tzw. wykształcenia formalnego, do rozwijania nieokreślonych „twórczych sił intelektu i ogólnych zdolności” oraz metody dogmatycznego podawania materiału naukowego, który byłby przyśwajany mechanicznie, bez zrozumienia i sprawdzenia go myślowo i praktycznie.

Nauczyciel obowiązany jest dostosowywać swe metody do zainteresowań dzieci i młodzieży, jednak tylko w pewnym stopniu. Nie wolno mu zapominać, że nauczanie nie może się opierać wyłącznie na tych zainteresowaniach i że materiał programowy nie był układany tylko pod tym kątem widzenia. Szkoła musi nie tylko opierać się na już rozwiniętych zainteresowaniach dzieci, ale mieć wpływ i na dalsze ich rozwijanie i rozbudzanie w pożądanym wychowawczo kierunku.

Podając przystępnie i jasno nawet trudny materiał nauczania nauczyciel powinien dążyć do obudzenia w dzieciach i młodzieży zainteresowania przede wszystkim przedmiotem nauczania, a nie sprawami luźno tylko z nim związanymi.

Stosując zasadę stopniowania trudności program daje jednak materiał nauczania, który wymaga od ucznia rzetelnego wysiłku i nie może być opanowany metodami zabawy i nauczania rozrywkowego. Metodą nauczania nauczyciel musi osiągnąć

nąć nie tylko wyżej wskazane cele, ale również pobudzić samodzielność i aktywność pracy młodzieży.

Dlatego też poczynając od najwcześniejszych klas nauczyciel powinien zwracać pilną uwagę na kształcenie w dzieciach i młodzieży umiejętności uczenia się. Chodzi tu między innymi o właściwe rozplanowanie czasu, umiejętność korzystania z podręcznika i pomocy szkolnych, celowe prowadzenie notatek, właściwe metody ćwiczenia pamięci, umiejętne wyzyskiwanie materiału lektury domowej itp.

Natomiast przy realizacji programu unikać należy przereostu metody dyskusyjnej, która w praktyce umożliwiałaby pozostawianie dużej części klasy, szczególnie uczniów mniej zdolnych lub nieśmiałych, w pozycji biernej. Celem nauczyciela musi być bezwzględnie uaktywnienie całej klasy, a szczególną opieką powinien on otoczyć uczniów słabszych.

Zasada aktywności ucznia nie jest bynajmniej jednoznaczna z pomniejszeniem roli nauczyciela w procesie nauczania. Nie jest sprzeczny z tą zasadą wykład nauczyciela, do którego program przywiązuje wielką wagę, szczególnie na poziomie licealnym. Dyskusja, analiza utworów, ćwiczenia słownikowe i inne formy różnorodnej pracy uczniów muszą być starannie kierowane przez nauczyciela.

Niezależnie od metody stosowanej na tej czy innej lekcji nauczyciel musi pamiętać o tym, że każda lekcja ma dać uczniom określoną ilość wiadomości, prowadzić do utrwalenia wiadomości poprzednio zdobytych, wyznaczyć ściśle określony materiał do przygotowania w domu, przy czym część następnej lekcji poświęcona egzekutywie powinna być jak najdokładniej nawiązana do zadanego poprzednio materiału. Uczeń ma prawo wiedzieć, z czego i jak będzie pytany, gdyż tylko przy zachowaniu tego warunku może należycie przygotować się do lekcji.

Najważniejszym środkiem utrwalenia wiadomości jest **powtórzenie**. Nie można posuwać się naprzód w nauce bez oparcia się o poznane fakty.

Trwałość i solidność zdobytej wiedzy osiąga się przede wszystkim przez jasność i treściwość objaśnień nauczyciela, wiązanie nowych wiadomości z dawnymi, przez tworzenie systemu poznanych pojęć i wyobrażeń.

Na każdym etapie nauczania należy pamiętać, że bez egzekwowania od uczniów wiadomości utrwalonych przez zadania domowe, bez stałego prowadzenia ćwiczeń wymagających stosowania dawniej zdobytych wiadomości, bez systematycznego przepytывania dla upewnienia się, czy materiał przerobiony jest dostatecznie opanowany, nie otrzyma się zadowalających wyników pracy.

Wszystkie wyżej wymienione cele nauczyciel może osiągnąć jedynie przy własnej rzetelnej pracy, szczególnie w dziedzinie znajomości programu i materiału nauczania oraz przy sumienności i planowości w przygotowaniu się do lekcji. Lekcje improwizowane lub źle rozplanowane prowadzić muszą z konieczności albo do uszczuplenia materiału programowego, albo do powierzchownego potraktowania tych czy innych jego partii. I jedno, i drugie oprócz niedopuszczalnego marnotrawienia czasu, stoi w sprzeczności z bezwarunkowym postulatem dawania wiedzy rzetelnej i pełnej, pozbawionej pustej frazeologii czy werbalizmu.

Kształcenie materialistycznego poglądu na świat w nauczaniu języka polskiego i literatury

Nauczanie języka polskiego i literatury należy do dyscyplin humanistycznych. Daje ono wiedzę o człowieku oraz zapoznaje z ważniejszymi dziedzinami twórczości człowieka i społeczeństwa.

Nauka języka polskiego jest swoistym rodzajem poznania rzeczywistości odbitej w rozwoju języka oraz w formie obrazowej i emocjonalnej dzieła literackiego. Dlatego wymaga szczególnych metod, wyrabiających zarówno zdolność logicznego myślenia, jak również wyobraźni twórczej i uczucia.

Ścisłe stosowanie metody dialektycznej w nauczaniu języka polskiego jest możliwe dopiero w klasach starszych, gdzie zagadnienia prądów literackich oraz twórczości poszczególnych autorów należy wiązać z konkretną sytuacją historyczną, z ustrojem społeczno-gospodarczym.

Pewne elementy historycznego ujęcia zjawisk językowych wystąpią np. w nauczaniu gramatyki na poziomie klasy V—VII, gdzie uczniowie stykając się z różnorodnymi tekstami literackimi, poznają zmienność języka w czasie oraz jego zależność od warunków gospodarczo-społecznych. Nie do pomyślenia jest bowiem rozpatrywanie np. *Trenów* Kochanowskiego, nawet w zakresie przewidzianym przez program klasy VI, bez zwrócenia uwagi młodzieży na różnice występujące między językiem Kochanowskiego a dzisiejszą polszczyzną. Podobnie nie można pominąć zwrócenia uwagi np. na nowoutworzone terminy z dziedziny techniki, które młodzież spotka w licznych czytankach współczesnych, i podkreślenia gospodarczych i społecznych przyczyn, wywołujących potrzebę utworzenia tych wyrazów.

Stosowanie takich metod jest propedeutyką materialistycznego ujmowania zjawisk językowych i literackich, w myśl leninowskiej zasady prowadzenia ucznia „od żywego spostrzegania — do abstrakcyjnego myślenia i od abstrakcyjnego myślenia do praktycznego zastosowania” — jest to bowiem wyjaśnianie zjawisk przez wykrywanie ich materialnych przyczyn oraz wzajemnych między nimi związków.

W dziedzinie analizy utworów literackich na poziomie klas V—VII ukaże się to w wykryciu przyczyn natury społeczno-ekonomicznej, które wywołały swoiste oświecenia zagadnienia np. *Janka Muzykanta* (upośledzenie chłopów w drugiej połowie XIX w., wystawne życie ziemiaństwa, obojętnie przechodzącego obok nędzy wsi polskiej itp.).

Takie wykrywanie przyczyn i związków między zjawiskami i faktami jest w klasach V—VII zdecydowanym wyjściem

poza naiwny realizm dziecięcy, z którym liczyć się trzeba przy omawianiu czytanek w klasach najniższych.

Jednak już właśnie na tym najniższym poziomie nauczyciel ma obowiązek formować podwaliny naukowego materialistycznego poglądu na świat. Elementy najprostsze powinny być wprowadzane z chwilą, gdy dziecko rozpoczyna pierwsze kroki w nauce szkolnej. Powinny one wynikać z obserwacji i opracowania zupełnie konkretnych faktów, w formie dostępnej dla dziecka, bez trudnych abstrakcyjnych ujęć.

Podając np. obrazy z życia społecznego ujmować je należy tak, aby uwydatnić zachodzący związek między zjawiskami, ich wzajemną zależność; doprowadzać do świadomości dzieci przekonanie, że każde zjawisko ma swoje przyczyny, a szukać ich należy w świecie materialnym; że wiedza i nauka, którą dziecko zdobywa nieraz może z trudem, ułatwi mu w przyszłości poszukiwanie odpowiedzi na cisnące się pytania i że ona jedynie zdolna jest dać na nie prawdziwą odpowiedź.

Czytając z dziećmi baśni musimy stale dbać o rozgraniczenie świata fantazji i świata rzeczywistego. Przy obserwacji zjawisk w życiu i w pogadankach rozwijać zdolność rozumowania i ukazywać prawa rządzące światem przyrody i życiem społeczeństwa.

Możemy również doprowadzać do świadomości dziecka zrozumienie nie tylko różnic, jakie zachodzą między życiem w naszym społeczeństwie a w społeczeństwie dawnym (feudalnym czy kapitalistycznym), ale również i tego, że formy życia ludzkiego nie pozostają w bezruchu, lecz ulegają stałym zmianom, że obumierają stare (możemy o nich już tylko czytać w książkach — rzadziej obserwować ich konkretne przejawy), a rodzą się nowe (np. pewnego dnia zabłysło światło elektryczne we wsi, pojawiły się traktory, komunikacja autobusowa itd.), coraz to wyższe, doskonalsze. W ten sposób można również zwracać uwagę dzieci na konkretnych obrazach, że w życiu społeczeństwa, tak jak i w przyrodzie, istnieją sprzeczności wewnętrzne, że proces rozwoju od niższego do wyższe-

go odbywa się nie w drodze harmonijnego, łagodnego rozwoju zjawisk, jak np. w bajkach, lecz w drodze ujawniania się sprzeczności, w drodze walki. Możemy np. wykazywać na konkretnych obrazach z przeszłości, w jaki sposób ludzie zdobywali środki do życia i kto głównie z nich korzystał, i że zawsze poprawa doli uciśnionych i ciemniejących dokonywała się na drodze ostrych starć, na drodze walki.

Jeszcze na poziomie klasy V dziecko rozumie utwór literacki jako zwykłe odbicie życia realnego (opowiadanie, powiastka) albo jako czystą fantazję (bajka, baśń). Dopiero opracowanie lektury w tej i następnych klasach daje mu wiedzę o składowych elementach utworu literackiego, o jego treści ideowej, kompozycji, języku poetyckim, znaczeniu społecznym itp., wykazując zarazem, że żaden z tych składowych elementów nie istnieje w oderwaniu, w izolacji od innych.

W podawaniu tej wiedzy program stosuje stopniowanie uwarunkowane wiekiem dziecka. Już w klasach VI—VII należy sprawy te pogłębić przez propedeutyczne wskazywanie na utwór literacki jako na zjawisko z dziedziny sztuki, która jest swoistą formą poznawania rzeczywistości i oddziaływania na tę rzeczywistość.

Ponieważ w doborze lektury tych klas są utwory z różnych epok, utwór literacki musi być ukazywany na tle tej epoki historycznej, w której powstał jako jej wyraz. Historyzm w opracowywaniu lektury należy jednak wprowadzać stopniowo, w miarę zdobywania przez uczniów wiedzy historycznej.

W klasach V—VII musi to mieć charakter elementarny, co nie przekreśla jednak możliwości, a nawet konieczności rozpatrywania utworów Kochanowskiego, Szymonowicza, Mickiewicza, Prusa, Orzeszkowej i in. w historycznym oświeceniu. Dzięki takiemu oświeceniu uczniowie już na niższym poziomie zdobędą samodzielny stosunek do dzieła literackiego i nauczą się odróżniać jego cenne dla rozwoju kultury narodowej wartości społeczne i postępowe od tego, co w utworze jest uwarunkowane przesądami epoki i środowiska autora .

Ukazanie, do jakiego stopnia historia literatury jest częścią ogólnego procesu historycznego i jak dzieło literackie jest zjawiskiem związanym z dziejami klas społecznych i konkretnymi problemami walk klasowych danego narodu, możliwe jest dopiero w klasach starszych (IX—XI).

Kurs literatury dawniejszych czasów wywołuje w praktyce niebezpieczeństwo zerwania związku między procesem nauczania a życiem współczesnym.

Częściowo temu niebezpieczeństwu przeciwdziała umieszczenie w programie poszczególnych klas utworów literatury nowszej i zagadnień bieżącego życia literackiego. Nie rozwiązuje to jednak sprawy w sposób wystarczający. Również i omawianie dzieł dawniejszych musi być prowadzone w jakiejś łączności z życiem dzisiejszym.

Łączność tę należy jednak pojmować głębiej niż jako tzw. aktualizację. Chodzi przede wszystkim o wskazanie odbitych w historii literatury procesów rozwojowych, które pozwalają dojrzeć w nich zarodki rzeczywistości dzisiejszej. Śledzenie np. rozwoju polskiej myśli demokratycznej wykaże proces walki klasowej, jaka w Polsce toczyła się, zależnie od warunków i epok, w różnych formach poprzez cały ciąg dziejów, do chwili obecnej włącznie. Wykaże to, że dzisiejsze przeobrażenia nie narodziły się nagle, lecz mają swe tradycje w walce klas uciśnionych i w ideach wielkich myślicieli demokratycznych w przeszłości. Konieczne jest przy tym ukazanie łączności polskiej myśli demokratycznej i walki o wyzwolenie społeczne z analogicznymi zjawiskami w innych krajach, bez wpadania jednak w kosmopolityczne przypisywanie wpływom i naśladowaniu zagranicy tego, co Polska wniosła do ogólnego dorobku ludzkości.

Tego rodzaju interpretacja zjawisk literackich uczy materializmu dialektycznego i historycznego, a jest to ważniejsze niż sztuczne aktualizowanie problemów określonych rzeczywistością innej epoki.

Nie znaczy to, by aktualizację należało w ogóle pomijać. Jest ona konieczna i pożyteczna, szczególnie na poziomie klas

średnich, nie można tylko przesadzać w tym kierunku, dążąc np. do tego, by z każdej lekcji wyłonił się wydzźwięk aktualny.

Aktualizacja może i powinna iść w dwu kierunkach:

- 1) Porównywanie podobnych w zasadzie zjawisk z utworu literackiego i z rzeczywistości współczesnej; w wypadku tym **konieczne jest jednak pozostawienie związku danego utworu z rzeczywistością historyczną, w której on powstał**. Nie można np. porównywać spółdzielczości we wsi Staszica ze spółdzielczością wiejską w dzisiejszej Polsce, nie podkreślając jednocześnie, że charakter tych zjawisk jest bardzo różny, bo zdeterminowany zupełnie innymi warunkami historycznymi.
- 2) Poruszanie problemów aktualnych wysuniętych przy okazji omawiania lektury: w tym wypadku **konieczne jest wyjście poza utwór**, ponieważ problem zaczynamy rozpatrywać na tle innej rzeczywistości. Np. wysuwając temat „*Janko Muzykant* w dzisiejszej Polsce“ zapomnieć musimy o noweli Sienkiewicza, a mówić tylko o warunkach dzisiejszych.

Nie uwzględniając powyższych zastrzeżeń wpadlibyśmy w rażącą sprzeczność z zasadami materialistycznego ujmowania zagadnień.

Wychowanie w duchu socjalistycznym przez nauczanie literatury opiera się przede wszystkim na rzetelnej naukowości. Jeśli więc za błędne, bo nienaukowe uważamy wyjaśnianie zjawisk literackich w oderwaniu od ich podłoża historycznego, to za niemniej błędne i nienaukowe musimy uważać wszelkie przesadne doszukiwanie się problematyki społecznej i rewolucyjności tam, gdzie ich nie ma. Podobnie za błąd należy poczytywać przesadne określanie przynależności klasowej tych czy innych autorów na podstawie wyrwanych z całokształtu twórczości paru utworów lub ich fragmentów. Nie jest więc rewolucjonistą Prus, choć w *Powracającej fali* dał obraz straj-

ku robotniczego, nie jest rewolucyjnym socjalistą Strug, który napisał wprawdzie szereg nowel o tematyce rewolucyjnej, ale ukazał w nich rewolucjonizm nie zorganizowanej klasy robotniczej, lecz przedstawicieli mieszczańskiej inteligencji.

Do wyrobienia naukowego, materialistycznego poglądu na świat przyczyni się również w znacznym stopniu rewizja niektórych powszechnie panujących przesądów, mających swoje źródło w tradycji romantycznej. Chodzi tu przede wszystkim o zagadnienie dzieła literackiego jako wytworu procesu twórczego.

Zagadnienie to należy postawić na gruncie naukowym, oczyszczając je od złudzeń na temat decydującej roli **duchowego** natchnienia.

Trzeba stale wyjaśniać, że dzieło literackie, będąc wyrazem społecznego doświadczenia autora, dokumentem jego udziału w życiu społecznym narodu, jest równocześnie rezultatem rzetelnej i nieraz ciężkiej pracy. Literatura, jako specyficzna forma poznania rzeczywistości, zmusza twórcę wpierw do intelektualnego jej opanowania, potem do znalezienia właściwego wyrazu artystycznego. Pisarz musi się liczyć z zastanym poziomem form literackich, musi znać rozległą w tym zakresie tradycję i dopiero wtedy może określić swój własny wkład do literatury. Nie negując roli talentu, bez którego twórczość artystyczna jest w ogóle nie do pomyślenia, należy przez odpowiednią analizę utworu wydobyć elementy określające zarówno stosunek autora do rzeczywistości, jego rolę jako ideologa klasy, do której należy, jak również trzeba ukazać jego warsztat pisarski, kompozycję i styl, wskazać na trudności, które musiał w swej pracy pokonywać. Pomocne tu będzie ilustrowanie lekcji reprodukcjami autografów, odmian tekstu itp.

W ten sposób zagadnienie powstawania dzieła literackiego nie tylko zostanie postawione na płaszczyźnie naukowej, ale i oddziała wychowawczo na młodzież. Unaoczni jej wielki trud związany z wyjaśnieniem sobie samemu określonego stosunku do rzeczywistości, wzbudzi również szacunek dla pracy pisarza.

IV. Rola wychowawcza nauczania języka polskiego

Nauczanie języka polskiego na wszystkich poziomach musi dawać z jednej strony określony programem zasób wiedzy, z drugiej oddziaływać wychowawczo, zgodnie z zasadą nauczania wychowującego, która stanowi jedną z podstaw dydaktycznych programu.

Najważniejsze postulaty wychowawcze wynikające z doboru materiału i jego oświecenia w programie — to wychowanie ideologiczne, moralno-społeczne i estetyczne.

Program, nakazując kształcenie we wszystkich trzech wyżej wymienionych kierunkach, kładzie szczególny nacisk na wychowanie ideologiczne, ściśle łączące się z wyrabianiem naukowego, materialistycznego poglądu na świat, gotowością do czynnego współdziału w budowaniu socjalistycznej rzeczywistości we własnym państwie i w świecie, a także z rozwijaniem umiłowania własnej ojczyzny, organicznie związanego z szacunkiem dla międzynarodowej solidarności klasy robotniczej.

Wychowanie ideologiczne prowadzone jest konsekwentnie od klas najniższych i związane ściśle z wychowaniem moralno-społecznym. Stosownie do poziomu rozwoju wychowanie moralno-społeczne wyznaczone jest w programie przede wszystkim doбором tematów w klasach niższych i średnich, a kierunkiem i rodzajem interpretacji zjawisk historyczno-literackich na poziomie licealnym.

Tematyka już w najniższych klasach wysuwa zasady życia zespołowego, np. przez ukazywanie współdziałania młodzieży z ludźmi pracy, przez podkreślanie wspólnych celów klasy pracującej w całym świecie, przez budzenie uczuć koleżeństwa i szacunku dla pracy zespołowej. Silnie uwydatnia się w tematyce także moment poszanowania wspólnej własności jako wytworu pracy ludzkiej, który służy ogólnemu dobru.

Te elementy, jako podstawowe, występują już w klasach I i II, a rozwijane są i pogłębiane w klasach następnych, gdzie łączą się z zagadnieniami bardziej skomplikowanymi, jak np.

z zagadnieniem budownictwa socjalistycznego. Z tym zaś zagadnieniem wiąże się tematyka podkreślająca rolę techniki i wiedzy w państwie socjalistycznym oraz doniosłe znaczenie klasy pracującej.

Tematyka budzi również kult bohaterów pracy jako tych, którzy, realizując idee naukowców oraz wprowadzając w życie zasady gospodarki planowej, przyczyniają się bezpośrednio do rozwoju socjalistycznego budownictwa i podnoszenia dobrobytu mas pracujących.

Program nie ogranicza się jednak w swej tematyce do rzeczywistości współczesnej, ale ukazuje również bogate tradycje historyczne walki o wyzwolenie społeczne warstw uciskanych w Polsce, podkreślając jednocześnie łączność tej walki z ruchami wyzwoleniczymi w innych krajach. W ten sposób, stojąc na gruncie patriotyzmu, program nakazuje wychowywanie w duchu solidarności międzynarodowej, budzenie uczuć braterskich w stosunku do narodów walczących o pokój i kroczących do socjalizmu pod przewodnictwem Związku Radzieckiego.

Z wyżej omówionych elementów wychowawczych, zaznaczonych w klasach I—VII doбором tematów, nie rezygnuje i program poziomu licealnego. Na poziomie tym powyższe elementy wychowawcze, choć nie występują w sposób bezpośrednio wymieniony, muszą być realizowane przez odpowiednią interpretację twórczości literackiej minionych epok i autorów oraz poprzez omawianie współczesnej twórczości literackiej i publicystycznej.

Z wychowaniem w duchu socjalistycznym łączy się sprawa wychowania patriotycznego. Potępiając wszelkie przejawy nacjonalizmu, szowinizmu, a także kosmopolityzmu, jako oręża ideologicznego imperialistów, program nakazuje budzenie uczuć miłości do własnego państwa, jako realizatora reform społecznych i budownictwa socjalistycznego; umiłowanie ziemi ojczystej i jej przyrody, kultury narodowej, folkloru, piękna mowy ojczystej i literatury kształtuje wolę walki o dalszy postęp kraju.

Wyżej omówione czynniki wychowawcze tworzą jednocześnie podstawę wychowawczego oddziaływania na charakter młodzieży, tj. na jej wychowanie moralno-społeczne.

Ważnym czynnikiem tego wychowania są bogato w programie uwzględnione sylwetki literackie postaci, które mają być dla młodzieży wzorem. Chodzi tu w równej mierze o wielkich bojowników i działaczy, jak np. Waryński czy Świerczewski, wielkich artystów i uczonych, jak np. Mickiewicz czy Curie-Skłodowska, jak również o postacie zasłużonych jednostek na froncie pracy, jak np. znanych realizatorów hasła współzawodnictwa pracy, racjonalizatorów itd.

Ważnym czynnikiem wychowania moralnego musi być również sama metoda nauczania. Pierwszeństwo pod tym względem należy oddać takiej metodzie, która nie unika, lecz umiejętnie dozuje trudności, jakie uczeń w pracy swej musi i może pokonać. Pokonywanie oporów daje młodzieży wewnętrzne zadowolenie, wiarę we własne możliwości i krytyczny do nich stosunek oraz zachęca do dalszego pokonywania coraz to znaczących trudności.

Wychowanie estetyczne przez nauczanie języka polskiego ma polegać na wyrabianiu wrażliwości estetycznej i kultury artystycznej koniecznej do zajęcia właściwej postawy wobec dzieł literackich. Postawa ta wymaga traktowania dzieła literackiego jednocześnie w jego wartości poznawczej jako obrazu pewnej rzeczywistości, jak również przeżycia jego walorów estetycznych i emocjonalnych. Przy tym nie należy odrywać treści utworu od jego formy, trzeba wykazywać, gdzie tylko można, ich wzajemny związek.

Tego rodzaju ujmowanie dzieł literackich usuwa z jednej strony niebezpieczeństwo formalizmu i estetyzmu, tj. rozpatrywania utworów wyłącznie od strony ich wartości formalnych i artystycznych, z drugiej — niebezpieczeństwo rozpatrywania treści ideowej utworów w oderwaniu od ich kształtu artystycznego.

Ujmowanie dzieła jako jednej spójnej całości, w której wszystkie elementy są organicznie ze sobą powiązane, zależne od siebie i wzajemnie przez siebie uwarunkowane, jest podstawową cechą dialektycznego opracowania utworu.

Rozpatrywanie zaś tych elementów jako wzajemnie od siebie oderwanych, odizolowanych, jako od siebie niezależnych — należy uznać za zdecydowanie fałszywe i błędne.

UWAGI METODYCZNE

B. Część szczegółowa

Klasa I

Ogólny charakter pracy

Pierwszy okres w życiu szkolnym dziecka powinien być poświęcony zapoznaniu się nauczyciela z dziećmi i dzieci ze szkołą.

Wśród dzieci wstępujących do szkoły istnieją duże różnice psychiczne, wynikające często z wpływu środowiska rodzinnego i społecznego, a niejednokrotnie także z rozpiętości wieku.

Dzieci, które były w przedszkolu, wyróżniają się zarówno pod względem rozwoju intelektualnego, jak umiejętności zachowania się w życiu zbiorowym.

Nauczyciel poznaje dzieci na podstawie dokumentów złożonych w kancelarii (do których powinien w miarę potrzeby zaglądać), na podstawie opinii lekarza, przez rozmowy z rodzicami, przez obcowanie z dziećmi w czasie lekcji i w czasie pauzy oraz przez systematyczną obserwację zachowania się i pracy dziecka.

W szatni, w czasie lekcji i pauzy, przy wchodzeniu i wychodzeniu ze szkoły, myciu się itd. nauczyciel zwraca uwagę i odróżnia dzieci zastraszone i zahukane od śmiałych i pewnych

siebie, niedołążne od sprawnych, brudne od przyzwyczajonych do czystości, i odpowiednio się do nich ustosunkowuje. Od pierwszego dnia trzeba przez należyte wyjaśnienia uczyć dzieci właściwego zachowania się na każdym miejscu, a w razie potrzeby stosować ćwiczenia sprawności, które dzieci zainteresują: np. kto się najszybciej ubierze, kto cicho zamknie drzwi, kto umyje ręce bez zachlapania podłogi itp.

Przy wykonywaniu tych najprostszych czynności porządkowych wdrażamy dziecko do samokontroli i samokrytyki, do której odwoływać się będziemy stale.

Szczególną uwagę trzeba zwrócić na czystość ciała, odzieży, na walkę z pasożytami. Konieczne jest porozumienie z rodzicami i wyjaśnienie im, jak pomóc dziecku w zadośćuczynieniu wymaganiom szkoły.

Dzieciom bardziej rozwiniętym (starszym) należy wskazać, jak pomagać młodszym i mniej zaradnym; wyzyska się tym sposobem nierówny poziom klasy z korzyścią dla wszystkich dzieci.

W pierwszych zajęciach przeważają gry ruchowe, które rozwijają w dziecku przez zespołowe rytmiczne ruchy umiejętność współdziałania w formie najprostszej, atrakcyjnej i przyjemnej. Jednocześnie uczy się dziecko słuchać, rozumieć i wykonywać polecenia nauczyciela.

Równie ważne są w tym okresie prace ręczne, które wpływają na przekształcenia bezładnych odruchów w celowe, uporządkowane czynności. Może to być wykonywanie łatwych zabawek lub przedmiotów użytkowych, wymienionych w programie robót ręcznych.

Materiał potrzebny do lekcji musi być przygotowany zawnazu. Nauczyciel wyjaśnia dokładnie dzieciom, co mają robić, i sprawdza, czy go dobrze zrozumiały. Ustala przepisy normujące pracę, konieczne, aby dzieci sobie wzajemnie nie przeszkadzały. Wyjaśnia, jak w pewnych wypadkach mogą sobie nawzajem pomagać.

Dzieci powinny nauczyć się cenić wykonane przez siebie prace i przechowywać je. Trzeba też urządzać wystawy prac dziecięcych.

Rysunki i ulepianki, dowolne bądź też poprzedzone obserwacją, związane z treścią lekcji lub ilustrujące opowiadanie nauczyciela, są bardzo korzystne dla ogólnego rozwoju dzieci i dają nauczycielowi możliwość zapoznania się z zainteresowaniami i sprawnością wychowanków.

Dla pobudzenia aktywności fizycznej i umysłowej dziecka powinny w tym okresie być stosowane układanki z figur geometrycznych, patyczków, fasoli, rozciętych obrazków oraz domina, loteryjki. W klasie w miarę możliwości powinny zjawić się zabawki: lalki, zwierzątka, klocki, mebelki, jak w przedszkolu.

Na aktywność dziecka wpływają pobudzająco zdarzenia klasowe, koło których skupiają się jego wysiłki, jak: urządzenie w klasie kącika czystości (ustawienie przyborów do mycia i oddanie ich pod opiekę dyżurnego), zaprowadzenie tablicy kontroli czystości, na której dzieci określają umówionym znakiem stan własnej czystości, powierzenie dyżurnym przyborów do zmiatania i sprzątania itp.

Ważnym zagadnieniem będzie ozdobienie klasy: przyniesienie doniczek z kwitnącymi roślinami, wazonika lub dzbanuszka z kwiatami, zawieszenie obrazków na ścianie, zrobienie szlaku z wycinanek, gromadzenie, przechowywanie, porządkowanie, wydawanie wszelkich materiałów przydatnych do robót oraz gier, pocztówek, obrazków, domin, loteryjek, układanek, pudełek, torebek, zabawek, książeczek ilustrowanych i pisemek.

Wspólne wyprawy do lasu lub ogrodu dla zabawy lub dla zdobycia liści, kasztanów, grzybów i owoców, następnie rozpastrzenie, omówienie i zużytkowanie przyniesionych zbiorów — stanowią ważne i radosne przeżycia dla dzieci, a zarazem dostarczają bogatego materiału do pogadanek. Wycieczki są sposobnością, aby nauczyć dzieci zbiorowego wychodzenia ze szkoły i poruszania się w grupie w łatwym terenie, jak szosa, aleja w ogrodzie.

Rola mówienia

Wypowiedzi dzieci w czasie gier ruchowych, robót ręcznych, rysunków są najlepszą sposobnością do kształcenia mowy dziecka w pierwszym okresie. Tutaj dziecko mówi o tym, co wykonało, czego mu do pracy potrzeba, czego pragnie, co się podczas pracy lub zabawy zdarzyło. Szuka słów dla wyrażenia własnej treści.

Wykonywanie poleceń nauczyciela rozwija umiejętność słuchania i rozumienia treści wyrażonej słowami przez inną osobę.

Zdawanie sprawy z wykonanych poleceń — to znowu kształcenie mowy w najbardziej korzystnych warunkach, bo ze słowem łączy się tu własna czynność, którą trzeba nazwać. Polecenia mogą być związane z grami ruchowymi, z robotami ręcznymi, z czynnościami porządkowymi, z ćwiczeniami sprawności, jak ciche zamykanie drzwi, przyniesienie wody bez rozlania itp.

Słuchanie opowiadań lub powiastek czytanych przez nauczyciela uczy dzieci wnikać w słyszaną treść. Dzieci ilustrują treść rysunkiem, ulepiankami, a także mimiką, ruchami przez doraźną inscenizację. W odpowiedniej chwili używają przy tym różnych akcesoriów, jak np. koszyk, jabłko, czerwona chusteczka, lalka itd., zależnie od treści opowiadania. Zwolna dzieci ośmielają się do mówienia i odtwarzania słów, które wypowiadały osoby występujące w opowiadaniu. W ten sposób mówienie dziecka zostaje już powiązane nie tylko z wyrażeniem własnej treści, ale i przyswojonej przez dziecko treści cudzej.

Mówienie dzieci o własnych rysunkach ilustrujących usłyszaną opowieść pozwala nauczycielowi zestawić stopień opanowania dwóch sposobów wyrażania myśli przez dziecko: wyrażania przy pomocy mowy i rysunku.

Dla rozwoju mowy dziecka wielkie znaczenie ma wygłaszanie wierszy. Nadają się do tego krótkie, ładne, łatwe pod względem formy wierszyki o treści bliskiej dziecku. Dzieci

uczą się wierszyka jako całości na pamięć w klasie pod kierunkiem nauczyciela.

Łatwe prace ręczne w zakresie przedmiotów użytkowych i zabawek (wskazanych w programie robót ręcznych) zawierają w tej fazie rozwoju elementy kształcące umysłowo.

Aby wykonać zabawkę, dziecko musi przygotować potrzebny materiał, ustalić kolejność czynności i według tego planu je wykonać, skontrolować wykonanie, poprawić, co należy lub powtórzyć pracę, by osiągnąć lepszy rezultat. Czynności te uczą dziecko myśleć planowo i ściśle, gdyż jest to niezbędne dla osiągnięcia zamierzonego celu.

Prace ręczne mogą być też punktem wyjścia bliższego rozpatrzenia przez dzieci przedmiotów, ku którym chcemy zwrócić ich zainteresowania, np. projekt: zrobimy domek, zrobimy sprzęty do domku — to bodziec do porównania wielkości, materiału, urządzenia domów, w których dzieci mieszkają, różnych sprzętów, których używają, itd.

W czasie tych zajęć występuje obok usprawnienia rąk dziecka rozwój myśli i mowy: język dziecka wzbogacają nazwy przedmiotów, ich cech, nazwy czynności oraz pojęć rodzajowych; równocześnie do świadomości dziecka przenika zrozumienie ich wzajemnych stosunków i zależności, wzbogacając zasób jego doświadczeń, wiadomości i myślenie logiczne.

Aby wzmóc w dzieciach potrzebę i chęć nauki czytania i pisania, można wyzyskiwać odpowiednie sytuacje, np. wypisywać kartki z poleceniem wykonania pewnej pracy, z prośbą do rodziców, umieścić napis pod obrazkiem itp.

W miarę potrzeby przed rozpoczęciem nauki czytania stosujemy ćwiczenia artykulacyjne tak, aby dzieci poprawnie wymawiały wyrazy, które wystąpią w elementarzu.

Ćwiczenia w poprawnym wymawianiu wyrazów przedstawiających szczególną trudność dla niektórych dzieci należy stosować w ciągu całego roku.

Okres wstępny w zależności od przygotowania dzieci powinien trwać od 1—3 tygodni.

Nauka czytania i pisania

Podstawą przy nauce czytania i pisania jest elementarz.

Nauczyciel powinien dokładnie poznać założenia metodyczne elementarza, jego budowę i teksty — zwrócić szczególną uwagę na to, w jaki sposób wyodrębnione są pierwsze głoski i litery, jak wprowadza się nowe litery i jak się utrwała nowopoznane. Materiał objęty elementarzem powinien być rozszerzony, a teksty pisane przez nauczyciela na tablicy i na kartkach. W tekstach tych można operować tym samym materiałem literowym, co w elementarzu, albo też wprowadzać okolicznościowo nieznaną literę lub wyraz o trudniejszej budowie.

Każda lekcja czytania musi być zorganizowana tak, aby wszystkie dzieci równocześnie czytały nie przeszkadzając sobie wzajemnie.

W pierwszej fazie nauki przeważa czytanie głośne jednostkowe i chóralne. Przygotowuje ono ciche czytanie. Z cichym czytaniem łączyć się może polecenie podkreślenia pewnych wyrazów, liczenia, ile razy występuje ten sam wyraz lub litera; polecenia te powinny pobudzać czynną uwagę dziecka. Im bogatsze teksty elementarza, tym bardziej urozmaicone stają się polecenia związane z cichym czytaniem.

W drugiej fazie głośne czytanie zajmować będzie coraz mniej miejsca, a coraz więcej ciche czytanie w klasie. Cel cichego czytania musi być jasny dla dziecka. Ciche samodzielne czytanie staje się przygotowaniem do głośnego odczytania tekstu — wyraziście i z naturalną intonacją, tak aby inne dzieci mogły go słuchać z przyjemnością.

Oprócz tego z cichym czytaniem wiążą się:

1. wykonanie polecenia napisanego na tablicy,
2. napisanie odpowiedzi na pytanie wypisane na tablicy,
3. ułożenie zdania z rozspanych wyrazów,
4. posegregowanie kartek zawierających imiona dzieci, nazwy sprzętów, zwierząt itd.,
5. dobieranie kartek zawierających pytania i odpowiedzi,

6. dobieranie obrazków odpowiednich do treści zdania napisanego na kartce lub dobieranie zdań odpowiednich do obrazka.
7. zgrupowanie kartek z nazwami przedmiotów koło odpowiedniego obrazka syntetycznego, jak: klasa, pokój mieszkalny, sklep, ogród.
8. odczytywanie kartek o treści aktualnej związanej z życiem klasy czy środowiska lub odnoszącej się do pomieszkalny, sklep, ogród,

Część materiału potrzebnego do tych ćwiczeń można z łatwością wykonać przy pomocy dzieci ze starszych klas oraz rodziców.

Naukę pisania prowadzimy równocześnie z nauką czytania. Dzieci piszą z początku na kartkach bez liniatury, potem przechodzą do zeszytów z liniaturą, w których muszą przestrzegać właściwych wymiarów każdej litery.

W tym okresie nauczania występuje pisanie oddzielnych liter, wyrazów, zdań według wzorów i z pamięci po przyjrzeniu się napisanym wyrazom oraz ze słuchu.

Przy pisaniu z pamięci dzieci przyglądają się uważnie wyrazom na tablicy lub w książce, po czym zapamiętane wyrazy piszą. Bezpośrednio potem dziecko powinno samo skontrolować swoją pracę porównując ją ze wzorem. Przyzwyczajanie do samokontroli jest podstawowym czynnikiem przy nauczaniu pisania — wprowadza do pracy dziecka ład i poczucie odpowiedzialności. Bardzo pożądane są różnorodne ćwiczenia w pisaniu, wymagające równocześnie czytania ze zrozumieniem, jak np.:

1. kończenie rozpoczętego zdania,
2. przestawianie wyrazów w zdaniu,
3. wstawianie wyrazów w puste miejsca pozostawione w zdaniu.

Stosowanie tych ćwiczeń jest ułatwione, gdy dzieci mają oprócz elementarza uzupełniający go wydrukowany zeszyt z materiałem do zadań piśmiennych. W przeciwnym razie nau-

czyciel będzie posługiwał się tablicą lub kartkami z odpowiednio obmyślanym tekstem, nadającym się do przedstawiania, uzupełniania itd.

Tekst elementarza można wyzyskać do ćwiczeń takich, jak wypisanie z niego imion dzieci, nazw zwierząt, sprzętów, zabawek itp., w których czytanie ze zrozumieniem łączy się z przepisywaniem. Do tego samego celu służyć może tekst napisany na tablicy lub na kartkach. W tej klasie dziecko w związku z nauką pisania i czytania zaczyna odróżniać praktycznie zdanie od wyrazu, głoskę od litery oraz głoskę miękką.

W związku ze znacznym powiększeniem ilości godzin języka polskiego w kl. I należy zmierzać do gruntownego przerobienia elementarza jeszcze przed końcem roku i w miarę możliwości pogłębiać naukę czytania na tekstach z pisemek dziecięcych.

Poznanwanie najbliższego otoczenia

Treścią nauczania w klasie I jest poznawanie otoczenia przy pomocy czynności kształcących umysłowo. Rozróżniamy trzy odrębne, choć stykające się środowiska, w których dziecko przebywa: z nich czerpać będziemy tematy.

1) Życie dziecka w szkole — klasa, szkoła, dyżury, sprzęty i przybory szkolne — właściwe ich używanie, poszanowanie społecznej własności, czystość i porządek w szkole, posiłki w szkole, rośliny w klasie i ogródku szkolnym, pielęgnowanie ich, zabawy szkolne, podporządkowanie dziecka wymaganiom życia zbiorowego, konflikty między dziećmi, wystawy rysunków i robót wykonywanych indywidualnie i zbiorowo, wzajemna pomoc w klasie i w szkole.

2) Życie dziecka w domu — czystość i porządek: mycie, walka z pasożytami, ubranie, posiłki, spanie, zabawy i zabawki, rośliny i zwierzęta w domu i koło domu, zajęcia domowe, pomoc dziecka w zajęciach domowych.

3) Życie dziecka poza domem i szkołą — dostępne dla obserwacji dziecka przejawy życia w otoczeniu wiejskim lub

miejskim: podwórko wiejskie, ogród, las, pole, łąka, droga, ulica, sklep, podwórko miejskie, park, ogrody itp.

Godła państwa polskiego, barwy narodowe. Uroczystości szkolne związane z uroczystościami państwowymi.

Nauczyciel ma swobodę w wyborze tematów wskazanych przez program, byleby osiągnął zamierzone cele ogólne.

Wybór i opracowanie musi wypaść inaczej na wsi i w mieście, gdyż zarówno życie szkolne wysuwa inne zagadnienia, jak też inaczej przedstawia się praca i życie dziecka w domu. Aby wzbogacić codzienne spostrzeganie dziecka mieszkającego na wsi, można wyzyskać przyrodę, wśród której dzieci stale przebywają; w mieście natomiast należy wyzyskać w podobny sposób park, miejskie ogródki działkowe, podwórze, targowiska, ulice, sklep itd., w razie potrzeby urządzić wycieczkę na podmiejskie pola i ogrody, aby dać dzieciom sposobność do krótkotrwałego choćby zetknięcia się z przyrodą.

Lekcję buduje się z wypowiedzi dzieci wywołanych pytaniami nauczyciela. Porządkowanie wypowiedzi jest jej ostatnim etapem. Pytania nauczyciela, skłaniające dzieci do obserwacji otoczenia i do opowiadania swych wrażeń w klasie, przekształcają chaotyczne, bezkierunkowe kojarzenie myślowe w myślenie kierowane ku poszukiwanej odpowiedzi. Są to najważniejsze momenty dla rozwoju umysłowości dziecka w tym okresie.

Rysunki, roboty ręczne, ulepianki odgrywają ważną rolę w opracowaniu tematów, które stają się ośrodkiem zainteresowania na kilka dni lub tygodni. Mogą być one punktem wyjścia pracy lub jej zakończeniem. Zależnie od okoliczności tematy trzech wymienionych grup mogą się splatać i przeplatać. Podane poniżej przykładowe rozwinięcia niektórych tematów powinny być ściśle zastosowane do lokalnych warunków i potrzeb danego zespołu dzieci.

Życie dziecka w szkole — jest przede wszystkim interesujące dla dzieci na początku roku, gdy wprowadzenie dziecka w życie szkolne nasuwa się jako konieczność. Jest ono sposob-

nością do oddziaływania na myślenie i postępowanie dziecka. Po-
raz pierwsze dziecko styka się ze ścisłym myśleniem oraz z ce-
lowym i odpowiedzialnym postępowaniem w związku z nastę-
pującymi sprawami:

1. Jak jest urządzona szkoła (choćby najprymitywniej-
sza). Sala rekreacyjna, dziedziniec, podwórze szkolne,
ogródek; kancelaria, inne klasy, korytarz, ubikacja, u-
mywalnia.
2. Jak przechowywać wierzchnie ubranie (zależnie od
warunków). Szatnia: haki — wieszaki na korytarzach,
w sionce, w klasie. Wycieranie obuwia — przechowy-
wanie — pantofle — boso nogi. Czyste i całe ubranie,
chusteczka do nosa.
3. Jak się myć. Umywalnia, stołek, miednica, mydło, ręcz-
nik, szczotka do paznokci.
4. Jak trzeba jeść. Miski, talerze, łyżki, właściwe ich uży-
wanie, kulturalne sposoby jedzenia.
5. Jak utrzymać porządek w klasie. Właściwe zastosowa-
nie sprzętów szkolnych: stołu, ławek, szafy, półek, ko-
sza do śmieci, tablicy, kredy, gąbki. Używanie szczotki
do zamiatania, śmietniczki i ściereczki. Wietrzenie kla-
sy. Wycieranie nóg.
6. Jak ozdobić klasę. Doniczki z roślinami. Wazoniki lub
dzbanuszek z kwiatami. Podlewanie. Zmiana wody w
wazonach. Rysunki dzieci, szlaki, obrazy ściennie.
7. Przybory szkolne. Teczka lub woreczek, piórnik lub pu-
dełko, ołówek, temperówka, gumka, papier szary, bia-
ły, kolorowy, pudełko, torebki dla przechowywania pa-
tyczków, fasolek itp. Przechowywanie własnych rzeczy
w domu i w szkole, codzienne ich przynoszenie.

W odpowiedniej chwili książka uroczyście wprowadzona
w życie dziecka. Dokładne zapoznanie się z jej wyglądem i spo-
sobem używania i przechowywania.

Z posiłkami, z utrzymaniem porządku, ze zdobieniem kla-
sy, pielęgnowaniem kwiatów itd. łączy się wprowadzenie pier-

wszych dyżurów wśród dzieci, sprawa niezmiernie ważna pod względem wychowawczym. Dyżur — to dla dziecka pierwsza praca dla dobra ogółu, pierwsze przeżycie związane z tworzeniem się w świadomości pojęcia obowiązku. Aby dyżury spełniły w sposób należyty swą rolę wychowawczą, potrzeba je gruntownie obmyśleć i czuwać nad ich wykonaniem.

Życie dziecka w domu nastęrcza tematy, których omówienie wówczas będzie pożyteczne, jeżeli dzięki temu otoczenie domowe stanie się terenem interesującym dla dzieci. W tym celu należy dziecku wskazywać nowe punkty widzenia, które wzbogacą jego codzienne spostrzeganie, pobudzą do myślenia, do porównywania, do rozumienia. Dzieci widzą w domu różne prace domowe i biorą w nich udział, lecz ten materiał przeżyć i doświadczeń nie zawsze jest związany z pracą myślową. Jeżeli dziecko wdroży się do planowego spostrzegania i rozumowania, wówczas rozpatrywanie i omawianie tych czynności zawierać będzie wiele momentów kształcących, jak np.: uświadomienie sobie koniecznego następstwa czynności, istniejących związków przyczynowych itp. Jest to właściwy moment, by wytworzyć trwałą tendencję do zastanawiania się nad sposobem wykonywania każdej czynności. Następuje rozbudzenie myśli dziecka w stosunku do czynności wykonywanych zazwyczaj mechanicznie. Wytwarzamy w ten sposób aktywną postawę w zakresie kultury życia domowego.

W pracy tej oprzeć się trzeba na elementach znanych dziecku oraz wprowadzić nowe, nieznane.

Zyskujemy przez to materiał porównawczy, który wzbogaca wiadomości i pobudza do myślenia, np. sprzęty lub naczynia znane dziecku we własnym domu porównujemy ze sprzętami i naczyniami innych dzieci — dzięki czemu możemy dzieci doprowadzić do wyodrębnienia istotnych cech wspólnych, do ustalenia różnic, do zwrócenia uwagi na właściwy sposób użycia tych przedmiotów.

Zwracamy szczególną uwagę na to, co lepsze — na przedmioty użytkowe spełniające najwłaściwiej funkcję, do której

są przeznaczone: sprzęty, naczynia, narzędzia, odzież, zabawki. Wszystko, z czym się dziecko styka, czego używa, powinno być rozpatrzone z tego punktu widzenia. Możemy rozbudzić chęć wprowadzenia ulepszeń w zakresie życia szkolnego i domowego, możemy rozbudzić wynalazczość dziecka.

Zależnie od środowiska społecznego, opracowanie wypadnie różnie. Jeżeli mamy do czynienia ze środowiskiem o utrudnionym dostępie do kultury, tym bardziej trzeba dążyć do tego, aby rozbudzić zainteresowania dzieci i zapoznać je z nieznanymi im przedmiotami użytkowymi i wskazać, komu je zawdzięczamy (pracy robotnika i doskonalszym narzędziom pracy).

Szkoła wiąże świat dorosłych ze światem dziecka przez omawianie prostych czynności pomocniczych wykonywanych przez dzieci w gospodarstwie i przy zabawach, w których dzieci naśladują czynności dorosłych, np. zabawa w gotowanie, pranie, orkę traktorem, w kolejarza itd.

Życie dziecka poza domem i szkołą nastrocza wiele tematów ciekawych w związku z zajęciami ludzi, z życiem roślin i zwierząt.

I tutaj potrzebne jest pobudzenie dzieci do obserwacji dostępnych im zjawisk tak, aby wzbogacić ich codzienne spostrzeganie. Sposobnością do tego są wspólne wycieczki lub też polecenie przyniesienia do klasy wskazanych owoców, kwiatów, warzyw, liści itp., wreszcie pytania nauczyciela, które przyzwyczajają dziecko do planowego obserwowania, porównywania i rozumowania.

Teren przyrodniczy (las, łąka, pole) jest dla dziecka interesujący w związku z czynnościami, jak np.: praca i zabawy w różnych porach roku, zbieranie kwiatów na łące, grzybów w lesie itd. Czynności te stanowią naturalne punkty wyjścia do rozmowy.

Mówiąc o zwierzętach nie rozpatrujemy systematycznie ich budowy, lecz zwracamy przede wszystkim uwagę na objawy życia, którymi dzieci tak się cieszą: karmienie, pojenie zwierząt, ich ruchy, rozwój, opieka nad młodymi. Gdy to jest

możliwe, pociągamy dzieci do opieki nad żywym stworzeniem na terenie szkoły, w innych wypadkach wyzyskujemy fakt, że niektóre dzieci mają kota, psa, królika, kury, kanarka, by zainteresować całą klasę opieką nad zwierzęciem. Karmienie ptaków w zimie jest zawsze możliwe i zajmuje nawet najmniej żywe dzieci.

Również pielęgnowanie roślin w domu i koło domu oraz ochrona wszelkiej roślinności stanowią ważny moment wychowawczy i poznawczy, w którym spleta się poznawanie z działaniem. Dają one najlepszą podbudowę pod tak ważkie obecnie zagadnienia biologii i agrotechniki, z którymi dziecko zetknie się w przyszłości w pracy szkolnej.

W stosunkach międzyludzkich zwracamy uwagę na życzliwość, przyjazny, pomocny stosunek do ludzi, na umiejętność zachowania się na ulicy, w sklepie, w parku, u sąsiadów, w tramwaju, w pociągu, na drodze itp.

Ta sama zasada, z którą dziecko zetknęło się jako z zasadą regulującą postępowanie na terenie szkoły, powinna być wytyczną i w tych różnorodnych sytuacjach, w których styka się ono z dorosłymi. Dopomagamy dziecku, aby zrozumiało potrzeby, cele, dążenia ludzi w wymienionych okolicznościach i starało się racjonalnie z nimi współdziałać, a nie przeszkadzać swoim zachowaniem. Chodzi tu nie tylko o wyjaśnienia i pouczenia odnoszące się do tej czy innej sytuacji, ale o wytworzenie stałej tendencji do łączenia życzliwego stosunku względem otoczenia z właściwym postępowaniem.

Wdrażając dziecko od pierwszych kroków w szkole do sumiennej i wydajnej pracy w nauce, jako podstawowego obowiązku społecznego dziecka, należy rozwijać w nim szacunek i cześć dla ludzi pracy, dla przodowników i racjonalizatorów, niechęć i pogardę w stosunku do wszelkiego rodzaju nierobstwa i pasywności.

Oto kilka przykładów rozwinięcia tematów z życia dziecka poza domem i szkołą:

Sad: warzywnik jesienia (wycieczka).

Drzewa owocowe: jabłoń, grusza, śliwa — ich owoce. Jadalna i niejadalna część owoców. Porównanie kształtów i barwy owoców (porównanie z piłką, z jajkiem). Owoce dojrzałe i niedojrzałe.

Dlaczego trzeba myć owoce. Zrywanie owoców tak, aby ich nie uszkodzić, zbieranie spadłych i otrząśniętych. Usuwanie odpadków i ogryzków.

Kto umie wdrapać się na najwyższą jabłoń? Przybory potrzebne przy zbieraniu: drabinka, ławka, drąg z woreczkiem, kosze, koszyki, worki. Przechowywanie. Przetwory. Soki owocowe, konserwy produkcji fabrycznej. Spółdzielnia przetworów owocowych (modelowanie, rysunek).

Warzywa. Jesienny zbiór warzyw: ścinanie kapusty, wyrywanie buraków, marchwi, kopanie ziemniaków. Kto i jak pracuje przy tym. Potrzebne narzędzia. Przewożenie i przenoszenie warzyw z pola oraz ogrodu do domu. Jazda na wozie z warzywami. Warzywa na targu (modelowanie, rysunek). Przechowywanie warzyw.

Droga do szkoły.

Po jakiej drodze najlepiej chodzić i jeździć. Ścieżka i szosa. Piach i błoto, doły, kałuże. Drzewa i domy przy drodze. Napotkani ludzie. Pomoc wzajemna przechodniów — wskazanie drogi, podwiezienie, pomoc dźwigającemu ciężar. Prawidłowe mijanie się pojazdów i ludzi.

Ulica w mieście.

Chodniki, jezdnia, latarnia — ruch pieszy i kołowy. Wystawy sklepowe.

Spokojne zachowanie się na ulicy. Utrzymywanie porządku (kosze na śmieci). Sposoby regulowania ruchu. Przechodzenie przez jezdnię. Ulica wielkiego miasta — Warszawy.

W sklepie.

Przygotowanie zakupów. P.C.H. Co można kupić w P.C.H. Zachowanie się w sklepie — jak się zwracać do sprzedającego. Zapłacenie. Zabranie towaru. Czego nie można ruszać, co

można oglądać. W mieście: co można kupić w najbliższej spółdzielni. Sklepy spożywcze, z materiałami piśmiennymi, z zabawkami. Na wsi: miejscowa spółdzielnia. Co można kupić na targu. Zabawa w P.C.H.

W ogródku na wiosnę:

Kopanie grządek przez dzieci w ogródku szkolnym, działkowym lub własnym. Sianie, podlewanie i pielienie. Konieczna kolejność czynności. Narzędzia pracy. Porównanie z pracą dorosłych.

Kwitnienie drzew owocowych i kwiatów na grządkach.

Na łące.

Na wiosnę chcemy kwiatami rozweselić mieszkanie lub klasę. Idziemy na łąkę. Co tam znajdziemy — żółte kaczeńce, niebieskie niezapominajki.

Porównanie kwiatów — wielkość, barwa. Na kwiatach motyle — skrzydła motyli w locie i na kwiatku.

Chodzić ostrożnie — wilgotność łąki, mokradło, przebiegać z kępy na kępę. Żaby skaczące po łące. Czy łatwo je schwytać?

W lesie.

Wyprawa po deszczu na grzyby. Zbieramy grzyby w wilgotnej ściółce. Trzon i kapelusz grzyba. Grzyby jadalne i trujące. Porównanie muchomora z borowikiem (maślakiem, rydzem, zależnie od okolicy). Nie deptać grzybów. Ochrona młodych drzewek. Co jeszcze leży w ściółce? (szyszki). Skąd się tam wzięły? A skąd się wzięły łuski szyszek pod drzewem? Obserwacja wiewiórki. Wsłuchiwanie się dzieci w głosy lasu. Stukanie dzięcioła, gwizdanie wilgi.

Święto 1 Maja.

Dlaczego obchodzimy to święto.

Jak dorośli spędzają ten dzień — pochody, śpiewy, zebrania, przemówienia. Udział szkoły w uroczystościach. Zabawy organizowane dla dzieci.

Ogólne wiadomości o książce i piśmiennictwie będą na poziomie klasy I nawiązywać do najprostszych faktów, z któ-

rymi dziecko się styka i które dostępne są jego spostrzegawczości. Materiałem dydaktycznym będzie więc: codzienny, stale się pogłębiający kontakt dziecka z książką (elementarz) i słowem drukowanym (do tych celów służą głównie książeczki dla dzieci i czytanki umiejętnie przez nauczyciela odczytywane). Zdobywanie tych ogólnych wiadomości o książce powinno wystąpić jako uboczny produkt towarzyszący osiągnięciom dydaktycznym w zakresie nauki mówienia, czytania i pisania.

Rezultat ujawni się w ciągu roku: 1. w poszanowaniu książki i elementarnej sprawności w posługiwaniu się nią. 2. w rozbudzonej wrażliwości estetycznej dziecka na piękno słowa, 3. w praktycznej umiejętności wyróżniania wierszy w mowie i książce.

Odpowiednie przygotowanie w tym zakresie ma duże znaczenie propedeutyczne wobec stopniowego rozwijania ich w dalszych latach nauki.

Klasa II

Mówienie

W klasie II dzieci mówią swobodniej i poprawniej niż w kl. I. Możliwe są tu nowe rodzaje ćwiczeń, jak zbiorowe układanie opowiadań i nadawanie tytułów obrazkom. Najodpowiedniejszymi do tego celu są zdarzenia wspólnie przez dzieci przeżyte. Opowiadanie musi być związane z sytuacją, w której wyda się ono dziecku czynnością naturalną i celową. Można je np. opowiedzieć koledze, który nie był w klasie, gdy zdarzyło się coś ciekawego, lub osobom spoza szkoły, które nic o zdarzeniu nie wiedzą. Dzieci proponują różne sposoby opowiadania. Klasa porównuje, sądzi, wybiera.

Nadawanie tytułu obrazkom odbywa się w ten sposób, że dzieci proponują różne tytuły. Klasa przyjmuje jedne, inne odrzuca jako nieodpowiednie. Nauczyciel pobudza dzieci do wymiany zdań, ale sam nic nie narzuca.

Pisanie

Ćwiczenia ortograficzne w klasie będą oparte na pisaniu z pamięci, ze słuchu oraz na przepisywaniu tekstów pisanych i drukowanych. Na lekcjach przepisywanie będzie się zasadniczo odbywało pod kierunkiem nauczyciela. Nauczyciel musi uczniowi dać metodę pracy, ponieważ w tej klasie (a bar-

dzień jeszcze w następnych) na przepisywaniu będą oparte ćwiczenia domowe. Przed przystąpieniem do przepisywania tekstów dziecko powinno cały tekst odczytać, a gdy czegoś nie rozumie — poprosić o wyjaśnienie. Nauczyciel przyzwyczajają także dzieci do uważnego odczytywania poleceń; jest to ćwiczenie usprawniające zrozumienie treści polecenia. Po przepisaniu tekstu i wykonaniu ćwiczenia dziecko zestawia to, co napisało, z tekstem podstawowym i poleceniem.

Przy pisaniu z pamięci i ze słuchu nauczyciel powinien najpierw zapoznać dzieci z całością tekstu przeznaczonego do pisania, następnie omówić tekst pod względem rzeczowym i językowym, a w końcu podzielić na mniejsze całości, które dziecko może łatwo zapamiętać (zespoły 3 do 4 wyrazów) i zapisać.

Ćwiczenia zadawane do domu nauczyciel omawia w klasie zarówno co do treści, jak i wykonania.

Już od początku pracy nad ortografią nauczyciel powinien dzieciom uświadamiać cel pracy nad pisownią, rozbudzić chęć do osiągnięcia tego celu przez umiejętne ożywanie nauki: związanie jej z przeżyciami dzieci, oparcie na interesujących tekstach i urozmaiconych ćwiczeniach. Od początku też powinien wdrażać dzieci do samokontroli. Jednak uczeń musi wiedzieć, że ma prawo w wypadku wątpliwości ortograficznej szukać u nauczyciela rady. Trzeba go do tego skłonić i ośmielić. Ponieważ samodzielna praca ucznia ogranicza się w tej klasie głównie do wypełniania luk w wyrazach przepisywanych, należy przyzwyczajać dziecko do posługiwania się w wypadku wątpliwości tekstem poprzedzających ćwiczeń, a w drugiej połowie roku układać wraz z dziećmi słowniczek ortograficzny na specjalnych kartkach lub w specjalnych zeszytach. Należyte opanowanie alfabetu i przerobienie ćwiczeń w układaniu list alfabetycznych powinno poprzedzać ten moment.

Przy ćwiczeniach na *r* i *rz* (wymienne) należy dążyć do uogólnień ustalanych w miarę możliwości przez uczniów z pomocą nauczyciela.

Systematycznym ćwiczeniom ortograficznym trzeba podać wyrazy z nosówką *ą* i *ę* przed spółgłoską zwartą, ponieważ tylko w tej pozycji zachodzi rozbieżność pomiędzy naturalną i powszechną wymową w dialekcie kulturalnym a piśmownią (*domb* zamiast *dąb*, *świento* zamiast *święto*). Gdyby uczniowie pisali błędnie nosówki w innych pozycjach (typu: *mienso* lub *robiom*), trzeba organizować specjalne ćwiczenia wymowy.

Z samodzielnym układaniem zdań i zbiorowym układaniem opowiadań należy wiązać ćwiczenia z użyciem kropki i wielkiej litery.

Dzieląc wyrazy przy przenoszeniu uczniowie powinni jednolicie używać w ćwiczeniach kreski poziomej.

W miarę potrzeby można w klasie o dobrym poziomie piśmowni wprowadzić do ćwiczeń ortograficznych niektóre wyrazy codziennego użytku z *ó* niewymiennym, *rz* niewymiennym czy nawet *h* (np *Józio*, *piórnik*, *kałamarz* *Hania*, *Henryk*).

Wspólne układanie i zapisywanie zdań na różne tematy oraz wspólne redagowanie i zapisywanie opowiadań z życia dzieci i na podstawie obrazków odbywa się w ten sposób, że wybór zdań nadających się do zapisania następuje po wymianie zdań w klasie na temat różnych proponowanych przez dzieci sformułowań.

Ważny jest wybór tematu — najbardziej nadają się zdania przeżyte przez wszystkie dzieci związane z życiem dzieci w klasie: z zabawą, wycieczką — słowem coś, co dzieci interesuje i cieszy.

Po opracowaniu każdego tematu głównego dzieci w zeszytach zapisują wspólnie zredagowaną notatkę uzupełnioną rysunkiem lub wycinanką, gdy to możliwe — wklejonym obrazkiem lub okazem, jak próbka tkaniny, liść, kłosa itp., starając się o logiczne i estetyczne rozłożenie materiału w zeszytach.

Zapisywanie obserwacji przyrodniczych jest równocześnie piśmiennym ćwiczeniem językowym pierwszorzędnej wartości, gdyż dzieci szukają właściwych słów dla wyrażenia tego, co

same zauważyły. Powtarzanie się zjawisk oraz stopniowych zmian w przyrodzie skłaniają dzieci do szukania odpowiednich sformułowań.

Dużą uwagę trzeba zwrócić na staranne i czytelne pismo i tutaj również jasny musi być dla dziecka cel, do którego dąży, i zrozumiałe środki prowadzące do tego celu.

Czytanie

Sposób traktowania cichego i głośnego czytania pozostaje taki sam, jak w kl. I. Przygotowanie do głośnego, ładnego czytania stosować można jako pracę domową. Ze względu na to, że teksty czytanek są znacznie bogatsze pod względem treści i formy niż w kl. I, program przewiduje bardziej urozmaicone ćwiczenia związane z ich omawianiem. Celem jest przygotowanie przyszłego czytelnika do współżycia z książką, do korzystania z książki.

Nawiązanie czytanek do przeżyć i doświadczeń dzieci porusza momenty uczuciowe i wychowawcze, wiąże w sposób trwały treść książki z życiem dziecka i stwarza możliwości oddziaływania wychowawczego.

Odszukiwanie w czytance materiału odnoszącego się do osób działających, miejsca akcji, ustalanie kolejności zdarzeń, ich przyczyn i skutków, porównywanie tego, co jest obecnie z tym, co było dawniej, jest początkiem analizowania treści. Jest to metoda prowadząca do dobrego opanowania zasadniczych elementów treści oraz do korzystania w przyszłości z książek przez umiejętne wyszukiwanie w nich materiału interesującego i kształcącego czytelnika.

W związku z czytaniem wzbogaca się słownik dziecka przez wyjaśnianie niezrozumiałych zwrotów, podawanie i wyszukiwanie zwrotów zastępczych oraz wyrazów o znaczeniu podobnym.

Te ćwiczenia językowe nie powinny jednak być zbyt rozbudowane, gdyż mogą przesłonić treść czytanki.

Podręcznik nie może być jedyną książką czytaną przez dzieci. W klasie powinny znajdować się jako pomoce szkolne pisemka i łatwe książeczki dziecięce. Dzieci zapoznają się z nimi w czasie lekcji, a potem powinny stale korzystać z nich i poza lekcjami tak, aby oprócz przyjemności związanej z czytaniem i przeglądaniem ilustrowanych wydawnictw opanowały wymaganą biegłość w czytaniu.

W związku ze zwiększeniem ilości godzin języka polskiego w tej klasie obowiązuje opanowanie płynnego i wyraźnego czytania ze zrozumieniem treści. Nauczyciel powinien dołożyć wszelkich starań, aby w tej dziedzinie, ze względu na jej kolo-salny wpływ w przyszłej nauce w innych przedmiotach, mieć jak najlepsze wyniki.

Kształcąc wrażliwość estetyczną będziemy się starali wyrobić samodzielny stosunek dziecka do pięknych zdań czy urywków. W klasie I sam nauczyciel kierował uwagę dzieci na najładniejsze zdania, obecnie dyskretnie będzie w tym dzieciom tylko pomagać. To samo przy wyróżnianiu podstawowych rodzajów piśmiennictwa: utworów wierszowanych i niewierszowanych. Jeśli chodzi o pojęcie zwrotki, wprowadzimy je praktycznie, polecając lekturę czy opanowanie pamięciowe zwrotki pierwszej, drugiej itd. W oparciu o te ćwiczenia zapoznajemy następnie dziecko z samym terminem „zwrotka“.

Uczenie się na pamięć wierszy odbywa się podobnie, jak w klasie I.

Ćwiczenia gramatyczne

Zjawiska gramatyczne nie wystąpią w oddzielnych ćwiczeniach, lecz zwrócenie na nie uwagi będzie jedynie wynikiem spostrzeżeń związanych z pisanem i mówieniem. Nie należy przy tym formułować żadnych określeń ani uogólnień.

Odróżnianie głósłki i litery powinno oprzeć się na elementarnej nauce czytania i pisania już w klasie I. W klasie II

ułatwią odróżnienie głósłki i litery ćwiczénia ortograficzne z zakresu dwuznaków oraz oznaczanie na piśmie spółgłosłki miękkiej.

Odróżnianie spółgłosłki miękkiej należy oprzeć na wycuciu słuchowym. Przy odróżnianiu samogłosłki i spółgłosłki wystarczy ograniczyć się do praktycznego wskazywania i nazywania tych głósłek.

Odróżnianie sylaby należy przede wszystkim oprzeć na wycuciu wymawianiowym i zwiázac z ćwiczéniami ortograficznymi w zakresie dzielenia wyrazów.

Ze zdaniem zaznajamia się uczeń w zwiázku z ćwiczéniami w mówieniu i pisanu. Na podstawie praktycznych ćwiczén ortograficznych o kropce i wielkiej literze na początku zdania ma dziecko dojść do umiejétności poznawania zdania. Dziecko powinno umiejć używać z sensem terminów „zdanie“ i „wyraz“, nie będzie jeszcze jednak umiejć określić, co przez te terminy rozumie.

Poznawanie najbliższego otoczenia

Łącznie z nauką języka polskiego występuje w kl. II, podobnie jak w kl. I, poznawanie otaczającego świata przy pomocy kształcących czynności umysłowych. Opracowania będą bardziej systematyczne i wyczerpujące niż w kl. I, lecz zasadnicza metoda pracy pozostaje ta sama.

Opracowanie będzie miało charakter opisowy i porównawczy, ale też coraz częściej wyjaśniający. Wyjaśnienia będą dotyczyć zjawisk dla dziecka najdostępniejszych, a więc przyczyn czynności ludzkich, sposobu ich wykonywania i korzyści wynikających z ich koniecznej kolejności. Zbieranie wypowiedzi dzieci i porządkowanie ich będzie ogólną zasadą budowania lekcji. Wypowiedzi będą oparte na samorzutnych spostrzeżeniach dzieci oraz na obserwacjach poleconych, które przeprowadza się w warunkach specjalnie zorganizowanych przez nauczyciela w klasie czy poza klasą, np. w czasie wycieczki urządzonej w tym celu.

Podobnie jak w klasie I, opracowanie nie może się ograniczyć do spostrzegania i mówienia, ale musi też zawierać choć w mniejszym już stopniu odtwórcze prace ręczne (rysunek, wycinanka, modelowanie, naśladowanie ruchami czynności omawianych). W zeszytach obok rysunków coraz więcej miejsca zajmować będą opisy związane z omawianym tematem.

W pierwszym okresie wysuwają się na plan pierwszy aktualne przeżycia dzieci związane z rozpoczęciem nowego roku szkolnego. Dawni uczniowie stanowią już zżytą grupę, w której każde dziecko wyrobiło sobie opinię w ciągu całorocznej wspólnej pracy. Obok nich występują nowe dzieci, którym dawne powinny pomóc w życiu się z klasą. Przed nowymi staje zadanie zdobycia dobrej opinii w klasie.

Wczesna i późna jesień jest odpowiednim momentem do zainteresowania dzieci zmianami zachodzącymi w przyrodzie, (np. temperatura, liście, kwiaty jesienne, ptaki, muchy). Co 3 — 4 tygodnie we wspólnie ułożonym opisie dzieci stwierdzają stopniowe zmiany w przyrodzie.

Obserwowanie zmian zachodzących w przyrodzie i w życiu ludzkim w związku z porami roku przeprowadzane będzie w ciągu całego roku, zwłaszcza w okresie wiosennym. Pojawienie się pierwszych kwiatów, motyli, powrót ptaków są to radosne wydarzenia, które dzieci przeżywają bardzo żywo. Notowanie ich w dzienniczku obserwacji klasowych jest dla tej kategorii faktów najlepszą formą opracowania. Pożądane jest uzupełnienie rysunkiem.

Na wsi jesień jest okresem ożywionych prac gospodarskich, w których dzieci biorą udział większy niż w poprzednim roku. W mieście również przygotowanie do zimy wymaga specjalnych prac domowych, przy których dzieci pomagają.

W związku z tym opracowywać będziemy tematy związane z przygotowaniem opału, żywności i ciepłych ubrań na zimę oraz tematy dotyczące zajęć jesiennych na wsi, jak zbieranie owoców, kopanie ziemniaków, młocka.

Praca ludzi wiąże się z porami roku w mniej lub bardziej ścisły sposób. Zależnie od okoliczności, trzeba ten związek uwzględnić zwracając uwagę na to, gdzie i kiedy odbywać się muszą takie czynności, jak: orka, żniwa, młocka, murowanie domu, zwózka drzewa z lasu, połów ryb itp.

Pracy ludzkiej i jej wytworom poświęci się więcej uwagi niż w roku poprzednim.

Punktem wyjścia będą potrzeby ludzkie i sposoby ich zaspakajania. Uwzględniamy elementarne, znane dziecku sprawy, jak: posiłki, ubranie, mieszkanie, komunikacja, zabawki, książki, pisemka.

Dzieci dokonają wśród znanych sobie przedmiotów klasyfikacji z punktu widzenia, jakie potrzeby przedmioty te zaspakajają. Będzie to ćwiczenie logiczne bardzo kształcące, bo pobudzi dzieci do myślenia przez dłuższy czas w zetknięciu z różnorodnymi produktami i wytworami.

I tutaj, podobnie jak w roku poprzednim, wystąpi tendencja, aby rozbudzić w dziecku dążenie do tego, co lepsze: ubranie czyste i trwałe, pożywienie zdrowe, mieszkanie suche, widne, przestronne, ciepłe. Obok tego wysuniemy pytanie, jak powstał dany przedmiot, aby dziecko nauczyło się patrzeć na znane sobie użytkowe przedmioty jako na wytwory pracy ludzkiej.

Przy omawianiu pracy wytwórczej uwzględniamy dążenie do coraz bardziej ulepszonych sposobów wykonywania wszelkich czynności.

Do wyjaśnienia tej sprawy nadaje się np. szczególnie historia szycia ubrania.

Porównując szycie w rękę i na maszynie dzieci łatwo zaobserwują wzmożenie wydajności pracy dzięki użyciu maszyny.

Znaczenie podziału pracy też wystąpi wyraźnie przy omawianiu szycia ubrania w różnych warunkach: ubranie uszyte przez jedną osobę (np. matkę), przez krawcową i pomocnicę lub też w większym zakładzie, gdzie mamy do czynienia z daleko posuniętym podziałem pracy (krojczy kroją, czeladnicy grupowo zszywają, wykończają, prasują itd.).

Porównanie zabawek ręcznie wykonanych z fabrycznymi może być sposobnością do zrozumienia użytku maszyn. Na wsi narzuca się zestawienie orki końmi i traktorem, młocki cepami i przy pomocy młocarni itd. Zależnie od okoliczności możliwe jest porównanie przędzenia i tkania przez kobiety na wsi z pracą przędzalni i tkalni w fabryce. Przy omawianiu tych tematów podkreślić trzeba zasadniczy motyw: wymiana usług między ludźmi jest konieczna dla zaspokojenia różnorodnych potrzeb każdego człowieka.

Spostrzeżenia dzieci poczynione w najbliższym otoczeniu uzupełnić wypadnie opowiadaniem nauczyciela o pochodzeniu produktów i wytworów przysyłanych z innych części Polski i z zagranicy. Cytryny, tran, jeżeli dziecko ma z nimi do czynienia, są przedmiotem żywego zainteresowania. Opowiadań o ich pochodzeniu dzieci słuchać będą chętnie, zwłaszcza gdy ilustrowane będą odpowiednimi obrazkami.

Wybór tematów musi podlegać zmianom, zależnie od środowiska przyrodniczego i społecznego. Zawsze starać się będziemy o to, aby od dzieci zebrać jak najbogatszy materiał pokazowy. W razie potrzeby nauczyciel uzupełni go starając się o okazy nieznane dzieciom.

Tematy związane z obserwacją przyrody i podstawowymi pracami wiejskimi będą obszerniej opracowywane na wsi niż w mieście, bo mogą być oparte na bogatszym materiale obserwacyjnym zebranych przez dzieci. Ale nawet w dużym mieście muszą dzieci zapoznać się z nimi. W tym celu wyzyskać trzeba najpełniej parki miejskie, ogródki działkowe, pola i gospodarstwa podmiejskie. Zasadnicza tendencja wychowawcza kształtowania stosunku dziecka do przedmiotów, do roślin i zwierząt, do ludzi — przejawiać się powinna nadal przy każdej odpowiedniej do tego sposobności w zakresie wspomnianych tematów. Aktualne wydarzenia, uroczystości i rocznice są sposobnością do pogłębiania uczuć patriotycznych dzieci.

Omawianie w szkole uroczystości rodzinnych wiąże dom ze szkołą i wpływa na kulturę życia rodzinnego, zwłaszcza

taka współpraca, jak pomoc dziecku w przygotowaniu upominków dla rodziców lub rodzeństwa.

Przygotowanie dzieci do współudziału w uroczystościach szkolnych i państwowych jest sposobnością do związania uczuciowego dziecka z całą Polską, z osobą Prezydenta i przedstawicielami Rządu Ludowego.

Ogólne wiadomości o książce i piśmiennictwie stanowią ugruntowanie i rozszerzenie tych samych elementów, które się pojawiły w klasie I. Na tle pierwszych zetknięć z książką i elementarzem, wiernym towarzyszem dziecka, udostępniamy dzieciom najprostsze pojęcia w zakresie czytelnictwa. Czynimy to ciągle w nawiązaniu do konkretnej rzeczywistości otaczającej dziecko.

Zwrócimy uwagę na dzieci, które korzystają z książki wypożyczonej z biblioteczki szkolnej (czy klasowej), przypomnimy im, że ich młodsze rodzeństwo czeka na książki przez nich obecnie użytkowane, z czego łatwo wyciągnąć praktyczne wnioski na temat konieczności szczególnie troskliwego poszanowania książki mającej służyć jeszcze komu innemu, zwłaszcza książki wypożyczonej.

Dalsze kształtowanie sprawności w posługiwaniu się książką znajdzie wyraz w ćwiczeniach, których celem będzie nauczyć wynajdywania czytanek według podanej przez nauczyciela numeracji stron.

Przykładowe rozwinięcie kilku tematów, dotyczących zaspokajania potrzeb ludzkich, ilustruje metodę pracy z dziećmi, którą zastosować można i do innych tematów.

Przed zimą.

Gromadzenie zapasów: w domu rodzinnym, w domu wychowawczym, przez stołówkę itd. Sporządzanie konserw, przetwórstwo konserwowe w fabryce konserw.

Mleko i nabiał.

Jakie zwierzęta dostarczają nam mleka. Krowa, koza, owca. Wartości odżywcze i lecznicze mleka. Mleko surowe — zsiadłe — gotowane. Śmietana, masło, ser. Wyrób masła w do-

mu i w spółdzielni (wirówka). Roznoszenie i rozwożenie nabiału wózkami ręcznymi, końmi, samochodami, pociągami.

Na wsi opieramy lekcje na obserwacjach pozaszkolnych i wypowiedziach dzieci. W mieście trzeba w klasie w prymitywny sposób zapoznać dzieci ze sposobem otrzymywania masła i sera. Masło ubiją dzieci w butelce, mleko na ser zagrzewają, odsączają, sprasują.

Tkaniny.

Jak powstają tkaniny. Przeplatanki z papieru, z łyka, z rafii. Cerowanie. Nitki lniane, bawełniane, jedwabne wyskubane ze starej tkaniny.

Skąd się biorą te nitki (przędza). Zależnie od warunków, omówimy otrzymywanie włókna z lnu, konopi albo wełny, tak aby dzieci zdały sobie sprawę z tego, że z łądygi roślinnej lub sierści zwierząt można otrzymać włókno. Tam, gdzie warunki na to pozwalają, opieramy lekcję na wypowiedziach dzieci, które miały sposobność obserwować przeróbkę lnu, konopi czy wełny lub nawet brały w niej udział. Tam, gdzie dzieci nie stykały się z tymi pracami, np. w dużym mieście, należy w klasie w najprostszy sposób pokazać dzieciom istotę tego procesu. W tym celu dzieci moczą wiązkę łądygi lnu lub konopi przez parę dni, potem dzieci odrywają zewnętrzną część (paździerz) i otrzymują mocne włókno.

Przędzenie i tkanie. Z włókna powstaje przędza. Kołowrotek. Z przędzy — tkanina, warsztat tkacki. Z przędzy można zrobić nitkę do szycia. Tkanie w domu, w spółdzielni tkackiej, w fabryce. Podział pracy w fabryce: przędzalnia i tkalnia. Włóczka i prace szydełkiem lub na drutach. Opowiadanie nauczyciela o zbiorze bawełny. Obrazy. Pokaz waty, bawełnianych tkanin, nici.

Rozwożenie tkanin i ubrań do składów i do spółdzielni.

Przygotowywanie ubrań.

Krajanie, fastrygowanie, mierzenie, szycie, wykończanie, prasowanie. Szycie w rękę i na maszynie ręcznej i nożnej. Możliwość podziału pracy przy szyciu ubrań.

Porównanie: szycie w domu — matka s_zyje sama; na zamówienie u krawcowej, która ma pomocnicę. Pracownie, w których jest podział pracy: krojczy, podręczne, wykończarki. Sklep z gotowymi ubraniami.

Domy.

Dom rozpatrujemy jako ochronę przed mrozem, upałem, Jeszczem, jako miejsce dostosowane gorzej lub lepiej do pracy i wypoczynku człowieka.

Rodzaje domów: drewniane — murowane. Części składowe i sposób łączenia ich.

Budowa domu drewnianego: bale, deski, zakładanie bali na węgiel i przybijanie desek do poprzeczki. Dach, krokwie i poszycie słomą (strzecha), układanie gontów lub dachówek. Cieśla i jego czynności. Wykończenie domu — okna, drzwi. Uszczelnianie, bielenie.

Budowa domu murowanego: zakładanie fundamentów — kopanie dołu, układanie wewnątrz cegieł lub kamieni (pusta przestrzeń, piwnica, przykrycie smołowcem dla zabezpieczenia przed wilgocią). Układanie cegieł — spajanie zaprawą murarską (wapno — piasek).

Dach: krokwie, pokrycie blachą, papą smołowcową lub dachówką — tynkowanie (wapno z piaskiem), wykończanie podłóg, drzwi i okien. Murarz i jego czynności. Pomocnicza praca stolarza, ślusarza, malarza i zduna przy budowie domu. Narzędzia ciesielskie, stolarskie i murarskie potrzebne przy budowie domu.

Urządzenia techniczne domu.

Woda: studnia, wodociąg, rury wodociągowe, krany.

Światło: świeca, lampy, elektryczność, przewody elektryczne.

Ogrzewanie.

Piece kuchenne i pokojowe. Ogrzewanie centralne — rozprawdzenie rurami pary wodnej. Grzejniki elektryczne, gaz.

Mieszkanie w spółdzielni, w osiedlu robotniczym.

Przodownicy pracy. Rozbudowa Warszawy.

Drogi i środki komunikacji.

Miedza — droga polna. Droga przez wieś. Szosa — ubijanie kamieni na szosie — stopy kamieni przygotowanych do naprawy szosy.

Drogi asfaltowe — polewanie jezdni twardniejącą masą asfaltową. Czym jechać — rozmaite pojazdy: wóz drabinia-
sty, półkoszki, bryczka, powóz, rower, motocykl — samochód ciężarowy i osobowy, pociąg, samolot. Jazda wozem i samochodem po dobrej i po złej drodze.

Wypadki na drodze. Jazda na drodze wyboistej i gładkiej. Jak powstaje zeszyt i książka.

Potrzeba dobrych dróg, aby porozumiewać się z sąsiadami, dostać się do miasta lub na wieś, do spółdzielni, na pocztę, do sklepu, na targ, do lekarza itd.; aby przewieźć ludzi, towary, produkty spożywcze. Zestawienie materiału opracowanego poprzednio.

Na lekcjach prac ręcznych dzieci robią dla siebie zeszytik np. do wpisania imion koleżanek i kolegów lub wyrazów zawierających trudność ortograficzną.

Zapoznanie dziecka z kolejnymi czynnościami:

1. złożenie równo arkusza papieru, rozcięcie;
2. przygotowanie okładki;
3. zależnie od warunków, spięcie drucikiem lub zszy-cie nitką.

Porównanie z zeszytem kupionym w sklepie szkolnym lub gdzie indziej.

Wycieczka do introligatorni (związana z obserwacją powstawania książki).

Klasa III

Mówienie

Linia rozwojowa ćwiczeń w mówieniu prowadzi w klasie III w kierunku dłuższych wypowiedzi dziecka ze stopniowym ograniczaniem krótkich pytań i odpowiedzi. Samo tylko lakoniczne polecenie nauczyciela, aby dziecko powiedziało więcej na jakiś temat, nie da pożądanego rezultatu, ponieważ początkowo dziecko ma tylko oderwane, luźne myśli, które może wyrazić bądź samorzutnie, bądź w rozmowie, bądź w formie odpowiedzi na pytanie.

Trzeba mu zatem stworzyć określony punkt widzenia, który by pozwolił powiązać te myśli w logiczną całość. Taką pomoc w przekazywaniu spostrzeżeń stanowi opanowanie dwu podstawowych form mówienia — opowiadającej i opisującej. Omawiając jakiś fakt w formie opowiadania, grupujemy wszystkie spostrzeżenia dotyczące pewnej akcji; przy opisie określamy tylko właściwości danego przedmiotu.

Z chwilą, gdy dziecko zrozumie i wprawi się w użycie praktyczne tych dwóch form, dłuższe wypowiedzi, o których wspomina program, będą miały charakter bądź opowiadania, bądź opisu.

Przechodząc do zbiorowego układania opowiadań w klasie, do prób układania ich przez poszczególne dziecko, nauczyciel może zapytać pewnego dnia, które z dzieci chce samodziel-

nie pokazać innym, jak się opowiada; a gdy jakieś się zgłosi, poleci mu opowiadać, np. jak brało udział w akcji pomocy zimowej, zaдрzewienia itp.

Dla zwiększenia odpowiedzialności dziecka za brzmienie i układ poszczególnych zdań nauczyciel — podobnie jak przy zbiorowym przeprowadzaniu tego ćwiczenia — zapisuje zdanie po zdaniu na tablicy.

Drugą podstawową formą mówienia, z którą zapoznają się dzieci, jest opis. Podobnie jak przy opowiadaniu, również w opisie dzieci będą się ćwiczyć najpierw zbiorowo. Nauczyciel pokazuje całej klasie jakiś przedmiot i zadaje jednemu z dzieci pytanie, np. jaki jest ten przedmiot (kształt, kolor itd.). Z takimi pytaniami nauczyciel zwraca się do wielu dzieci. Po wyczerpaniu głównych właściwości przedmiotu trzeba dzieciom wyjaśnić, że był to opis. Następne opisy wykonują dzieci zbiorowo z zapisywaniem wypowiedzi na tablicy, jak przy nauce opowiadania.

Opisy zaczynamy od przedmiotów łatwych do omówienia, dobrze dzieciom znanych. Powinny to być tzw. przedmioty proste, jak stół, dzbanek, których wygląd zewnętrzny składa się z niewielu elementów. W klasie tej poza opisy oparte na bezpośredniej obserwacji nie wychodzimy.

Z czasem, po nabyciu wprawy przez klasę, opisy takie układają z polecenia nauczyciela poszczególne dzieci.

Praca nad cyklem obrazków różni się znacznie od (występującej w klasie poprzedniej) pracy nad obrazkiem pojedynczym. Cykl obrazków jest swoistą historią obrazkową. Toteż omawiając treść każdego z poszczególnych obrazków cyklu zwracamy uwagę na te elementy, które ulegają zmianie. Zmianę tę wyrażamy redagując pod każdym obrazkiem odmienny podpis, np. 1. Robotnica z dzieckiem idzie do fabryki, 2. Pozostawia dziecko w żłobku, 3. Pielęgniarką kąpie dziecko, 4. Robotnica pracuje, 5. Dziecko bawi się, 6. Matka po pracy przychodzi po dziecko.

Wyodrębniwszy tak kolejne momenty wydarzenia, dzieci z łatwością ułożą ustne opowiadanie na ten temat.

Obmyślenie podpisu pod obrazkiem i tytułu dla całości cyklu stanowi doskonałe ćwiczenie przygotowawcze dla późniejszych streszczeń i planów.

Ćwiczenia w mówieniu łącznie z ćwiczeniami słownikowymi i gramatycznymi zaprawiają dziecko do coraz poprawniejszego posługiwania się językiem ogólnopolskim. Używanie na lekcjach gwary miejscowej może się odbywać tylko pod warunkiem, że nauczyciel zna ją niegorzej od dzieci i potrafi się nią posługiwać.

Pisanie

Gdybyśmy ćwiczenia w pisanu rozbili na dwie grupy — jedną poświęconą nabywaniu mechanicznej sprawności (pisanie ze słuchu, z pamięci, przepisywanie) i drugą przeznaczoną do wdrażania dzieci w samodzielne wypowiedzanie na piśmie swoich myśli (opowiadania i opisy piśmienne), to stwierdzić należy, że na poziomie klasy III powinna panować jeszcze między tymi dwiema grupami ilościowa równowaga.

Pisanie ze słuchu i z pamięci stosujemy, z natury rzeczy na lekcjach, natomiast przepisywanie szczególnie nadaje się do pracy domowej, jakkolwiek dla urozmaicenia toku lekcyjnego należy je przeprowadzać niekiedy również w szkole.

Teksty pisane, które mają służyć do przepisywania, muszą być wolne od jakichkolwiek błędów.

Wypracowania dziecięce mają w klasie III formę opowiadań lub opisów. W czasie ćwiczeń w mówieniu dzieci nauczyły się układać ustne opowiadania lub opisy. Ostatnim ogniwem tych ćwiczeń było zapisywanie na tablicy wyniku obmyślanego zbiorowo lub jednostkowo. Tekst ten powinny wszystkie dzieci wpisać do zeszytów.

Tak otrzymany tekst opowiadania lub opisu stanowić będzie dla dzieci wzór do naśladowania z chwilą, gdy nauczyciel poleci im ułożyć w domu samodzielne wypracowanie na jakiś temat.

Tematy wypracowań powinny być łatwe, zachęcające. Czerpiemy je na tym poziomie wyłącznie z życia dzieci, przy czym należy nadal przestrzegać rozróżnienia między formą opowiadania i opisu: np. wypracowanie „Jak Jaś pomógł ojcu budować dom“ będzie wymagać formy opowiadania, a temat „Nasz ogród“ — opisu.

Długość wypracowań nie powinna przekraczać 8 — 10 zdań, ale dzieci powinny je pisać możliwie często i starannie.

Przy sprawdzaniu wypracowań nauczyciel uwzględnia treść, poprawność wyrażenia, budowę zdań, ortografię i przestankowanie oraz wygląd zewnętrzny tekstu. Pewne poprawki wpisuje nauczyciel sam, inne robią dzieci na podstawie jego podkreśleń.

Wyniki pracy nad cyklem obrazów zapisujemy na tablicy w sposób następujący: u góry na środku tytuł cyklu, następnie jedno zdanie pod drugim w kierunku pionowym, z uwzględnieniem numeracji obrazków. Pomoże to również pod względem graficznym przygotować dzieci do układania i zapisywania w przyszłości planów.

W klasie III po raz pierwszy dzieci zaczynają zaprawiać się do pisania w celach praktycznych. Pierwszą formę stanowią listy do rodziny lub znajomych. Dzieci uczą się adresować, stawiać datę i posługiwać się konwencjonalnymi zwrotami. Układając list zbiorowo, wspólnie ustalają, do kogo, w czym imieniu i o czym chcą napisać. Potem starannie obmyślają i redagują zdania, a w końcu zapisują tekst na tablicy. Prócz tekstu listu należy na tablicy zapisać adres odbiorcy i nadawcy.

Przy nauczaniu ortografii zwrócimy uwagę zwłaszcza na przepisywanie. Będzie ono występowało głównie jako praca domowa ucznia. Każde ćwiczenie zadawane do domu nauczyciel musi omówić i wyjaśnić. W klasie będzie stosować przede wszystkim ćwiczenia oparte na pisaniu z pamięci i ze słuchu.

Ponieważ już w klasie III dzieci zaczynają pisać wypracowania samodzielnie, nauczanie ortografii często powinno mieć charakter zapobiegawczy. Najlepiej wówczas związać

ćwiczenia ortograficzne z tego rodzaju ćwiczeniami słownikowymi, które stanowią przygotowanie językowe do pracy piśmiennej na określony temat. Może się zdarzyć, że będziemy wtedy przyswajali materiał ortograficzny nie przewidziany w programie tej klasy.

Już w klasie III dzieci mogą układać pod kierunkiem nauczyciela słowniki ortograficzne w umyślnie na ten cel przeznaczonych zeszytach.

Również pod kierunkiem nauczyciela mogą sporządzić tablice ortograficzne. Tablice można ilustrować, a wyrazy pisać kolorowymi ołówkami lub atramentem. Litery, na które trzeba w wyrazach zwrócić szczególną uwagę, mogą być wyróżnione także kolorowym ołówkiem lub atramentem.

Jeśli chodzi o ćwiczenia ortograficzne obejmujące wyrazy ze spółgłoską dźwięczną, to systematycznemu opracowaniu podlegają tylko spółgłoski dźwięczne: a) na końcu wyrazów i b) w grupach, w których zachodzi utrata dźwięczności. W pozostałych przypadkach dziecko nie odczuwa trudności ortograficznej, pisząc zgodnie z wymową.

Ćwiczenia w stosowaniu znaków pisarskich (kropki, pytajnika i wykrzyknika) należy oprzeć na gramatyce.

Przecinki przy wyliczaniu nauczyciel opracuje w szeregu ćwiczeń praktycznie.

Czytanie

Wychodząc z założenia, że dziecko opanowało już technikę płynnego czytania w klasie poprzedniej, dążyć będziemy do dalszego usprawniania tej umiejętności, a przede wszystkim do przyzwyczajania dziecka, aby uwzględniało najważniejsze znaki przestankowe. Dużą pomocą okażą się ćwiczenia gramatyczne zaczynające się w tej klasie od praktycznego różnicowania zdań oznajmujących, pytających i wykrzyknikowych.

Umiejętność czytania ćwiczą dzieci również na tekstach pisanych, uprawiając się na listach, wypracowaniach kolegów i rękopisach do gazetki szkolnej.

Dalsza nauka poprawnego i płynnego czytania nie może odbywać się mechanicznie, gdyż wielokrotne powracanie do tego samego tekstu bez zmiany ośrodka zainteresowania może dzieci znudzić. Dziecko powinno nabierać wprawy w czytaniu szukając w tekście odpowiedzi na pytania, przygotowując ilustracje, inscenizacje itp.

W klasie III stosuje się czytanie głośne lub ciche ze zrozumieniem treści. Nauczyciel może polecić całej klasie przeczytać po cichu nową czytanekę dla przekonania się o sprawności dzieci w rozumieniu treści. W tym celu zaraz po ukończeniu czytania przez klasę zadaje dzieciom pytania. Dzieci powinny przyzwyczaić się do samodzielnego cichego odczytywania tekstu. Przeglądanie tekstu w celu znalezienia w nim określonych urywków musi odbywać się zrazu pod kierunkiem nauczyciela, który pomaga dzieciom odnaleźć szukane w tekście miejsca.

Przykładem wzorowego głośnego czytania będzie dla dzieci w dalszym ciągu czytanie nauczyciela. Wszystkie utwory wierszowane, piękniejsze i trudniejsze czytanki odczytuje głośno nauczyciel. Chodzi tu zresztą nie tylko o podanie wzoru, ale także o kształcenie umiejętności wsłuchiwania się w mowę drugiego człowieka.

Głośne czytanie dzieci możemy w tej klasie urozmaicić dzieląc tekst na części, z których każdą odczytuje inne dziecko. Ten sposób, jak również czytanie z podziałem na role nie powinny być narzucane przez nauczyciela, lecz opierać się na zaznajomieniu dzieci z tekstem. Będzie to pierwszy stopień tych prac nad utworem, które doprowadzą w dalszym rozwoju do prób samodzielnych inscenizacji i recytacji zespołowych.

Duże zainteresowanie wywołuje chórálne czytanie w klasie.

Wszystkie te ostatnio omówione odmiany czytania nie nadają się do stosowania przy czytaniu pierwszorazowym.

Stopniowo coraz bardziej zaprawiamy dzieci do czytania w domu. Aby zachęcić do lektury domowej, nauczyciel zapo-

znaje dzieci na lekcji z fragmentami jednej z książek przeznaczonych na lekturę podstawową lub uzupełniającą albo też układa na jej tle opowiadanie nawiązując do przeżyć i doświadczeń dzieci. Jeden z takich dłuższych utworów powinien być przeczytany w całości w klasie, nie należy jednak tej lektury rozkładać na zbyt długi przeciąg czasu, aby uniknąć znużenia.

Utwory łatwe, a wywołujące silne wrażenie, zwłaszcza wiersze, możemy niekiedy pozostawić bez omówienia

Jeśli dziecko nie opanuje techniki czytania ze zrozumieniem treści, lektura sama przez się nie wywołuje w nim należytej reakcji. Toteż w takiej sytuacji przed zapoznaniem się z nową czytanką należy wytworzyć u dzieci odpowiednie zainteresowanie przez pogadankę wstępną, a następnie związać z nią lekturę czytanki. Do tego celu może służyć również rozmowa o pewnych wydarzeniach, wycieczka, obrazek lub nawiązanie do lekcji innych przedmiotów nauczania, np. geografii, przyrody itp.

W klasie III przechodzimy stopniowo coraz bardziej do zadawania nowych czytanek do domu, wybierając do tego celu teksty łatwiejsze i zajmujące.

Po zapoznaniu się z tekstem dzieci wypowiadają się na jego temat samorzutnie i odpowiadają na najogólniejsze pytania, np: Co mi się w czytance najwięcej podobało? Zadawanie pytań wytwarza konieczność powrotu do tekstu, przy czym pytania stają się coraz bardziej szczegółowe, nauczyciel poleca w związku z pewnymi zagadnieniami wybrać i odczytać odpowiednie urywki.

Przy omawianiu czytanek na tym poziomie chodzi tylko o pogłębienie rozumienia treści utworu. W tym celu dzieci wyodrębniają na podstawie tekstu postaci i zdarzenia, ustalają ich kolejność, szukając zależności pomiędzy przebiegiem wypadków a zakończeniem.

Opowiadania i opisy, wprowadzane dotąd w ramach przyswajania dziecku zasadniczych sprawności językowych, wy-

stąpią tutaj jako formy pisarstwa artystycznego, które nauczymy dziecko spostrzegać w utworze literackim. Na razie nie będziemy wcale różnicować pod tym względem własnej praktyki pisarskiej dziecka i czytanego utworu, ale umiejętność obserwowania tych form musimy traktować jako pierwszy krok w kierunku poznania formy językowej utworu. Analogicznie traktować należy rozpoznawanie w dialogu literackim podobieństwa do rozmowy potocznej. Otworzy to dzieciom oczy na jeszcze jedną, niemniej ważną formę pisarstwa artystycznego: jej związek z mową potoczną.

Podstawą takiego omawiania utworów jest bezustanne przeprowadzenie porównań między faktami z rzeczywistości i z lektury.

Stosunek uczuciowy dziecka do opisywanych w czytankach osób i wydarzeń nie może być obojętny, lecz oceniający i krytyczny. Postępowanie bohaterów, wypadki z życia zbiorowego powinny przy umiejętnej pracy nauczyciela poruszyć dziecko do żywego, pobudzać do działania, np. pod wpływem czytanki dzieci zechcą pomóc w odbudowie szkoły itp.

Do wydzielania obrazów z tekstu czytanki prowadzi często zestawienie jakiegoś tekstu z odnoszącą się do niego ilustracją. „A jaki jeszcze obrazek można narysować do tego samego opowiadania, jaki zrobiłbyś rysunek do czytanki N?” itd. Tego rodzaju pytania ułatwiają w dużym stopniu wyszukiwanie tych miejsc w tekście, które stanowią obraz.

Wyróżnianie utworów niewierszowanych i wierszowanych ma charakter wyłącznie praktyczny. Należy zwrócić uwagę na graficzne wyróżnienie strofek. Dzieci znają wiele wierszyków, zgadywanek, przysłów, rymowanek, teraz powinny stwierdzić, że to również wierszyki. Takie ujęcie w klasie III wystarczy.

Przewidzianą przez program tematykę wprowadzamy w powiązaniu z obrazami z otaczającej rzeczywistości, nigdy w formie suchych informacji czy oderwanego od życia omawiania zagadnień.

Chcąc np. na tym poziomie zaznajomić dziecko z życiem współczesnej wsi polskiej można to uzyskać np. przez: odwiedziny, opowiadanie dzieci w klasie o pracy rolnika i jego rodziny na roli, obejrzenie orki pługiem i traktorem w rzeczywistości lub na obrazku, odczytanie opowiadania z życia wsi uspołdzielczonej itp. Pamiętać należy, że im więcej dostarczymy dziecku przeżyć w związku z pewnym tematem, tym silniej zarysuje się on w psychice dziecka, wytwarzając w rezultacie trwałe odpowiedniki wyobrażeniowe, niezbędny jako podbudowa dla dalszego rozwoju jednostki.

Jednocześnie nie należy zapominać o tym, że pojemność psychiczna dziecka w tym wieku jest jeszcze bardzo ograniczona i że wobec tego nie trzeba rozpraszać uwagi nadmiarem szczegółów, lecz skupiać ją na tematach zasadniczych, wskazanych przez program.

W ciągu pierwszych dwu lat pobytu w szkole dziecko nie tylko poznało bliżej fragmenty bezpośrednio otaczającego je świata, lecz zaprawiło się także do chętnego wykonywania określonych obowiązków i funkcji związanych z jego życiem w rodzinie i w szkole.

W trzecim roku nauki nadal rozwijamy te podstawowe właściwości charakteru, na których opiera się wychowanie w państwie o ustroju demokracji ludowej.

Wszystkie elementy wychowania rozwijamy w procesie poznawania najpierw tego odcinka, który jest dziecku bezpośrednio dostępny, stopniowo rozszerzając zakres jego doświadczeń do przejawów życia zbiorowego.

Przy wyborze tematów do ćwiczeń w mówieniu, pisaniu i czytaniu należy mieć na uwadze, że doświadczenia dziecka, podobnie jak w pierwszym i drugim roku nauki, ograniczają się jeszcze do jego najbliższego otoczenia, a więc domu i szkoły. Toteż większość tematów, podobnie jak dotąd, nawiązywać będzie do życia dzieci w gronie rodzinnym i w grupie szkolnej. Ponadto jednak, biorąc pod uwagę zwiększoną zdol-

ność obserwacyjną dziecka, wprowadzimy je w świat szerzy. Weźmiemy za punkt wyjścia osiedle, w którym ono mieszka, i jego najbliższą okolicę, z którą miewa styczność, by stopniowo rozszerzać to do poznawania całego kraju, a nawet i krajów sąsiednich.

Uwagę dziecka kierujemy na życie i zwyczaje mieszkańców, na większe ośrodki pracy, charakterystyczne obrazy przyrody, urządzenia techniczne itp.

Przy omawianiu tych tematów dążyć będziemy nie tylko do zapoznania dziecka z danym zjawiskiem, lecz ponadto do wytworzenia więzi uczuciowej w stosunku do miejscowości rodzinnej, do wywołania dumy z jej piękna i dorobku, do rozbudzenia chęci poprawienia jej braków, np. na podstawie porównań z innymi krajami zaprzyjaźnionymi.

W czasie zwiedzania nie przeciążamy dzieci nadmiarem objaśnień, lecz skupiamy uwagę na charakterystycznych i dostępnych dla dziecka stronach zjawiska, np. wskazujemy szczególnie piękny budynek, podkreślamy stopień odbudowy i wygląd hali fabrycznej, łoskot maszyn itd. Pokazujemy człowieka pracy na różnych placówkach. Ośrodkiem zainteresowania na tym poziomie będzie pojedynczy człowiek w trakcie pracy, np. robotnik przy maszynie, przy warsztacie. Dzieci powinny nauczyć się obserwować jednostkę wykonującą czynności zawodowe i umieć krótko opowiedzieć, co zauważyły.

Na podstawie zaznajomienia się z pewnym odcinkiem życia społecznego, jakim jest miejscowość otaczająca, dzieci uświadomią sobie wzajemną zależność gospodarczą i kulturalną wsi i miasta oraz konieczność wzajemnego wspomagania się.

Materiału pomocniczego do opracowania takiego tematu dostarczy wycieczka dzieci wiejskich do miasta, miejskich zaś na wieś.

Zaznajamiając dzieci z miastem zwracamy ich uwagę na jego wygląd zewnętrzny, na domy, ulice, place, sklepy i wy-

stawy, gmachy, ruch uliczny, oświetlenie, komunikację, mosty, budynek stacyjny, wygląd mieszkańców itd.

Na wsi polecamy obserwacji dzieci miejskich szczególnie: pola, łąki, zalesienie, drogi, zbiorowiska wodne, rośliny i zwierzęta, zabudowania wiejskie, osiedla, młyny i wiatraki, wiejski ubiór itd. oraz nowoczesne zdobycze w dziedzinie technizacji i pozostałości zacofania i zróżnicowania klasowego na wsi.

Ześrodkowując uwagę na najbliższej miejscowości nie wolno jednakowoż dzieci sztucznie zasklepić w środowisku, w którym żyją. Podobnie jak w klasie II, mówiąc o pokarmach, ubraniu i innych wytworach pracy ludzkiej, możemy na lekcjach języka polskiego wybiegać w świat dalszy i zobrazować przy okazji życie oraz pracę pewnych ośrodków przemysłowo-rolniczych w Polsce, a nawet w innych krajach, np. opowiedzieć o kopalni soli w Wieliczce, o hodowli jedwabników, uprawie ryżu, gospodarce w kołchozach itp.

Tematy wspólne z geografią i nauką przyrody powinny być ujmowane odmiennie niż na lekcjach tamtych przedmiotów, raczej anegdotycznie, w formie barwnych powiastek, opowiadań i obrazków z życia ludzi, zwierząt i roślin.

Obrazy związane z życiem człowieka pierwotnego również wiążemy z poznawaniem okolicy, np. opowiadamy, co było dawniej na terenie danej miejscowości.

Podania z okresu przedhistorycznego traktujemy jako baśnie z życia narodu. Dzieci rozumieją już na tym poziomie różnicę między opowiadaniem z rzeczywistości a fantastycznym.

Właściwe obrazy historyczne w tej klasie wprowadzamy warunkowo, o ile w danej miejscowości znajdują się jakieś pamiątki z przeszłości, np. budynki zabytkowe, groby itd., których pochodzenie należy dzieciom wyjaśnić. Najczęściej będą to ślady walk obronnych z Niemcami, Tatarami itd. Należy wyzyskać tkwiący w tych pamiątkach pierwiastek emocjonalny, pobudzić dziecko do samodzielnych poszukiwań, rozmów z sąsiadami itd. Szczególną pieczołowitością otoczymy

wspomnienia dziecięce z czasów ostatniej wojny i okupacji niemieckiej, np. braterstwo polsko-radzieckie w walce itd.

Począwszy od klasy III obowiązkiem nauczyciela jest nie tylko udzielać wyjaśnień poszczególnym dzieciom, lecz pobudzać zainteresowania całego zespołu sprawami dotyczącymi ogółu, koncentrując uwagę dzieci na rzeczach łatwo uchwyt-nych, wśród których żyją, choć ich często nie dostrzegają, jak np. znaczenie portretów i obrazków na ścianach, założenie świetlicy, działanie komitetu rodzicielskiego i opiekuńczego, znaczenie partii w życiu narodu itd. Takie oświetlenie otaczającej rzeczywistości już na tym poziomie jest konieczne, aby dziecko pod kierunkiem szkoły nagromadziło zasób elementarnych wyobrażeń związanych z życiem narodu, którego jest częścią, uzupełniając tym braki wychowania domowego.

Wiadomości o książce i piśmiennictwie mają na celu wytworzenie praktycznych nawyków w zakresie korzystania z książki. Dzieci powinny nie tylko umieć wskazać na żądanie tytuł i nazwisko autora, lecz interesować się tymi danymi samorzutnie, umieć posługiwać się spisem rzeczy, znać zastosowanie rozdziałów. Stopniowo wdrażamy je do stosowania tej wiedzy przy zetknięciu z książką nieznaną. Dzieci otrzymując nową książkę mają tendencję do globalnego zapoznania się z nią. Tego zainteresowania szkoła nie może niszczyć, lecz odpowiednio nim pokierować.

Cwiczenia słownikowe

Cwiczenia słownikowe wiążą się najściślej z praktyką językową: mówieniem, pisanem, czytaniem. Dziecko zdobywa szereg wyrazów, wyrażeń i zwrotów, które wzbogacają jego wiedzę i myślenie oraz usprawniają jego język pozwalając wyrażać się jaśniej.

Zestawianie przedmiotów o cechach kontrastowych i związane z tym dobieranie wyrazów o znaczeniu przeciwnym (wysoki — niski) powinno być oparte na porównywaniu rze-

czywistych przedmiotów, a nie na abstrakcyjnym wyliczaniu cech. Będzie ono również przygotowaniem do opisu czy opowiadania.

Grupowanie wyrazów około określonego tematu na tym poziomie obejmie niewielką ilość wyrazów z zakresu nazw przedmiotów, ich cech i czynności. Nie ma tu mowy jeszcze o synonimice w takim zakresie, w jakim ją wprowadzamy w klasach starszych, a jednak np. przy wypracowaniu zbiorowym zastanawiamy się, czy napiszemy — wiatr, wietrzyk czy wietrzyko; wieje czy dmie itd.

Ustalanie pochodzenia najłatwiej zbudowanych wyrazów wiąże się w dużej mierze z nauczaniem ortografii, czasem z tłumaczeniem niezrozumiałych wyrazów i zwrotów lub gromadzeniem wyrazów do wypracowania. Np. dzieci mają pisać wypracowanie pt. „Czyjej pracy zawdzięczamy to, co jemy na śniadanie“? — grupują więc wyrazy oznaczające nazwy rzemieślników, zastanawiają się nad związkiem między nazwą rzemieślnika a wyrazami, od których ona pochodzi: piekarz — piecze; młynarz — miele itd.

Ćwiczenia gramatyczne

Rozróżnianie zdań oznajmujących, pytających i wykrzyknikowych najlepiej rozpocząć od ćwiczeń w mówieniu. Nadają się do tego przede wszystkim rozmowy nauczyciela z dziećmi oraz samorzutne wypowiedzianie się dzieci. Nauczyciel powinien tak pokierować lekcją, by mówienie dzieci dostarczyło odpowiedniego materiału. Rozróżnianie ograniczy się do właściwego nazywania danego zdania przez ucznia.

Ćwiczenia w wyodrębnianiu grupy podmiotu i grupy orzeczenia opieramy na przykładach zdań, w których orzeczenie wyraża akcję. Należy najpierw zwrócić uwagę na orzeczenie jako na tę część zdania, która zawiera w sobie działanie. Ułatwi to sformułowanie pytania o podmiot tak, aby się zaczynało od zaimka: kto?, a równocześnie uchroni od wysunięcia przez dziecko zamiast podmiotu — dopełnienia inte-

resującego je bardziej w tekście zdania niż podmiot gramatyczny, np.: Jaś dostał ciastko. Należy wprowadzić jedynie termin „podmiot“ i „orzeczenie“ a nie „grupa podmiotu“ i „grupa orzeczenia“. Te ostatnie terminy użyte są w programie tylko dla poinformowania nauczyciela, że idzie tu o podmiot i orzeczenie rozwinięte jako całości. Nie należy też jeszcze dążyć do uświadomienia, czym jest podmiot lub orzeczenie.

Rozpoznawanie rzeczownika opieramy na oglądaniu i nazywaniu przedmiotów, przymiotniki łączymy z obserwowaniem i nazywaniem cech przedmiotów, czasowniki zaś — z wykonywaniem czynności. Nie należy w obrębie rzeczowników, przymiotników i czasowników wprowadzać żadnych podziałów.

Rozpoznawanie formy rodzaju u rzeczowników i przymiotników rozpoczyna się od rodzaju przymiotników; przy wymienianiu cech osób lub zwierząt rozpoznaje uczeń rodzaj przymiotnika na podstawie rodzaju naturalnego, np. czarny kot, czarna kotka, czarne kociątko.

Rodzaj rzeczownika rozpoznaje uczeń na podstawie rodzaju przymiotnika dodanego do niego jako określenie.

Zaznajomienie z czasami należy oprzeć na użyciu tego samego czasownika w opowiadaniu zdarzenia obecnego (teraźniejszego), minionego (przeszłego) i mającego dopiero nastąpić (przyszłego).

Rozpoznawanie głosek dźwięcznych i bezdźwięcznych oprzeć należy na wyczuciu słuchowym i ograniczyć do trafnego nazywania danej głoski.

Na zjawisko utraty dźwięczności na końcu wyrazu należy dziecku zwrócić uwagę w związku z ćwiczeniami ortograficznymi.

Klasa IV

Mówienie

Podstawę ćwiczeń w mówieniu w klasie IV stanowią nadal przeżycia dzieci w związku z doświadczeniami, obserwacją, oglądaniem obrazków oraz lekturą szkolną i domową. Część ćwiczeń stosowanych w tej klasie dzieci poznały już w latach poprzednich (np. zbiorowe układanie opowiadań zaczyna się już w klasie II), równoległe z nimi pojawiają się obecnie nowe, a mianowicie: układanie opisów na podstawie wspomnień, układanie sprawozdań, komponowanie fabuły na podstawie obrazków oraz porządkowanie wypowiedzi dzieci.

Opis na podstawie wspomnień układamy z początku, jak zwykle, zbiorowo. Dzieci otrzymują uprzednio polecenie przyjrzenia się danemu przedmiotowi tak, aby miały jego wygląd świeżo w pamięci. Podobnie jak przy opisie, na podstawie bezpośredniej obserwacji dobieramy przedmioty dzieciom bliskie i nietrudne do omówienia (np. jakieś zwierzę), stopniowo przechodząc do opisu przedmiotów bardziej złożonych, np. klasy, warsztatu pracy rzemieślnika itp.

Przedmiotem sprawozdań powinny być zdarzenia z życia dzieci, najlepiej takie, w jakich brała udział cała klasa lub przynajmniej jej część, np. wycieczki, obchody, uroczystości, pewne lekcje lub ich fragmenty.

Sprawozdania uczą obiektywnego przedstawiania rzeczywistości oraz odróżniania spraw ważniejszych od mniej ważnych, które można pominąć. Stanowią one doskonałe przygotowanie do wielu ćwiczeń występujących w dalszych etapach nauki, a mianowicie: do streszczeń, protokołów, meldunków, raportów.

Aby dzieci nauczyć układania sprawozdań, polecamy im przedstawić na piśmie w paru zdaniach przebieg jakiegoś zdarzenia. Kilka tekstów takiego wypracowania odczytujemy głośno w klasie. Następnie dzieci redagują wspólnie pod kierunkiem nauczyciela ustne sprawozdania. Układając poszczególne zdania przekonują się, że wiele momentów nieistotnych trzeba pominąć, że w sprawozdaniu staramy się o jak najbardziej rzeczowe odtwarzanie faktów, oparte często na cyfrach, z pominięciem tego, co w języku dorosłych nazywa się subiektywizowaniem.

Porządkowanie wypowiedzi dzieci przeprowadzamy w formie ćwiczenia, które polega na sprawdzaniu kolejności momentów treści w jakiejś dłuższej wypowiedzi. Przy okazji nauczyciel uświadamia dzieciom, że kolejność wypowiedzi w opowiadaniu zależy od kolejności momentów akcji; przy opisie natomiast omawia się najpierw całość, a następnie części przedmiotu, np. najpierw powiemy o wielkości pieska, a dopiero potem o kolorze jego uszu, łapek itd. Ćwiczenia te stopniowo wdrażają dzieci do układania planów prostych opowiadań i opisów.

W klasie IV uczniowie układają plany opowiadań i opisów. Zbiorowa praca przy tym ćwiczeniu składa się z następujących ogniw: a) wybór momentów treści w zależności od tematu, b) ustalenie ich kolejności, c) redagowanie poszczególnych punktów planu w formie krótkich zdań oznajmujących (nigdy pytających) lub wyrazu. Wyniki zapisujemy na tablicy.

Komponowanie fabuły na podstawie fragmentu akcji przedstawionej na obrazku powinno opierać się na dokład-

nym zrozumieniu treści obrazka. Komponowana fabuła nie może zbyt szybko odbiegać ani w czasie, ani w przestrzeni od momentu akcji odtworzonej na obrazku. Nie należy bowiem dzieci przyzwyczajać do fantazjowania na temat obrazków i do tworzenia opowiadań, które mają niewiele wspólnego z treścią wyrażoną przez malarza.

Pisanie

W klasie tej ograniczamy ilość ćwiczeń usprawniających wyłącznie technikę pisania. Przepisywanie występuje bądź w związku z potrzebą przepisywania jakiegoś tekstu z tablicy, bądź w połączeniu z wyszukiwaniem w czytankach pewnych urywków o określonym charakterze: opisowych, opowiadających, rymujących się wyrazów itd.

Natomiast rozwijać się będzie stopniowo forma wypracowania jako typ samodzielnej pracy domowej. Treść wypracowań oparta będzie jeszcze wyłącznie na wydarzeniach z konkretnej rzeczywistości, nie na lekturze.

Ćwiczenia przygotowujące do układania planów w związku z pisanem będą polegać na zbiorowym rozpatrywaniu najlepszych wypracowań z punktu widzenia kolejności poruszonych momentów treści i zapisywania wyników.

Treść pierwszych artykułów do gazetki czerpią dzieci z życia szkolnego i pozaszkolnego. Przed dzieckiem stanie po raz pierwszy zagadnienie samodzielnego wyboru tematu i dostosowania formy do treści. I znów nauczyciel powinien pomóc i wyjaśnić, że pewne tematy wymagają form opowiadania (np. „Jak spędziłem święta”), inne opisu (np. „Piękne jezioro”), inne znów (np. „Wycieczka”) — sprawozdania.

Przy pracy nad ortografią i przestankowaniem w tej klasie należy mieć na uwadze następujące wskazówki:

Ćwiczenia oparte na pisaniu z pamięci i ze słuchu będą miały w dalszym ciągu przewagę nad przepisywaniem na lekcji.

W związku z samodzielnymi wypracowaniami i ćwiczeniami słownikowymi nauczyciel będzie zapobiegawczo przeprowadzał doraźne ćwiczenia ortograficzne nie licząc się z systematycznym kursem ortografii przewidzianym na klasę IV. Musi jednak uważać, aby materiał ortograficzny tych dodatkowych ćwiczeń zbytnio się nie rozrastał ze szkodą dla ćwiczeń systematycznych.

W drugiej połowie roku nauczyciel wprowadza normalny słownik ortograficzny organizując szereg ćwiczeń zaprawiających do szukania w nim wyrazów, których pisownia wzbudzić może wątpliwości.

Przy opracowywaniu pisowni spółgłosek dźwięcznych trzeba zwrócić szczególną uwagę na grupę *żk* (w wyrazach typu: *łóżko*). Należy dziecko wdroić do przeprowadzenia właściwej wymiany (typu: *łóżko* — *łoże*, *nóżka* — *nożyna*) uwydatniającej dźwięczne *ż*.

Zakres ćwiczeń dotyczący pisowni nosówek jest zależny od lokalnej wymowy. W niektórych bowiem regionach naturalna i upowszechniona jest wymowa *ę*, *ą* (w wyrazach: *sens*, *konstytucja*) tylko przed spółgłoską szczelinową, zębową, w innych przed każdą spółgłoską szczelinową.

W wypadku, gdyby uczniowie popełniali błędy w wyrazach typu: *kompas*, pisząc *ą* przed spółgłoską (*kapas*), trzeba organizować systematyczne ćwiczenia w poprawnym wymawianiu wyrazów z nosówkami.

Ponieważ nawet w dialekcie kulturalnym upowszechnił się zanik nosowości na końcu wyrazów (daj mi rękę, robie), w związku z tą trudnością należy przeprowadzić liczne ćwiczenia, łącząc zagadnienie wymowy w wygłosie z odpowiednią formą gramatyczną (biernik l. p. rzeczowników żeńskich i ni-
jakich, 1 osoba l. p. czasu teraźniejszego czasowników).

Ćwiczenia w stosowaniu znaków przestankowych wymagają ciągłego nawiązywania do ćwiczeń gramatycznych.

Gdyby dzieci wyprowadzały pisownię wyrazów typu: „*ratują*” i „*ratunek*” z postaci wyrazów pokrewnych, w których

występuje o, np. ratować, ratowanie, należy ten typ trudności ortograficznej poddać specjalnemu opracowaniu, dążąc do uogólniających stwierdzeń, które wiążą zakończenie *-unek* z rzeczownikiem, a zakończenie *-uję, -ujesz* z czasem teraźniejszym czasownika.

Czytanie

W zakresie czytania dążyć będziemy w tej klasie do osiągnięcia wyrazistości i samodzielnego ujmowania treści. Dziecko musi już znać zastosowanie dwukropka, wielokropka, przecinka przy wyliczaniu, odstępów między zakończonymi fragmentami myśli (tzw. a linea) i potrafi je przy głośnym czytaniu uwydatnić. Należy dzieci wdrażać stopniowo do czytania z odpowiednią modulacją głosu. Przygotowaniem do takiego czytania będzie czytanie z podziałem na role, inscenizacja i głośne czytanie nauczyciela jako wzór. Należy również dzieciom polecić przygotowanie się w domu do głośnego czytania, a następnie na lekcji organizować popisy czytania.

Równolegle z ambicją pięknego czytania będziemy w dzieciach rozbudzać zamiłowanie do artystycznego wygłaszania tekstów z pamięci. Nie należy przy tym zapominać, że do tego celu nadają się nie tylko utwory wierszowane, ale również niewielkie urywki prozą, odpowiednio dobrane ze względu na swoją wartość uczuciową, artyzm opisu itd.

W klasie IV można przystąpić już do założenia sekcji żywego słowa lub kółka teatralnego, których zadaniem będzie przygotowywanie inscenizacji, recytacji oraz konkursów czytania.

Omawiając czytanki będziemy dążyć do dalszej wprawy w rozumieniu treści.

Przy omawianiu wierszy otrzymamy jako nowość pojęcie rymu, które wprowadzimy — jak wszystko dotychczas i nadal — na drodze praktycznej orientacji, popartej zastosowaniem nazwy. Odpowiednie ćwiczenia utrwala pamięciowo samo zja-

wisko i zapoznają dzieci z większą ilością materiału przykładowego.

Nie zadowolimy się wyodrębnieniem w utworze zdarzeń lub występujących osób, lecz postaramy się oprócz tego wyszukać w innych utworach, dawniej przeczytanych, podobne zdarzenia i podobne postaci lub też porównać je z wydarzeniami z życia i osobami żyjącymi.

W zakresie opowiadania i opisu świadomie będziemy już teraz pobudzać dzieci do obserwowania utworów literackich przez wyszukiwanie urywków opowiadających i opisowych, wszelako ciągle jeszcze równolegle do tego będziemy zwracać uwagę dzieci na analogiczne formy w ich własnym pisarstwie.

Mówiąc o bohaterach utworów będą dzieci wynajdywać w tekście te miejsca, gdzie przedstawiony został ich wygląd zewnętrzny lub cechy charakteru. Pamiętać przy tym należy, że o ile opis zewnętrzny podany bywa w tekście wprost (np. Janek jest wysoki, ma niebieskie oczy) i wskazanie takiego urywka nie nastręczy dzieciom trudności, o tyle przy określaniu duchowych cech bohatera dziecko musi prócz bezpośrednich wypowiedzi autora umieć oprzeć się na całości utworu i wydobyć rysy charakterystyczne postaci na podstawie przebiegu ich życia i postępowania.

Prócz postaci i zdarzeń program poleca wyodrębnienie w utworach obrazów. Nauczyciel pyta dzieci, jak można by dany utwór zilustrować. Dzieci powinny zgłosić kilka propozycji odpowiadających poszczególnym momentom akcji w utworze. Jest to ćwiczenie odwrotne do układania opowiadania na podstawie cyklu obrazków, pomaga zrozumieć budowę utworu i należy do ćwiczeń przygotowawczych, poprzedzających właściwe układanie planu.

Łatwe z pozoru ćwiczenie, polegające na streszczeniu czytanek, nastręcza dziecku wiele trudności i doprowadza często do relacji dłuższych od samego tekstu. Dobrze będzie uświadomić dzieciom podobieństwo i różnicę między streszczeniem a sprawozdaniem: sprawozdanie dotyczy wydarzeń z życia

i może obejmować większą liczbę faktów, np. sprawozdanie z działalności kółka teatralnego; streszczamy tylko teksty pojedyncze, pisane, drukowane lub wypowiedane.

Redagując zbiorowo streszczenie dzieci ustalają, które momenty treści należy poruszyć, a które pominąć, jako mniej ważne, i wprawiają się w dokonywanie skrótów treści. W tym celu zastępują szereg słów lub wyrażeń jednym uogólniającym słowem lub wyrażeniem, np. zamiast mówić: ojciec Jasia, jego ciotka i babka — powiemy: rodzina Jasia; zamiast opowiadać, jak dzieci krzyczały, klaskały w ręce i śmiały się, można powiedzieć krótko: dzieci cieszyły się.

W klasie IV występują po raz pierwszy sprawozdania z lektury domowej. Dotyczą one najczęściej tych książek z lektury uzupełniającej lub pisemek, które dzieci czytają samodzielnie w domu.

W klasie IV, jako zamykającej propedeutyczny stopień nauczania, tematyka ulega wzbogaceniu i zróżnicowaniu, np. obrazy z życia dzieci i młodzieży obejmują już jej udział w organizacjach.

Tematy dzielą się wyraźnie na dwa cykle: współczesny, związany ze środowiskiem dziecka i jednocześnie wprowadzający w zagadnienia ogólne — społeczne i państwowe, drugi retrospektywny historyczno-kulturalny, będący w korelacji z nauką historii w tej klasie.

Punktem wyjścia opracowywania cyklu pierwszego w dalszym ciągu powinna być najbliższa okolica i uzgodnienie stanu jej zagospodarowania i instytucji oświatowych, jak: spółdzielnie handlowe i produkcyjne, dom kultury, biblioteka, świetlice oraz praca instytucji państwowych i samorządowych, np. na poczcie, stacji kolejowej, w gminie itp.

Wyrabiając krytycyzm w stosunku do braków dostrzeganych w najbliższym środowisku, należy budzić gotowość do ich poprawy przy pomocy zestawień i porównań obrazów z życia, np. złe i dobrze zagospodarowanych, mniej i bardziej kulturalnych środowisk. W programie klas poprzednich dzieci

zapoznały się z pracą robotnika w fabryce, rzemieślnika przy warsztacie, chłopą na roli. W klasie IV muszą poznać, na skutek czego klasa robotnicza i chłopska osiągnęła swe prawa. Na tym poziomie można posłużyć się szeregiem obrazków ukazujących walkę klasową robotników dawniej i obecne stosunki na wsi. Akcentem ostatnim tego tematu jest ukazanie roli Lenina i Stalina jako obrońców doli chłopów i robotników i organizatorów państwa o ustroju socjalistycznym.

Poznanie działalności wielkich uczonych, wynalazców, odkrywców rozbudzi w dzieciach szacunek dla techniki i wiedzy oraz skłoni je do obserwacji dobroczynnych skutków zastosowania techniki na wsi i w mieście (melioracja, elektryfikacja, radiofonizacja itp.). Materiału obserwacyjnego dostarczą wycieczki zbiorowe kierowane przez nauczyciela. Lektura, słuchanie radia będą informować dzieci o coraz to nowych postępach w kraju i ukazywać osiągnięcia innych krajów za-przyjaźnionych.

Obrazki z dziejów naszego narodu stanowią szerokie pole do pracy nad rozwijaniem uczuć patriotycznych. Na tym poziomie program dobiera je z punktu widzenia idei obrony przed naporem germańskim, wspólnej walki armii polskiej i armii radzieckiej oraz wspólnych walk rewolucyjnych Polaków i Rosjan z caratem i wyzyskiem społecznym. W opowiadaniach takich należy wyzyskać materiał anegdotyczny związany z postaciami bojowników i działaczy ruchów rewolucyjnych i wyzwoleniczych. Cykl historyczny dopełniają obrazki z życia kulturalnego w dawnej Polsce i z życia wielkich reformatorów społecznych.

Przy opracowywaniu tych tematów nie należy wyprzedzać kursu historii, lecz omawiać tematy historyczne wtedy, gdy dzieci już zdobyły odpowiednie wiadomości o faktach.

Wiadomości o książce rozszerzają się w tej klasie przez poznanie działalności drukarskiej i wydawniczej. Dziecko zaznajomi się z procesem wytwarzania książki w jego złożonym przebiegu oraz uświadomi sobie różnorodność wytworów tej

działalności (książki, czasopisma, odczyty, plakaty). Samodzielne korzystanie ze spisu treści oraz posługiwanie się słownikiem ortograficznym zwiększy wartość produktywną tej wiedzy.

Ćwiczenia słownikowe

W związku z rozszerzającym się zakresem zainteresowań i tematów dziecko powinno zdobywać nowy zapas słów w zakresie nazw przedmiotów, zjawisk, cech i czynności oraz różnych odcieni stosunków czasowych i przestrzennych.

Materiał słownikowy w tej klasie powinien być rozszerzony nie tylko pod względem treści, lecz także i formy. Dziecko ma zauważyć, że ta sama treść może być wyrażona w różny sposób: przez epitet, porównanie, wyrażenie przenośne, np. włos siwy, włos siwy jak srebro, włos srebrny. W zakresie nazywania stosunków przestrzennych i czasowych uwzględnia się różne ich odcienie, np.: tuż, obok, przyległy, bieżący, w mgnieniu oka, o świcie, rankiem, w mig.

Zestawienie przedmiotów o cechach kontrastowych i dookreślanie wyrazów o znaczeniu przeciwnym może mieć tylko praktyczny charakter, musi wiązać się ściśle z obserwacją określonych przedmiotów i znaleźć zastosowanie w mówieniu, pisaniu czy też stanowić podbudowę do czytania.

Np. stwierdzamy, że ta ulica jest wąska, tamta — szeroka, krótka — długa, cicha — hałaśliwa, pusta — ruchliwa, brzydka — ładna.

Ćwiczenie to nie może przerodzić się w suche katalogowanie wyrazów o znaczeniu przeciwnym w oderwaniu od konkretnych przedmiotów.

Grupowanie wyrażenia wokół określonego tematu obejmuje szerszy materiał niż w klasie poprzedniej, gdyż zaczniemy zwracać uwagę na odcienie znaczeniowe wyrazów, sięgając często do bliskoznaczników oraz wskazując na różne formy wyrażania tej samej treści. Np. samolot, aeroplan, statek po-

wietrzny leci, pędzi, płynie w powietrzu; wielki, błyszczący, lśniący, srebrny itd. Albo: wiatr, wietrzyk, huragan; dmie, wieje, wyje, wścieka się itd.

Zestawienie wyrazów pokrewnych będzie dokonywane często w związku z ćwiczeniami ortograficznymi lub tłumaczeniem znaczenia wyrazu pochodnego, jeśli dziecko zna rdzen-ny i odwrotnie. Ćwiczenie to będzie obejmowało takie wyrazy, jakich związki słowotwórcze łatwo stwierdzić.

Objaśnienie niezrozumiałych wyrazów i zwrotów stosuje się przed czytaniem, w czasie czytania i po czytaniu. Jeżeli w czytance występuje większa ilość niezrozumiałych wyrazów i wyrażeń, należy utwór udostępnić przez wprowadzenie odpowiedniego słownictwa przed czytaniem, np. w związku z wycieczką, oglądaniem obrazka czy odpowiednio zestawionym ćwiczeniem słownikowym.

Najkrótszy sposób wyjaśniania wyrazu polega na zastąpieniu go innym, np. rumak — piękny koń.

Ćwiczenia gramatyczne

Przy rozpoznawaniu rozwiniętego podmiotu i orzeczenia należy ograniczyć się do praktycznej umiejętności podzielenia bez reszty zdania rozwiniętego na dwa człony (podmiot i orzeczenie), rozpoznawanie zaś podmiotu i orzeczenia zasadnicze-go będzie polegało na wskazaniu w podmiocie rozwiniętym i orzeczeniu rozwiniętym najważniejszego wyrazu.

Wprowadzenie terminu „określenie“ należy oprzeć na ćwiczeniach słownikowych.

Rozpoznawanie zaimka i liczebnika, podobnie jak rozpoznawanie rzeczownika i przymiotnika, wiąże się z oglądaniem i nazywaniem przedmiotów oraz obserwowaniem i nazywaniem cech przedmiotów.

Zaznajomienie się z przypadkiem odbywa się na tle zdania i opiera na spostrzeżeniu, że istnieją rozmaite postacie tego samego rzeczownika (bądź przymiotnika). Nie należy wy-

jaśniać znaczenia poszczególnych przypadków ani dokonywać zestawień odmian.

Rozpoznawanie przypadków w zdaniu opieramy na pełnych zdaniach pytających, unikając starannie stosowania samych zaimków (np. nie „Kto?” lub „Co?”, ale „Kto idzie ulicą?” „Co stoi na stole?”).

Rozpoznawanie formy osoby opieramy na spostrzeżeniu, że czasownik zmienia swoją formę zależnie od tego, czy połączymy go z wyrazem *ja (my)*, *ty (wy)*, *on, ona, ono (oni, one)*. Nie należy zestawiać odmian ani też wyjaśniać znaczenia formy osoby.

Rozpoznawanie przysłówka oprze się na ćwiczeniach słownikowych.

Należy zwracać praktycznie uwagę na właściwe stosowanie akcentu wyrazowego w wypadkach odbiegających od ogólnej normy (np. liczba mnoga czasu przeszłego, tryb przypuszczający, niektóre wyrazy pochodzenia obcego, jak *matematyka*, *logika* itp.).

Klasa V

Tematyka

Obrazy z życia dzieci w tej klasie uwzględniają nie tylko zainteresowania światem otaczającym, ale i obcymi krajami. Zainteresowania te należy wyzyskać w celach wychowawczych i wprowadzić dzieci w świat ich rówieśników z bratnich krajów — przy pracy, zabawie, odbudowie i walce z najeźdźcą.

Budzimy również uczucie solidarności w stosunku narodów uciemnionych przez imperializm (np. temat: „Los dzieci w koloniach“). Tematy z tego działu szczególnie rozszerzają horyzonty myślenia, wprowadzają pierwsze pojęcia o współpracy i solidarności ludzi w skali międzynarodowej.

Przeżycia dzieci w tym wieku można bardziej niż dotąd oprzeć na materiale zaczerpniętym z lektury, obrazów, kina. Dlatego też opracowanie tej tematyki nie powinno nastręczać trudności.

Przez ukazanie piękna kraju ojczystego budzimy w uczniach uczucie patriotyzmu. Z najbliższej okolicy, którą głównie przewidywała tematyka w klasach niższych, przenosimy się na teren całej Polski. Nauczyciel ukazuje piękno i różnorodność jej krain ilustrując je reprodukcjami obrazów naszych najlepszych malarzy. Częste posługiwanie się obrazem i nauczanie rozumienia jego wartości będzie szczególnie potrzebne w tej klasie.

Omawiając krajobraz i życie wybranych dzielnic kraju, należy dbać również o wydobywanie różnic ich typów gospodarki, losów historycznych i zwyczajów ludowych.

W ścisłym związku z tym tematem występuje zagadnienie pracy wielkich ośrodków przemysłowych, które ukazujemy na tle obrazów z innych krajów. Będzie to stanowić naturalny środek do pogłębienia świadomości obowiązku pracy w państwie ludowym, ukazania bohaterskiego wysiłku, wytrwałości, odwagi robotnika, jego roli w państwie ludowym, wkładu w odbudowę ludowej ojczyzny i wszelkich osiągnięć przy zastosowaniu socjalistycznych metod pracy (przykład: trasa W — Z).

Korelacja z nauczaniem historii wyraża się m. in. w temacie „Mity greckie“ pokazującym bohaterów uosabiających dążenie ludu do sprawiedliwości, postępu i wiedzy. Barwne te mity greckie, jak również opowiadania historyczne z życia bojowników o sprawiedliwość społeczną w starożytności, zainteresują niewątpliwie dzieci — jedyną trudność stanowić tu będą nazwy obce, trudne do zapamiętania. Zadaniem nauczyciela będzie obmyślenie odpowiednich ćwiczeń pamięci, pożytecznych również dla innych przedmiotów nauczania, jak historia i języki obce.

Ważnym czynnikiem w nauczaniu tego działu są ilustracje, które zaznajomią dziecko ze światem odległych epok. Zgodnie z rozwijającym się w tym wieku zainteresowaniem dla jednostek wybitnych, stawiamy przed oczami dzieci postaci najwybitniejszych Polaków walczących o wyzwolenie narodowe i społeczne. Z życia tych ludzi wybieramy tylko interesujące fragmenty unikając pełnych życiorysów i drobiazgowych charakterystyk.

Jak w klasach poprzednich, tak i teraz będziemy budzić zainteresowanie dla książki, przyzwyczajając dzieci do zwracania uwagi na jej tytuł, autora, rok i miejsce wydania. Wdrażać będziemy również do uważnego, systematycznego „prze-rzucania“ książki w celu zorientowania się w jej treści i poziomie.

Ćwiczenia w zakresie wiadomości o książce i piśmiennictwie wiązać będziemy z coraz częstszym wypożyczaniem książek przez dzieci w czytelnich, bibliotekach i wśród znajomych. Nauczyciel może organizować specjalne lekcje, podczas których dzieci będą się wprawiać w ocenę przygotowanych w tym celu a nieznanych książek.

Na poziomie klasy V dzieci powinny nie tylko nauczyć się posługiwać katalogiem, orientować się w ustawieniu książek w bibliotece, lecz ponadto dojść do przyswojenia sobie elementarnych wiadomości bibliotekarskich w tym stopniu, aby potrafiły samodzielnie ułożyć katalog alfabetyczny, wpisać książkę na kartę czytelnika, uporządkować książki na półce itd.

Lektura

W klasie V wymagania w stosunku do umiejętności czytania zwiększają się nadal. Uczniowie mają czytać wyraźnie, płynnie, z odpowiednią modulacją głosu (zwłaszcza w dialogach), z uwzględnieniem momentów logicznych i uczuciowych. Sprawność tę osiągają stopniowo przysłuchując się wzorowemu czytaniu nauczyciela, uczestnicząc w próbach pięknego czytania oraz przez pracę samodzielną w zespołach artystycznych.

W poprzednich latach nauki podstawą ćwiczeń w mówieniu i pisaniu była konkretna rzeczywistość. Obecnie wysuwa się na plan pierwszy czytanie.

Przy lekturze czytanek szczególnej uwadze polecić należy opowiadania i opisy o charakterze popularnonaukowym. Korzystamy z nich dla rozbudzenia w dzieciach zainteresowania tematami naukowymi i wyrobienia umiejętności posługiwania się tekstem w celu znalezienia w nim potrzebnych wiadomości. Czytanki w klasie V rozpatrujemy coraz bardziej wielostronnie. Przy omawianiu bohaterów utworu nie ograniczamy się do głównych postaci, lecz zwracamy również uwagę na podrzędne. Postępowanie osób działających rozpatrujemy ze

szczególным uwzględnieniem towarzyszących mu stanów psychicznych.

Ustalając główną myśl utworu uczniowie uczą się wyszukiwania w tekście odpowiednich urywków. Pierwsze pojęcie o idei utworu uświadomi uczniom rolę autora, który nie tylko przedstawia pewne wydarzenia, lecz często podaje własną ich ocenę.

Prócz osób i wydarzeń w utworze przedstawiane bywają zazwyczaj także przedmioty martwe i przyroda. Młodzież uczy się dostrzegać w tekstach związek między obrazami przyrody a porą roku i okolicą, zwraca uwagę na opis środowiska, np. przemysłowego, na historyczny charakter szczegółów w opowiadaniach z przeszłości, na zależność opisywanych obyczajów od kraju, ludu itd.

W klasie IV dla dobrania właściwych momentów treści przy omawianiu zagadnień potrzebna była praca zbiorowa klasy, a nawet pomoc nauczyciela, w przeciwnym wypadku uczniowie często odbiegali od tematu i nie potrafili nagromadzić materiału do dłuższej wypowiedzi. Obecnie lepiej rozumieją zagadnienie i łatwiej ogarniają myślą jego zakres, toteż stopniowo przejść należy do samodzielnej pracy.

Program klasy V dużo mówi o powoływaniu się na tekst utworu w celu „wyszukania” czy „wskazania” pewnych jego miejsc. Podkreślić należy, że tekst w klasie V służy nie tylko za źródło cytata w związku z omawianiem treści danego utworu, lecz stanowi również materiał przy opracowywaniu samodzielnego zagadnienia, formy i stylu. I tak: urywek przedstawiający wygląd zewnętrzny Janka może być potrzebny bądź przy omawianiu postaci tego chłopca, bądź też może stanowić samodzielny przykład stylu opisującego.

W klasie tej poprzestajemy na czysto praktycznym odróżnianiu takich właściwości i odmian stylu, z jakimi uczniowie zetknęli się już w czasie nauki (styl opisujący, opowiadający, uczuciowy, czyli liryczny, oraz sentencjonalny, którego przykładem będzie np. myśl autora wyrażona w formie zdania ogólnego, czyli sądu).

Do poznanych uprzednio terminów: określenie (epitet), porównanie, przenośnia, przybywa nowy: uosobienie. Wprowadzamy powyższe środki wyrazu językowego w związku z ćwiczeniami słownikowymi, redakcyjnymi, wypracowaniami, zwracamy na nie uwagę także w lekturze. Nie należy wypisywać z tekstów powyższych zwrotów, raczej będzie się je tworzyć w związku z potrzebą wyrażania określonej treści.

Ćwiczenia w mówieniu i pisaniu

Ćwiczenia w mówieniu i pisaniu w klasie V opierają się w dalszym ciągu na przeżyciach ucznia w związku z konkretną rzeczywistością oraz lekturą czytanek i książek.

W programie występują przede wszystkim nadal typy ćwiczeń stosowane w klasach poprzednich. Różnica polega tylko na zwiększeniu trudności tematu i zastępowaniu zbiorowej pracy formą wysiłku samodzielnego.

Jedynie opisy sytuacji, nowy rodzaj ćwiczeń w tej klasie, przeprowadzać będziemy z początku zbiorowo. Opis sytuacji (np. jarmarku) — to łączny opis ludzi i przedmiotów. Różni się on od zwykłego opisu złożonego przedmiotu (np. rysunku) tym, że zjawiska składające się na pewną całość ujmują się w ruchu. W związku z tą okolicznością powstaje konieczność odtworzenia tempa omawianych czynności. Ponadto ucząc dzieci w tej klasie zwracania uwagi na stany psychiczne bohaterów dążyć będziemy przy odtwarzaniu sytuacji do uchwycenia towarzyszącego jej nastroju, np. radości w opisie święta, ożywienia w opisie zawodów sportowych, spokoju w opisie wieczoru w gronie rodzinnym.

Program klasy V przewiduje prowadzenie dyskusyj na lekcjach języka polskiego. Tematy do dyskusyj czerpać będziemy z życia szkolnego i pozaszkolnego lub lektury. Zagadnienia, dookoła których toczy się dyskusja, muszą być wyraźnie i jasno sformułowane. W zakończeniu dyskusji należy koniecznie podsumować jej wyniki, aby w umyśle dzieci nie powstało wrażenie chaosu. Przebieg dyskusji może być przedmiotem

sprawozdania, co będzie doskonałym przygotowaniem do układania protokołów w następnej klasie. W toku dyskusji uważać należy, aby dzieci występowały kolejno i umiały przestrzegać obowiązujących form dyskusji.

W zakresie sprawozdań program wymaga w klasie V większej niż w latach poprzednich zwięzłości. Stawiając to wymaganie wychodzimy z założenia, że dzieci nabywają stopniowo coraz większej wprawy w obserwacji przedmiotów z jednej strony, z drugiej zaś umiejętność dokonywania skrótów treści przy pomocy uogólnienia.

Utwory malarskie (obrazy) powinny stać się dla ucznia przedmiotem przeżycia, podobnie jak utwory literackie. W związku z tym postulatem omawiamy z uczniami treść obrazów, a więc występujące w obrazie postaci, wydarzenia i przedmioty. Stopniowo zwracamy uwagę ucznia na środki ekspresji malarskiej, jak kształty, barwa, światło, ugrupowanie postaci i przedmiotów. Ćwiczenia te rozpoczynamy od obrazów przedstawiających pojedyncze przedmioty lub osoby, stopniowo przechodząc do krajobrazów i scen zbiorowych.

Mamy w klasie V dużą różnorodność ćwiczeń piśmiennych.

Z wyjątkiem sprawozdań stosujemy jako ćwiczenia piśmienne wszystkie główne rodzaje ćwiczeń w mówieniu, a więc: opowiadania, opisy (nawet opisy sytuacji), streszczenia i plany.

Ponadto w klasie V po raz pierwszy opracowujemy systematycznie wypracowania oparte na lekturze. Tekst drukowany lub pisany może być takim samym źródłem tematyki, jak rzeczywistość konkretna, np. jak młodzież pomaga w odbudowie kraju — dzieci mogą opisywać zarówno na podstawie czytanki, jak w oparciu o własne doświadczenia.

Pierwsze wypracowania dziecięce na podstawie lektury, podobnie jak wypracowania na tle przeżyć, muszą mieć określoną jasno formę: opowiadania, opisu lub streszczenia, np. opis fabryki na podstawie czytanki o życiu robotników. Uczniom łatwiej będzie trzymać się tej z góry ustalonej formy, jeżeli będą pisać wypracowania mniej więcej tej samej dłu-

gości. co w klasie poprzedniej, nie bowiem fałszywszego niż automatyczne wydłużanie wypracowań z roku na rok. W klasie V nacisk należy położyć na opanowanie nowego rodzaju wypracowań: opisów sytuacji z życia i tematów z lektury.

Trudniejsze wypracowania lub ich fragmenty, a nawet artykuły do gazetki i listy do instytucji najlepiej układać wspólnie na lekcji. Należy również zwrócić uwagę na bardziej szczegółowe w stosunku do lat poprzednich omawianie wypracowań napisanych w klasie, zwłaszcza prac najlepszych, gdyż na nich będą się uczniowie wzorować. Przy omawianiu wypracowań wskazujemy zawarte w nich trafne ujęcia, obrazy, wyrażenia itd.

Wiele stosunkowo miejsca poświęcamy pisaniu planów. Występują przy tym dwa rodzaje ćwiczeń: bądź układanie planu gotowego tekstu (czytanki lub wypracowania), bądź komponowanie planu na podstawie tytułu zamierzonego opowiadania, opisu itd.

Pracując nad ortografią i przestankowaniem bierzemy pod uwagę to, że od klasy V począwszy zakres stosowania ćwiczeń opartych na pisaniu z pamięci i ze słuchu maleje. Pisanie ze słuchu będzie miało przede wszystkim charakter sprawdzający.

Materiał ortograficzny klasy V opiera się na uznaniu następujących form za przeważające w pisowni języka polskiego:

1. pisownię *om*, *on*, *em*, *en* zgodnie z wymową,
2. pisownię fonetyczną przedrostków *z—*, *s—*,
3. pisownię fonetyczną zakończeń wyrazów *-cki*, *-ctwo*, *-stwo* itp.
4. *i* po spółgłosce słyszane jako *j* w wyrazach zapożyczonych (wyrazy typu: *Maria*),
5. rozłączną pisownię części *bym*, *byś*, *by* itd.,
6. łączną pisownię *nie*.

Cały zatem wysiłek ucznia nauczyciel powinien skierować ku opanowaniu odchyleń od formy panującej i przyswojeniu pisowni wyrazów stanowiących odstępstwo od zasady form panujących (materiał podany w programie).

Ćwiczenia w stosowaniu znaków przestankowych należy nadal wiązać z nauką gramatyki.

Ćwiczenia słownikowe

Wraz ze stopniowym rozszerzeniem się horyzontów myślowych ucznia wzbogacać będziemy również zapas wyrazów oznaczających nazwy nowopoznawanych przedmiotów, cech, czynności, stosunków przestrzennych i czasowych.

Dziecko do tej pory dostrzegało zewnętrzną stronę życia, obecnie powoli zacznie swe zainteresowania kierować na przejawy życia psychicznego. W związku z tym wysuwa się potrzeba rozszerzania zakresu wyrazów oznaczających nazwy prostych przejawów życia psychicznego, np. strach, ciekawość itd. Ćwiczenia te należy oprzeć na obserwacji faktów życiowych, postaci malarskich, czasem na lekturze. Wokół dostrzeżonego zjawiska grupujemy odpowiednie wyrazy i wyrażenia, np. strach, lęk, przerażenie, obawa, trema; wielki, okropny, straszny, lekki; przejął, opanował, opadł; skamienieć ze strachu, włosy stanęły na głowie, serce zamarło itd.

W związku z ugrupowaniem wyrazów będziemy zwracali uwagę na dokładność wyrażenia, podkreślanie wartości uczuciowej przez użycie odpowiednich bliskoznaczników, np. koń, szkap, rumak), na obrazowość formy językowej osiągniętej przez odpowiedni epitet, porównanie, przenośnię, uosobienie.

Wieloznacznikami zajmujemy się z okazji redagowania zdań, w których one występują, a co do których nie powinno być wątpliwości, o jakie znaczenie wyrazu chodzi. Nie zniechęcając ucznia do gwary, uwzględniając ją od czasu do czasu nawet jako język opowiadania nauczyciela, będziemy systematycznie zwracali uwagę, aby uczeń mówił poprawnym ogólnopolskim językiem.

Gramatyka

Nauka o głosce

Nauka o głosce musi być prowadzona metodą pogładową. Obiektem... doświadczenia powinien być sam uczeń, on powi-

nien obserwować ruchy własnych organów mowy za pomocą dotyku (wiązadła głosowe) czy wzroku (przy pomocy lusterka — ruchy warg, języka, podniebienia miękkiego).

Przed przystąpieniem do nauki głosowni nauczyciel powinien zdać sobie sprawę z właściwości wymowy zespołu klasowego. Znajdzie zapewne odchylenia od czystej wymowy, np. wymowa spółgłosek *r h ł*, grup spółgłoskowych *szcz, tsz* itd. Demonstrując poprawną wymowę ułatwi uczniom nabyć jej przez zorganizowanie ćwiczeń w zbiorowym czy jednostkowym wygłaszaniu.

Słowotwórstwo

Naukę o budowie słowotwórczej wyrazu zwiążemy z ćwiczeniami słownikowymi. Już w klasie III młodzież „ustalała pochodzenie najłatwiej zbudowanych wyrazów“, w klasie IV „zestawiała wyrazy pokrewne i w dalszym ciągu ustalała pochodzenie wyrazów“. Na lekcjach ćwiczeń słownikowych chodziło o cel praktyczny, o bogacenie słownika ucznia, na lekcji gramatyki należy temu zagadnieniu nadać charakter teoretycznych rozważań: nazywanie części słowotwórczych i określanie ich roli w wyrazie.

Pracę nad wyszukiwaniem rdzenia wyrazów pokrewnych trzeba rozpocząć od rdzenia o nieziennej postaci głoskowej, np. dom, domek, domownik, następnie przejść do rdzeni obocznych, ale takich, w których granica rdzenia nie jest zatarta np. star-y, starz-ec. Niejasne byłyby przykłady typu: sąsiad, sąsiedztwo, Słowak, słowacki.

Słowotwórstwo daje możliwość pogłębienia wiadomości z głosowni, przy odcinaniu przyrostka i przedrostka musi młodzież wykazać znajomość podziału wyrazów na głoski, np. wąs-ik, a nie wąs-ik, pń-iak, a nie pni-ak.

Należy z góry udaremnić możliwość mieszania przez uczniów dwóch pojęć: rdzeń—temat oraz: przyrostek—końcówka. Trzeba wyraźnie przeciwstawić sobie te pojęcia. Końcówka

zmienia przypadek lub osobę tego samego wyrazu, nie zmienia natomiast jego znaczenia. Przyrostek rozstrzyga o różnym znaczeniu rozmaitych wyrazów tej samej rodziny.

Akcent

Wiadomości o akcencie oprzemy na doświadczeniach słuchowych — chóralnym wygłaszaniu, od którego przejdziemy do graficznego oddzielania sylab i określenia miejsca akcentu. Następnie sformułujemy zasady akcentowania w języku polskim — miejsce stałego akcentu w wyrazie, wyrazy bez akcentu, odchylenia od zasady.

Dla lepszego wyjaśnienia miejsca akcentu w języku polskim można go porównać z miejscem akcentu w innym języku słowiańskim. Porównanie języka polskiego z językiem czeskim wykaże, że miejsce akcentu może być różne (na pierwszej sylabie w języku czeskim, na przedostatniej w języku polskim), zwrócenie uwagi na akcent w języku rosyjskim wprowadzi zagadnienie akcentu ruchomego, nie związanego z żadną sylabą.

Przypomnienie poznanych części mowy

Powinno nastąpić przez przerobienie kilku lub kilkunastu ćwiczeń. Należy poprzestać na rozpoznawaniu ich na podstawie jednej lub kilku cech znamienych (sposób dopytywania się, znaczenie).

Obserwacja wyrazów powinna odbywać się stale na tle zdania, bo wtedy zarysowuje się wyraźnie forma wyrazu oraz jego funkcja. Obserwacja rzeczownika i przymiotnika na tle zdania powinna doprowadzić do pogłębienia wiadomości o zdaniu; podział zdania na grupę podmiotu i orzeczenia, przynależność wyrazów w zdaniu, rola podmiotu i orzeczenia i określeń ukaże się jasno przy określaniu przypadku, rodzaju i liczby rzeczownika i przymiotnika, przy obserwacji tematu i końcówki.

Należy uprzytomnić młodzieży różnicę rodzaju rzeczownika i przymiotnika: każdy rzeczownik jest jednego z trzech rodzajów, natomiast przymiotnik przybiera rodzaj zależnie od rzeczownika, który określa. Zagadnienie rodzaju przymiotnika w liczbie mnogiej należy do najbardziej zaniedbanych w nauce szkolnej, toteż musimy mu poświęcić specjalną uwagę — odmienić przymiotnik w liczbie mnogiej z rzeczownikiem męskim osobowym, następnie z rzeczownikiem męskim nieosobowym, żeńskim i nijakim i wykazać dwa rodzaje przymiotnika, męskoosobowy i rzeczowy.

Program nie wymaga zaznajomienia młodzieży z podziałem rzeczowników na deklinacje, należy jedynie nauczyć odmieniać rzeczowniki oraz przymiotniki i przeprowadzić obserwację szeregu deklinacyjnego.

Nie można pominąć lekcji o charakterze praktycznym — mających na celu wdrażanie młodzieży do używania poprawnych form deklinacyjnych. Dlatego nie można pominąć odmiany żeńskiej rzeczowników męskich, odmiany przymiotnikowej rzeczowników oraz osobliwości odmiany rzeczownika.

Zagadnienie odrębności gwarowej najbliższej okolicy zostało wprowadzone do programu tej klasy jako pierwsze zasygnalizowanie różnicowania języka. Młodzież wnosi do szkoły język swego najbliższego otoczenia, a uczy się władać językiem ogólnopolskim; chodzi więc o wyjaśnienie jej różnic istniejących w jej ojczystym języku, szczególnie zaś o zwrócenie uwagi na różnicę wymowy i słownika.

Klasa VI

Tematyka

W tej klasie tematyka uwzględnia cykl zagadnień w ujęciu historycznym, doprowadzając je do wieku XVIII. Cykl ten (tematy 1 — 4) należy opracowywać w ścisłej korelacji z nauką historii, przy czym historia będzie przygotowywała materiał faktyczny dla polonisty, a lekcje języka polskiego dadzą pogłębienie i oświetlenie zjawisk literackich i kulturalnych danych epok w ścisłym powiązaniu z zagadnieniami gospodarczo-społecznymi. Tematy 4, 5, 6 stanowią również cykl historyczny, niezależny już jednak od toku nauczania historii. W tym cyklu najsilniej występują momenty wychowawcze i ideologiczne. Przez pokazanie portretów biograficznych bojowników o wyzwolenie społeczne i narodowe w przeszłości wiążemy nasze tradycje postępowe z dalszymi ruchami o wyzwolenie społeczne o charakterze międzynarodowym.

Ukazując udział Polaków w walkach Komuny Paryskiej, w Wielkiej Rewolucji Listopadowej, w wojnie hiszpańskiej doprowadzamy młodzież do zrozumienia międzynarodowej solidarności wszystkich ludzi pracy i wprowadzamy w zagadnienia Polski Ludowej.

Na tym poziomie pozostawiamy jeszcze dziecko w sferze dostępnych mu zainteresowań. A więc z zagadnień współczesnych wybieramy stosunek do człowieka i zbiorowości w pań-

stwie socjalistycznym, jako podstawowe w kształceniu moralno-społecznym, ukazujemy obrazy z życia dzieci i młodzieży w Polsce i w innych krajach na tle dzisiejszej rzeczywistości nie tylko w szkole i w organizacjach, lecz również przy pracy zawodowej. Budzenie zainteresowań młodzieży życiem w innych krajach (zapoczątkowane w klasie V) rozwija nadal temat 8 pogłębiając poznanie stosunku autorów do świata przyrody i piękna ziemi ojczystej.

Nauczyciela nie obowiązuje w pracy trzymanie się kolejności tematów — przeciwnie, dobry dydaktyk znajdzie powiązania różnorodne, które mogą urozmaicić tok lekcyjny; np. czytanki z tematu 1 można związać z czytankami z tematu 7 i 10, ukazującymi życie i pracę młodzieży w Polsce dzisiejszej. Przy opracowywaniu tematu 3 i 4 nie należy kłaść nadmiernego nacisku na dane biograficzne wymienionych w programie autorów, lecz dbać o to, by młodzież zdawała sobie sprawę, z jaką epoką związana jest ich twórczość i co wniesli do kultury polskiej. Pożądane jest oparcie się na materiały ilustracyjny, pokazanie pierwodruków, portretów, faksimili, autografów itp.

Lektura

Przystępując do realizacji programu lektury w klasie VI nauczyciel powinien stopniowo przejść do rzeczy nowych w porównaniu z latami poprzednimi, jak opisy postaci literackich, sprawozdania piśmienne z lektury domowej i notatki z lektury.

Wprowadzi też sylwety literackie wybitnych pisarzy. Opracowanie czytanych utworów nie powinno być zbyt szczegółowe. Z nasuwających się w związku z nimi zagadnień należy uwzględniać przy poszczególnych lekturach tylko te, które wyraźnie się zaznaczają, a których ujęcie w utworze jest dostępne dla ucznia tej klasy.

Uczeń poznając stopniowo w różnych utworach różne składniki ich treści i formy powinien nauczyć się czytać samodzielnie i ze zrozumieniem. Do ćwiczeń w wygłaszaniu

przeznaczamy na tym poziomie prócz wierszy również krótkie, wartościowe utwory prozaiczne lub ich fragmenty. Przy opracowywaniu planów czytanek należy zwrócić uwagę na jednolitość ich ujęcia.

Przy analizie utworów literackich konieczne jest głębsze niż w klasie V wiązanie jej z zagadnieniami z teorii literatury.

Natomiast będziemy unikać wyodrębniania tych wiadomości jako oddzielnych tematów, nie zrobimy z tego pod żadnym pozorem samodzielnych wykładów, lecz zwiążemy je ściśle z opracowywaniem żywego tekstu literackiego zaczerpniętego bądź z wypisów, bądź też ze spisu lektury.

Podstawowe rozróżnianie gatunków opowieści autorskiej, jak opowiadanie, nowela, powieść, będzie miało na celu uporządkowanie dotychczasowych doświadczeń młodzieży w tym zakresie. Nie będziemy więc wprowadzać drobiazgowych analiz, lecz ograniczymy się tylko do praktycznych rozróżnień z podaniem najbardziej uchwytnych cech najpierw ilościowych (rozmiary), a potem wynikających stąd cech jakościowych (nieskrępowana swoboda w rozbudowaniu tła powieści i wielość tematów oraz zredukowanie tła i ograniczenie fabuły do niewielu wydarzeń w noweli).

Język utworu literackiego będziemy ściśle odróżniać od mowy potocznej, w której uwydatnimy przede wszystkim jej wartość komunikatywną w przeciwieństwie do obrazowości języka literatury. Program określa wyraźnie, jak daleko możemy się posunąć w szczegółach charakterystyki.

Wiadomości o wierszu będą w klasie VI podsumowaniem dotychczas zdobytych doświadczeń. Przypomnimy w ten sposób materiał z niższego szczebla nauczania i przygotujemy grunt do poznania dalszych elementów wiersza, które wystąpi w klasie VII.

Cwiczenia w mówieniu i pisaniu

Jako nowy typ wypracowania wystąpi w klasie VI opis krajobrazów, który będzie obejmować pewien określony frag-

ment. Opis krajobrazu powinien opierać się na obserwacji, a nie na konwencjonalnych uogólnieniach.

Opisy osób rzeczywistych i postaci malarskich powinny opierać się na dokładnej obserwacji, opisywanie postaci literackich — na dokładnej znajomości materiału. Opisy tego rodzaju zwiążemy z umiejętnością obserwowania i nazywania zewnętrznych przejawów życia psychicznego.

Troskliwą opieką należy otoczyć wszelkiego rodzaju sprawozdania. Jest to forma niezmiernie ważna zarówno ze względów szkolnych, jak i życiowych. Położymy również nacisk na streszczenia żądając, aby one w większym stopniu odpowiadały pewnym sprawdzianom logicznym niż w klasach młodszych.

Poczynając od klasy VI coraz większy nacisk będziemy kłaść na używanie właściwej techniki wypowiedzania się w obrębie danej formy. Uświadomienie różnic między opowiadaniem, opisem, sprawozdaniem i streszczeniem powinno wpłynąć dodatnio na sposoby wypowiedzania się w zakresie tych form.

W dalszym ciągu uczniowie układają pewne opowiadania i opisy tylko w formie planu. Plany w klasie VI powinny mieć charakter przejrzystości i logicznie zrobionych notatek.

Prócz korespondencji prywatnej uczniowie prowadzą korespondencję z innymi szkołami, która z kolei może zamienić się w korespondencję prywatną poszczególnych dzieci. Ponadto powinni zetknąć się z pewnymi formami piśmiennictwa użytkowego, jak ogłoszenia, zawiadomienia, meldunki, raporty.

Poczynając od tej klasy uczymy konsekwentnie zabierania głosu w dyskusji i sztuki wypowiedzania się publicznego.

Cwiczenia słownikowe

Opracowując materiał ortograficzny klasy VI pamiętamy o następujących formach przeważających w pisowni języka polskiego.

1. *í* po spółgłosce słyszany jako *j* w wyrazach zaoży-
czonych (typ: Maria).
2. rozłącznej pisowni cząstek *bym, byś, by*.

W dalszym ciągu systematycznemu opracowaniu podlega to tylko, co jest odstępstwem od formy przeważającej w pi-
sowni, a więc np. łączne pisanie tzw. wyrażen przysłówkowych
(przyimkowych) typu: naprzód, wreszcie.

Materiał ortograficzny klas VI—VIII należy wiązać w jak
najszerszym zakresie z systematyczną nauką gramatyki.
W pracy nad ortografią uczniów powinni przyjść poloniście
z pomocą nauczyciele wszystkich przedmiotów utrwalając jak
najczęściej przy pomocy tablicy nowowprowadzone wyrazy
o trudnej pisowni. Szczególnie ważne zadanie staje przed na-
uczycielami języków słowiańskich, którzy powinni uwydatniać
związki pokrewieństwa językowego i uzgadniać pisownię pol-
skich wyrazów (w szczególności z *ó* niewymiennym i *rz* niewy-
miennym oraz *h*) powołując się na odpowiedniki słowne w ję-
zyku rosyjskim czy czeskim itp.

Podobnie jak w klasach poprzednich, ćwiczenia słowniko-
we wiąże się ściśle z ćwiczeniami w mówieniu, pisaniu i czy-
taniu.

W związku z układaniem różnych rodzajów opisu, jakie
występują w tej klasie, uczeń powinien poznać szereg wyrazów
oznaczających nazwy cech, czynności, ruchów, barw, kształ-
tów. Szczególnie ważne będą tu wyrazy związane z opisem osób;
uczniowie w tym zakresie mają wielkie braki. Podobnie przy
opisie bardziej złożonych przedmiotów z nowoczesnej techniki
dzieci powinny oswajać się ze słownictwem technicznym, na-
turalnie w obrębie najpopularniejszych wyrazów. Opisy kraj-
obrazów będą wymagały między innymi usprawnienia słowni-
ka ucznia w zakresie nazywania stosunków przestrzennych.

Protokoły i sprawozdania wymagają słownictwa uspraw-
niającego styl w związku z nazywaniem stosunków czasowych.
Dyskusje, uchwały, wnioski, protokoły wymagają usprawnie-
nia słownictwa związanego z życiem społecznym itd.

W dalszym ciągu zwracamy uwagę ucznia na obrazowe środki wyrazu: przenośnie, uosobienia, porównania, epitety — określenia. Bliskoznaczniki wyzyskamy dla dokładnego, obrazowego odtworzenia treści z wydobyciem wartości uczuciowej wyrazu, np. szkapina — koń — rumak.

Nie należy stosować ćwiczeń polegających na wypisywaniu z tekstu różnych przenośni. Można jednak polecić wybrać z odpowiedniego tekstu wyrażenia bezpośrednio związane z danym tematem, np. samolot: leciał, szybował, kołysał się; wśród nich wyróżniać wyrażenia o znaczeniu przenośnym, uosobienia itd. Uczniowie dawniej zwracali uwagę na związki etymologiczne wyrazów (stolarz — stół), obecnie zajmujemy się grupą wyrazów, które zmieniły znaczenie w życiu nowoczesnym, a ich związki etymologiczne zacierają się w świadomości ogółu: sklep, miednica, ołówek, ręcznik, bielizna. Jest to zjawisko, które dzieci interesuje, a jednocześnie pogłębia odczuwanie języka ukazując w nim pewne perspektywy historyczno-kulturalne.

Gramatyka

Pracę nad zaimkiem najlepiej rozpocząć od wskazania jego roli zastępczej. Odmianie zaimka poświęcimy dużo uwagi ze względu na brak poczucia u młodzieży przynależności form zaimkowych.

W nauce o czasowniku ważnym zagadnieniem jest odróżnienie postaci dokonanych i niedokonanych. Jest to zagadnienie na ogół nie dość dokładnie opracowywane dotychczas w szkole, a bardzo ważne dla zrozumienia form czasownikowych.

W nauce o wyrazie niektóre tematy powinny być przerabiane w formie ćwiczeń praktycznych np. odmiana zaimka, zwłaszcza użycie form równoległych zaimka, odmiana liczebników, zwłaszcza zbiorowych, użycie trybów i imiesłówów przysłówkowych w zdaniu.

Znajomość części mowy nieodmiennych powinna ograniczyć się do wyraźnego ich odróżnienia. Najłatwiej tego nauczymy przez wskazanie zgoła odmiennej ich funkcji. Mylenie przy-

słówka z przyimkiem wynika z podobieństwa nazwy, przyimka ze spójnikiem, z podobieństwa postaci. By wyjść z chaosu, należy najpierw omówić przysłówki wskazując na jego łączność z częściami mowy odmiennymi (ma wyraźne znaczenie i pełni w zdaniu samodzielną funkcję). Następnie należy przeciwstawić przyimek spójnikowi (przyimek stoi przy wyrazie i „rządzi nim“, spójnik między dwoma wyrazami lub zdaniami).

Punktem wyjścia omawiania właściwości gwarowych będzie gwara, z którą młodzież się styka. Później dopiero zemonstrujemy inną przez wzorowe odczytanie jakiegoś tekstu gwarowego lub przez udostępnienie audycji regionalnej. Omówimy tylko najprostsze cechy gwarowe, np. mazurzenie, pochylanie samogłosek, wymowa nosówek itd. Przy objaśnianiu pojęcia języka ogólnopolskiego ograniczymy się do zakreslenia jego zasięgu, a powstanie jego omówimy w pogadance o początkach kultury polskiej.

Klasa VII

Tematyka

Tak jak w klasie VI, występuje w tej klasie rozbieżność tematów na dwa działy:

I — (tematy 1—5) obejmuje zagadnienia w pewnym ujęciu historycznym, od wieku XVIII do czasów dzisiejszych.

II — (tematy 6—9) wysuwa szereg problemów ideologicznych w oparciu o współczesność i jej tradycje w przeszłości.

Nauczyciela nie obowiązuje w żadnym wypadku trzymanie się tego podziału w realizacji lekcyjnej. Wprost przeciwnie: tematy I i II grupy mogą, a nawet muszą przeplatać się, gdyż inaczej grozi niebezpieczeństwo wpadnięcia w schematyzm. Chodzi tylko o to, by to przeplatanie się było celowe i planowe. Możliwości tu są bardzo bogate. Można np. zacząć pracę od tematu 1, by zachować chronologię, ale połączyć z nim temat 6, traktując go jako kontynuację tradycji postępowej myśli polskiej. Można jako pewną całość wziąć tematy 2, 7 i 9 albo 6, 3 i 8 itd. Przy każdym z licznych możliwych układów musi być zachowana jakaś myśl, która by wiązała tematy w grupy pokrewnych zagadnień.

W żadnym wypadku nie wolno omawiania tematyki zastąpić w tej klasie propedeutyką historii literatury czy historii. Zachowując ciąg chronologiczny w ramach tematów 1—3 i wiążąc z tym ciągiem pozostałe tematy, opieramy się na wiado-

mościach młodzieży z dziedziny historii, ale pozostajemy przy tym nauczycielami języka polskiego, nie historii.

Bardzo silnie zaznaczony w tematyce klasy VII jest moment wychowawczy. Interpretacja odpowiednio dobranych czytanek i utworów musi iść w kierunku wydobywania obrazu postępowego nurtu w Polsce od XVIII w. począwszy, aby na tym tle młodzież poznała i rozumiała nie tylko znaczenie wybitnych postaci bojowników o wyzwolenie społeczne i narodowe w Polsce, ale i sens ich poglądów i walk w stosunku do obecnej rzeczywistości, a także związek ich myśli i działania z postępowym nurtem w innych krajach.

Ten sam związek z innymi krajami w dążeniu do ugruntowania pokoju i społecznej sprawiedliwości należy wydobyć z tematyki związanej z rzeczywistością obecną (np. tematy 8 i 9). Wysunie się przy tym w sposób naturalny przodująca rola Związku Radzieckiego.

Wielką rolę odgrywa tu także tematyka związana z zagadnieniami kultury (tematy 4 i 5). Mają one na celu nie tylko danie młodzieży pewnych wiadomości o dawniejszych i nowszych artystach polskich, ale i zbliżenie jej do różnych dziedzin sztuki, wyrobienie wrażliwości estetycznej. Dlatego przy omawianiu tych tematów konieczne jest opieranie się na materiale ilustracyjnym. Samo poznanie nazwisk i tytułów, a nawet szczegółowsze informacje teoretyczne nie osiągną tego celu, o który chodzi w programie.

I w ogóle należy stale pamiętać, że w tej klasie zadaniem nauczyciela języka polskiego jest osiągnięcie za pośrednictwem odpowiedniego doboru utworów i odpowiedniej ich interpretacji tych celów poznawczych i wychowawczych, które wynikają z założeń szkoły ogólnokształcącej. W końcowej klasie przedlicealnej uświadomienie tego jest szczególnie ważne.

Niewłaściwe więc byłoby omawianie np. tematu 6 pod kątem zdobycia szczegółowych wiadomości o partiach politycznych w ruchu wyzwoleniczym: to należy do historyka. Nie będziemy zatem przy syntetycznym ujmowaniu materiału (co jest

konieczne jako zabieg stosowany systematycznie) zadawali pytań w rodzaju: Jaki był program partii PPS? Jakie poglądy wyznawał i co zdziałał Waryński? itp. Leczą: Z jakich utworów i czego dowiedzieliśmy się o PPS — Lewicy? Jakie momenty z życia Waryńskiego podkreśla wiersz Broniewskiego? itp.

Lektura

W klasie VII przy opracowaniu lektury będziemy uwzględniać oprócz rodzajów uprawianych w klasach poprzednich niektóre bardziej skomplikowane. A więc od opisu postaci literackich przejdziemy stopniowo do możliwie pełnej ich charakterystyki; streszczenia rozciągniemy na utwory obszerne, przy czym jako pomoc w tym dziale traktować będziemy plany, które w tej klasie muszą być układane systemem punktów i podpunktów. Ponadto wprowadzamy ćwiczenia w wypowiadaniu umotywowanych sądów w związku z zagadnieniami związanymi bezpośrednio lub pośrednio z lekturą; przykładem zagadnienia pierwszego typu może być „Dlaczego między Soplicami i Horeszkami panuje waśń?“, przykładem drugiego — „Co uczyniła Polska Ludowa z pałacami dawnych magnatów i kto na tym zyskał?“.

Przy doborze lektury należy w klasie VII kłaść duży nacisk na utwory popularnonaukowe, związane przede wszystkim z tematem 6.

Dział „Podstawowe wiadomości z nauki o literaturze“ ma w tej klasie charakter zamknięcia materiału przerobionego w latach poprzednich. Uzupełniamy więc wiadomości o rodzajach literackich przez wprowadzenie wiadomości o cechach wyróżniających poezję dramatyczną, a jednocześnie wskazujemy, że elementy liryki, epiki i poezji dramatycznej mogą wchodzić do różnych utworów literackich; będzie to złagodzeniem tej schematyczności, którą musieliśmy stosować mówiąc o gatunkach literackich w latach poprzednich. Sprawy związane z elementami utworów literackich oraz z językiem dzieła literackiego pogłębiany ukazując społeczne ich walory (postaci typowe dla

grup społecznych, gwara) oraz stylizację artystyczną (rola archaizmów, gwary itp.). Głębiej też niż dotychczas postawimy sprawę ideologii utworu, opierając rozważania na ten temat na wydobyciu stosunku autora do bohaterów utworu i tematu; w ten sposób w umysłach czytelników zarysuje się ważne zagadnienie wyrażonej w utworze świadomości społecznej i narodowej autora.

Cwiczenia w mówieniu i pisaniu

Stopniowe uświadomienie pewnych środków ekspresji właściwych opowiadaniom czy opisom w przeciwieństwie do streszczeń, sprawozdań, protokołów itp. powinno wpłynąć na podniesienie wartości wyrazu językowego: opowiadania i opisy (zwłaszcza opisy sytuacji) powinny być barwne i żywe, a streszczenia i sprawozdania — coraz bardziej zwarte i ścisłe.

Omawianie dzieł sztuki ma stopniowo kierować uwagę ucznia nie tylko na treść i ideę, lecz i na formę artystycznego wyrazu przy pomocy barwy, kształtu, światła, kompozycji.

Nowym ćwiczeniem będzie w tej klasie protokół, który powinien się wiązać z realnymi sytuacjami życia szkolnego.

W związku z protokołami i prowadzeniem notatek uczniowie mają nauczyć się tworzenia planów z podpunktami.

Jako nowy typ ćwiczeń w mówieniu i pisaniu wystąpią w tej klasie charakterystyki. Ten typ ćwiczenia należałoby starannie przygotowywać, aby praca nie przerodziła się w mechaniczne zbieranie rysów zewnętrznych i cech wewnętrznych postaci.

W klasie VII uczniowie piszą rozprawki, w których występuje konieczność motywowania sądów, logicznego myślenia itd.

Przy opracowywaniu różnych form korespondencji półurzędowej należy wdrożyć uczniów do pisania podań, ofert oraz własnego życiorysu. Wypracowania tego typu mają ściśle praktyczny charakter, ważne są ze względów życiowych. Uczeń wychodząc ze szkoły powinien dawać sobie radę z piśmiennictwem użytkowym.

Ćwiczenia słownikowe

Różne sposoby wyrażania tej samej treści rozszerzymy na wydobycie z języka wartości obrazowych, uczuciowych i nastrojowych. Ćwiczenia tego typu, związane z ustnym czy piśmiennym tworzeniem barwnych, żywych opowiadań, opisów sytuacji, zjawisk, krajobrazów, charakterystyk, powinny wpłynąć również na zdolność odczuwania tych wartości w lekturze. Używanie odpowiednich bliskoznaczników służy temu samemu. Przeprowadzamy te ćwiczenia najczęściej w związku z mówieniem i pisanem, aby zbliżyć ucznia do tych zagadnień przez jego własną twórczość.

Grupowanie wyrazów wokoło określonych tematów w dalszym ciągu najpełniej przygotowuje materiał słownikowy ożywiając równocześnie ośrodki skojarzeniowe. Tematy, wokoło których grupujemy wyrazy i wyrażenia, powinny bezpośrednio wiązać się z wypracowaniem. Najsilniej należałoby oświetlić tematy związane z zachowaniem się, z życiem społecznym człowieka i opisem przedmiotów nowoczesnej techniki.

Gramatyka

Nauka o zdaniu w klasie VII opiera się na podbudowie z klas III i IV oraz na pogłębieniu wiadomości klas V i VI przy pracy nad częściami mowy.

Nowy materiał zawiera dopiero punkt 2 programu, zajmujący się budową zdania pojedynczego. W tej klasie zajmujemy się tylko podmiotem w mianowniku, zagadnienie podmiotu logicznego zostało przesunięte do klasy VIII. Wstępem do rozróżnienia określeń będzie uprzytomnienie młodzieży przynależności wyrazów w zdaniu, a mianowicie rozróżnienie wyrazu określonego i określającego (bez wprowadzenia związku zgody, rzędu i przynależności, przesuniętego do klasy VIII). Umiejętnie postawione pytanie ze stanowiska wyrazu określonego o wyraz określający pozwoli na trafne nazwanie określenia. Pojęcie równoważnika zdania zbudujemy na zdaniach pojedynczych z opuszczonym łącznikiem w orzeczeniu (Janek już po

egzaminie, sytuacja wyjaśniona) lub na zdaniach pojedynczych rozkazujących (spokój, wstać).

W nauce o zdaniu złożonym posłużymy się przykładami zdań dwuczłonowych, pozostawiając analizę zdania wieloczłonowego (w nowym programie nazwanego wielokrotnie złożonym) do klasy VIII. Wyjdziemy od zdań podrzędnie złożonych i wykażemy, że zdanie podrzędne jest rozwinięciem części zdania nadrzędnego. Ćwiczenia zamiany zdania podrzędnie złożonego na zdanie pojedyncze rozwinięte ugruntuje te wiadomości. Zdanie złożone, które nie da się zamienić na pojedyncze, jest współrzędnie złożone.

Program klasy VII przewiduje w zasadzie naukę o zdaniu. Prócz tego jednakże domaga się systematycznego powtórzenia całego kursu gramatyki pod koniec klasy VII. Biorąc pod uwagę doświadczenie całoroczne zastanawiamy się, jaki dział wymaga gruntowniejszego powtórzenia i pogłębienia. Powtórzenie powinno odbyć się na specjalnie dobranych ćwiczeniach. Zadawalające wyniki nauczania osiągniemy wtedy, gdy:

- 1) młodzież potrafi dane zjawisko językowe wyróżnić i objaśnić,
- 2) podać najprostszą jego definicję.

Klasa VIII

W strukturze całego programu stopnia licealnego program klasy VIII stanowi niezbędną podbudowę dla kursu historii literatury w klasach IX—XI. W oparciu o wiedzę z klas poprzednich oraz nowe wiadomości — nauczanie literatury w tej klasie powinno przygotować ucznia do rozumienia utworu literackiego jako specjalnej formy poznawania rzeczywistości i jako przejawu ideologii walczących klas społecznych. Uczeń ma również zrozumieć, jaką rolę literatura odgrywa w życiu narodu i państwa, w szczególności w walce o wolność i postęp społeczny. Jednocześnie powinien zdobyć elementarne wiadomości z nauki o literaturze i przygotować się do samodzielnej pracy nad tekstem.

Interpretacja literatury obejmie na tym poziomie stosunkowo łatwe utwory literatury polskiej i powszechnej od epoki pozytywizmu do naszej współczesności. Pozwolą one młodzieży zrozumieć najogólniej znaczenie literatury w danym okresie historycznym oraz jej stosunek do rzeczywistości. W przeciwieństwie do programu klas niższych praca powinna opierać się na lekturze większych utworów, natomiast wypisy spełnią rolę pomocniczą.

Ze względu na wiek młodzieży i niewielkie przygotowanie historyczne nie będziemy na tym poziomie dążyć do pełnej analizy historyczno-socjologicznej. Trzeba jednak już w klasie VIII

przygotować młodzież do rozumienia klasowego charakteru zjawisk literackich. Dlatego przede wszystkim opracowywać należy w klasie te utwory, które szczególnie wyraźnie odśłaniają konflikty społeczne epoki. Dzieła wskazane przez program mają zarazem wysoką wartość artystyczną, nauczyciel będzie mógł więc dążyć do tego, aby rozumienie przez młodzież historyczno-społecznego sensu literatury łączyło się z przyswojeniem emocjonalnych i artystycznych wartości utworów literackich.

Klasa IX – XI

Program języka polskiego w klasach IX—XI wysuwa na plan pierwszy **historię literatury**. Obraz jej dziejów występuje w związku ze zjawiskami literatury powszechnej mającymi szczególne znaczenie dla literatury polskiej.

Kierunek interpretacji wskazuje konstrukcja programu: zjawiska literackie, postaci twórców i prądy ukazywać należy na tle historii walk i przemian społecznych. Tak pojęta historia literatury umieszcza dzieło sztuki w konkretnej rzeczywistości dziejowej narodu, widzi w nim wyraz ideologii i doświadczenia społecznego walczących klas społecznych, podkreśla znaczenie stosunków społeczno-politycznych dla kształtowania się prądów umysłowych i artystycznych, uczy rozumieć rolę literatury jako oręża ideologicznego w walce społecznej.

Podkreślając **poznawcze** znaczenie literatury nauczyciel uwypukli swoistość tego poznania: literatura jest **artystyczną** formą poznawania rzeczywistości społecznej. Nauka historii literatury nie może traktować wartości ideowych dzieł pisarskich w oderwaniu od formy artystycznej, powinna ona wykazywać ścisły związek między treścią ideową utworu a jego **kształtem artystycznym**. Dlatego należy podawać w łączności z lekturą dzieł i kursem historii literatury konkretne wiadomości z poetyki i nauki o stylu, a w związku z potrzebami życia społeczno-kulturalnego wskazywać zarówno na powstawa-

nie, rozwój i zamieranie gatunków literackich, jak i na określone fakty z historii języka.

Prócz znaczenia poznawczego nauki literatury podkreślać należy również jej funkcję wychowawczą: rozwijanie i pogłębianie uczuć społecznych, etycznych i estetycznych. Dążąc do wydobycia z literatury ojczystej i światowej momentów walki o postęp, nauczyciel powinien utrwalić w młodzieży przywiązanie do polskich tradycji demokratycznych i do postępowych tradycji międzynarodowych.

Poznawcza i wychowawcza rola literatury jest związana ściśle z jej wartościami emocjonalnymi. Materiał lekcyjny musi więc być tak dobrany, aby obcowanie młodzieży z bogatą spuścizną literacką przeszłości i literaturą współczesną pogłębiło jej kulturę estetyczną, aby rozbudziło zarówno wrażliwość na piękno słowa artystycznego, jak i zamiłowania czytelnice. Przez wprowadzenie do materiału nauczania odpowiednich typów ćwiczeń nauczyciel zmierzać będzie do wykształcenia sprawności w posługiwaniu się mową i pismem. Program akcentuje wagę tego działu dla wychowania obywatela miłującego mowę ojczystą i umiejącego posługiwać się nią należycie.

Wysuwając na czoło historię literatury program nie pomija zagadnień współczesnego życia literackiego. Muszą one być omawiane w każdej klasie. Uwzględnione być powinny najbardziej znamienne, dostępne dla danego wieku zjawiska aktualnej twórczości literackiej. Nie chodzi tu przy tym o sztuczną i fałszywą aktualizację. Zestawianie zjawisk współczesnych z dorobkiem epok minionych powinno zmierzać do ukazania tych nurtów, z których wywodzi się współczesność, i do podkreślenia ciągłości rozwoju literatury i kultury narodowej. Tak rozumiana aktualizacja musi uwzględnić odrębności poszczególnych epok i procesów historycznych.

Program na wstępie każdej epoki ukazuje w najogólniejszym sformułowaniu zasadnicze konflikty klasowe na tle sytuacji gospodarczo-społecznej i określa zasadniczy kierunek ide-

ologii, aby stworzyć podstawę do najważniejszej pracy na lekcjach historii literatury i do trafnej interpretacji ideowego i społecznego sensu zjawisk artystycznych. W ten sposób program wskazuje na konieczność wiązania literatury nie z jakimś bezkierunkowo pojętym podłożem gospodarczo-społecznym, lecz z dziejami klas społecznych, z konkretnymi konfliktami klasowymi.

W rozwiązywaniu praktycznym polonista nie będzie traktował literatury jako mechanicznego odbicia podłoża gospodarczego, lecz ukaże dialektyczne powiązanie stosunków społecznych i ideologii z literaturą (wyprowadzając zjawiska myśli i artysty z rzeczywistych procesów społecznych, z przebiegu walk klasowych, ukaże polonista ideologię jako cechę kształtującą wyraz artystyczny i uwzględni dialektyczne oddziaływanie twórczości literackiej na życie społeczne).

Na pierwszych lekcjach przy omawianiu każdej epoki powinien polonista ukazać zwięźle jej zasadnicze problemy społeczne, opierając się zarówno na wiadomościach uczniów z historii, na własnym wykładzie, jak i na przedyskutowaniu utworów, które szczególnie wyraźnie obnażają znamienne konflikty klasowe epoki. Polonista, nie sprowadzając nauki historii literatury do roli przedmiotu pomocniczego historii — lekcje języka polskiego mają swoje własne cele! — powinien jednak pamiętać: prawdziwie określona sytuacja społeczno-historyczna każdej epoki — to podstawa do rzetelnego zrozumienia zobrazonej w dziele literackim rzeczywistości, do trafnej interpretacji zarówno sensu ideologicznego, jak i wyrazu artystycznego literatury.

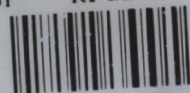
SPIS TREŚCI

	Str.
Uwagi wstępne	3
Cele nauczania	4
Program klasy I	7
" " II	12
" " III	17
" " IV	23
" " V	30
" " VI	38
" " VII	47
" " VIII	57
" " IX	64
" " X	75
" " XI	87
Uwagi metodyczne	
A. Część ogólna	96
I. Układ i dobór materiału	96
II. Organizacja pracy i metody	97
III. Kształcenie materialistycznego poglądu na świat w nauczaniu języka polskie- go i literatury	102
IV. Rola wychowawcza nauczania języka polskiego	109
B. Część szczegółowa	113
Klasa I	113
" II	129
" III	142
" IV	158
" V	167
" VI	178
" VII	185
" VIII	191
" IX—XI	193

Podpisano do druku dn. 3. IX. 49 r. Nakład 36.000 egz. Arkuszy druku 12¹/₂.
Pap. druk. sat. 70 g w form. 61 X 86 cm. kl. VII. Zamówienie nr. 4193

Druk PWZG Warszawa, Tamka 3. 36000. Zam. 3138. B-82629

UP - Kraków BG

1050146380

